

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Laurynas Kasčiūnas

ES VIDINĖS INTEGRACIJOS POVEIKIS IŠORINEI EUROPEIZACIJAI:
UKRAINOS IR RUSIJOS ATVEJŲ ANALIZĖ

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2006-2011 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Raimundas Lopata (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02S)

Konsultantas:

Doc. dr. Tomas Janeliūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02S)

TURINYS

ĮVADAS	5
1. ES plėtros politika kaip svarbiausias europinių taisyklių sklaidos šaltinis ..	24
1.1. ES plėtros politikos kaita: "trečiojo kelio" paieškos	26
1.2. ES kaip koncentrinį ratų integracinė sistema	33
2. Ar ES plėtros politikos „įrankių rinkinys“ tinka integracijos be narystės modeliams?	36
2.1. Išankstinių sąlygų principas kaip ES išorinių santykių metodas	36
2.2. Kaip išankstinių sąlygų principas veikia integracijos be narystės modeliuose?	39
2.3. Europos kaimynystės politikos, kaip integracijos be narystės modelio, funkcionalumą ribojantys veiksniai	40
2.4. EKP rytinė dimensija: konkurencija su alternatyvia integracine erdve ..	43
2.5. Integracijos be narystės modelių tipologija ir charakteristikos: ar įmanomas universalus trečiųjų šalių integracijos be narystės modelis?	47
3. ES ir Ukrainos derybos dėl sustiprinto laisvos prekybos susitarimo: ar ES siūlomas atlygis viršys Ukrainos prisitaikymo kaštus?	54
3.1. Adaptacinio barjero Ukrainai priežastys: ES viduje susiformavusio integracijos modelio poveikis	55
3.2. Ukrainos vidinio <i>status quo</i> (ne)atitikimas ES taisyklėms	58
3.3. Ar pavyks Ukrainai peržengti ES siūlomą adaptacinį barjerą?	63
3.3.1. Kiek ekonomiškai racionalus yra gilios laisvosios prekybos erdvės tarp Ukrainos ir ES kūrimas?	64
3.3.2. Laisvosios prekybos erdvės tarp ES ir Ukrainos nuostatos: vertinimas iš Ukrainos pozicijų	69
3.3.3. Būsimo laisvosios prekybos susitarimo nuostatų pobūdis ir pasekmės Ukrainai	72
4. Kaip vidinė integracija veikia ES santykius su Rusija: kliūtys Rusijos europeizacijai	83

4.1. „Politikos perėmėjo” problema ES ir Rusijos santykiuose: europeizacija vs konvergencija.....	90
4.2. ES politikos Rusijos atžvilgiu metodai: sąlygiškumas, „šešėlinės“ integracijos efektas.....	92
4.3. Kodėl neveikia „šešėlinės integracijos“ efektas ES ir Rusijos santykiuose?	96
4.4. ES projektuojamos integracijos sričių „susiejimo“ politikos trukdžiai: nediversifikuota Rusijos ekonomika, verslo ir politikos „suaugimas“	107
TYRIMO REZULTATAI IR IŠVADOS	113
LITERATŪROS SĄRAŠAS	121

ĮVADAS

Akademinėje literatūroje Europos Sąjungos vaidmuo tarptautiniuose santykiuose nagrinėjamas įvairiais analizės pjūviais¹:

Pirmiausia reikėtų išskirti bandymus konceptualizuoti ES kaip tarptautinių santykių veikėją². Gausu įvairių interpretacijų: ES kaip civilinė, normatyvinė, transformacinė galia; ES kaip „gravitacijos centras“; ES kaip postmodernus tarptautinių santykių veikėjas. Visas šias koncepcijas vienijanti tezė yra tokia: ES – “minkštosios” galios instrumentus turintis tarptautinių santykių veikėjas, kuris nėra pajėgus veikti tradicinės *realpolitik* paradigmos rėmuose. ES siekia tarptautinius santykius keisti *postmodernia* kryptimi, t.y. siūlo postmodernią suverenumo sampratą (atsisakydama etatistinio požiūrio į tarptautinę politiką), jėgos naudojimo atmetimą, daugiašališkumo principą.

Civilinės galios sąvoką pirmasis pasiūlė François Duchêne.³ Anot jo, civilinė galia neatskiriama nuo vertybių ir normų. Civilinė galia siekia, kad aplink ją esanti tarptautinė aplinka būtų sukonstruota pagal tas pačias taisykles, kurios veikia jos vidaus politinėje ir ekonominėje sistemoje. Teigiama, jog taip ES siekia tarptautinėje erdvėje įtvirtinti sau palankius laisvos rinkos principus, kurie atspindėtų ES vidinį reguliacinį modelį.⁴

Ian Manners⁵ sukūrė ES kaip normatyvinės galios koncepciją. Svarbiausias jo teiginys – “svarbu ne tai, ką ES daro ir kokius instrumentus naudoja, svarbu tai, kas ji yra”. Tai reiškia, jog vidinė ES integracijos architektūra neišvengiamai sukuria poveikį ir išoriniams santykiams.

¹ Laure Delcour, „Does the European Neighbourhood Policy Make a Difference? Policy Patterns and Reception in Ukraine and Russia.” *European Political Economy Review*, 7, 2007, 124.

² Apie tai plačiau: Hans W. Maul, „Europe and the new balance of global order.” *International Affairs*, 81(4), 2005, 775-799; John McCormick, „The European Union: a post-modern superpower.” Pranešimas konferencijoje „Midwest Science Association Annual Conference,” Chicago, April, 2006; Robert Cooper, *The post-modern state and the world order*. London: Demos, 2000.

³ François Duchêne, „The European Community and the Uncertainties of Interdependence.” Kn. M. Kohnstamm ir W. Hager (sud.), *A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems Before the European Community*. London: Macmillan, 1973, 1-21.

⁴ Stephen Woolcock, „Trade Policy.” Kn. Helen Wallace, William Wallace, Mark A. Pollack (sud.), *Policy Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 377-399.

⁵ Ian Manners „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?” *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002, 235-258.

Be to, ES siūlo Europos integracijos modelį kaip pavyzdį kitų regionų raidai ir taip skatina “regioninį domino efektą”.⁶ ES turimi civilinės galios elementai – galimybė pasiūlyti laisvos prekybos susitarimus, vystomąjį bendradarbiavimą, finansinę ir ekspertinę pagalbą - leidžia Bendriją vertinti kaip itin svarbų veikėją civilinių krizių sureguliuavimo srityje. Dar viena visas šias interpretacijas vienijanti tezė: ES ekonominio, politinio ir socialinio modelio privalumai leidžia Bendrijai atlikti savotiško “magneto” funkciją, t.y. mainais už didesnę ar mažesnę priėmimo prie ES vidaus rinkos laipsnį, trečiosios šalys turi perimti ES viduje susiformavusias taisykles, t.y. transformuotis pagal europinį šabloną.

Antras ES vaidmens tarptautinėje arenoje nagrinėjimo pjūvis - bendros ES užsienio politikos institucionalizavimo problematika.⁷ Tarkime, bendros ES užsienio ir saugumo politikos (BUSP) bei Europos saugumo ir gynybos politikos (ESGP) instrumentų panaudojimo Europos kaimynystės politikoje galimybių analizė, skirtingų ES integracijos „ramsčių“ (viršvalstybinio ir tarpvyriausybinių) instrumentų derinimas Bendrijos išorės politikoje ir panašiai. Šio analizės pjūvio rėmuose dažniausiai yra daroma išvada, jog tarpvyriausybiniams BUSP ir ESGP sprendimų priėmimo principas – kliūtis ES tarptautinio subjektiškumo stiprinimui. Be to, ES galimybes aktyviai dalyvauti krizių valdymo srityje riboja tai, jog vieni ES instrumentai (laisva prekyba ir pan.) priklauso viršvalstybiniam sprendimų priėmimo ramsčiui, o kiti (tarkime, ES misijų konflikto zonose organizavimas) – tarpvyriausybiniam ramsčiui.

Dar vienas svarbus analizės pjūvis – ES sukurto reguliacinio modelio perkėlimo į šalis kandidates ar valstybes, turinčias narystės ES perspektyvą, tyrimai, t.y. vadinamosios europeizacijos studijos⁸. Būtent narystės ES perspektyva europeizacijos studijose vertinama kaip svarbiausias ES taikomo

⁶ Maul, 789.

⁷ Apie tai plačiau: Catriona Gourlay, „European Union Procedures and Resources for Crisis Management.” *International Peacekeeping*, 11(3), 2004, 404–421.

⁸ Apie tai plačiau: Heather Grabbe, „How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity.” *Journal of European Public Policy*, 8(6), 2001, 1013-1031; Frank Schimmelfennig ir Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe.” *Journal of European Public Policy*, 11 (4), 2004, 669-687.

išankstinių sąlygų principo poveikio šaltinis.⁹ Įvairūs tyrimai rodo, jog šalims partnerėms suteikus ES šalių kandidačių statusą, ES keliamų reikalavimų įgyvendinimo sparta šiose šalyse iš karto ženkliai padidėdavo.¹⁰ Kitaip tariant, narystės perspektyva – tai kertinis ES transformacinės galios, kurią galima apibūdinti kaip Bendrijos gebėjimą pagal europinį šabloną keisti valstybių partnerių vidinį politinį ir ekonominį *status quo*, šaltinis. Adrian Hyde-Price teigia, jog išankstinių sąlygų principas leidžia ES išoriniuose santykiuose įgyti hegemoninę galią, kai šalis partnerė yra asimetriniuose su ES santykiuose ir todėl Bendrija yra pajėgi primesti jai europietiškas taisykles.¹¹

Tačiau išankstinių sąlygų principas gali veikti tik tose srityse, kur ES turi išimtinę kompetenciją, t.y. ten, kur ES gali suteikti paskatas ir už tai reikalauti prisitaikymo prie ES taisyklių (pirmiausia – ES vidaus rinka). Būtent tose politikos srityse, kur jau yra susiformavęs ES integracijos modelis, ES gali išnaudoti sąlygiškumo principą kaip hegemoninės galios instrumentą. Tačiau reikia neužmiršti, jog dar viena itin svarbi sąlyga norint, kad išankstinių principas imtų veikti – tai šalies partnerės interesas tapti ES nare ar bent jau gauti priėjimą prie ES vidaus rinkos ir tai vertinti kaip „tarpinę stotelę“ į visavertę narystę ES. Kitaip tariant, ypatingai didelę hegemoninę galią ES įgyja tada, kai ji šaliai partnerei siūlo narystės perspektyvą. Narystės ES perspektyva – tai tarsi paskatų paketas mainais į europinių taisyklių perėmimą, išankstinių sąlygų įgyvendinimą.

Taigi europeizacija – tai europinio valdymo metodo sklaida, o europeizacijos studijos dažniausiai aiškina šalių kandidačių santykius su ES. Tačiau ES plėtra vis labiau tampa atviru, nebūtinai į galutinę tikslą – visavertę narystę ES – orientuotu procesu (angl. *open ended process*). Tai sąlygoja ES plėtros „nuovargis“ arba vadinamoji integracijos gilinimo ir

⁹ Frank Schimmelfennig ir Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe,” 673.

¹⁰ Viljar Veebel, „European Union positive conditionality model in pre-accession process.” *TRAMES*, 13(3), 2009, 207–231.

¹¹ Adrian Hyde-Price, „„Normative” Power Europe: A Realist Critique.” *Journal of European Public Policy*, 13(2), 2006, 217–234.

plėtos politikos dilema. Dabar ES šalims partnerėms yra linkusi siūlyti alternatyvą narystei, įvairius tarpinius variantus: galimybę dalyvauti ES vidaus rinkoje (per laisvos prekybos susitarimus), energetikos ir transporto infrastruktūros integraciją, laisvesnį asmenų judėjimą. Tokius pasiūlymus galima įvardyti kaip integracijos be narystės modelius. Praktinis tokios politikos pavyzdys - Europos kaimynystės politika (EKP).

Todėl po Europos kaimynystės politikos inicijavimo 2004 metais, kuri nenumato narystės ES perspektyvos, vis labiau plėtojama ir išorinės europeizacijos sąvoka. Išorinės europeizacijos studijos, kitaip nei tradiciniai europeizacijos tyrimai, nagrinėja procesą, kai ES savo reguliacines ribas siekia išplėsti į trečiąsias šalis be ES institucinių ribų plėtos, nesuteikiant trečiosioms šalims narystės perspektyvos.

Europeizacijos studijų apžvalga

Frank Schimmelfennig ir Ulrich Sedelmeier¹² skiria tris europeizacijos metodus: *pirma*, ES skatinamą valstybės partnerės europeizaciją, vadovaujantis pasekmių metodu arba bausmių ir apdovanojimo principu, kuri politinėje praktikoje įprasmina išankstinių sąlygų taikymas. *Antras* instrumentas – socialinio mokymosi (socializacijos) metodas, kuomet valstybė partnerė įtikinama perimti ES *acquis communautaire* dėl tos priežasties, kad partnerė pati tapatina save su Europa (vidinė valstybės partnerės motyvacija). Socializacijos procese itin svarbus normų „vadybininkų“¹³ (angl. *norm entrepreneurs*) vaidmuo. Tokie normų „vadybininkai“ socializuoja kitus vidaus politikos

¹² Frank Schimmelfennig, „Europeanization beyond Europe.“ *Living Reviews in European Governance*, 4(3), 2009, 7.

¹³ Kathryn Sikkin ir Martha Finnemore atkreipia dėmesį į normos gyvavimo ciklą – kiekvienoje jo stadijoje veikia skirtingos jėgos. Pirmiausia, normos atsiradimo metu ypač svarbūs yra normų „vadybininkai“, turintys interesą sukurti normą. Antroje – normos priėmimo – stadijoje vyksta institucionalizacijos ir socializacijos procesas. Jis daro įtaką valstybės tapatybei, nes kaip tarptautinės bendruomenės (ar visuomenės) narė ji priversta laikytis tam tikrų tarptautinio gyvenimo normų. Pagaliau trečiojoje – internalizacijos – stadijoje dėl normos jau nebevyksta atkaklūs politiniai ginčai ir ji priimama tiesiog kaip duotybė. – Martha Finnemore ir Kathryn, „International Norm Dynamics and Political Change.“ *International Organization*, 52 (4), 1998, 887–917, cituota iš Dovilė Jakniūnaitė ir Evaldas Nekrašas, „Kaip tirti tarptautinius santykius konstruktyvistiškai: filosofinių prielaidų ir teorinių nuostatų analizė.“ *Politologija*, 3(59), 2010, 51.

veikėjus (per jų interesų ir tapatybės transformaciją), ir taip parengia juos ES normų priėmimui. *Trečiasis* metodas susijęs su prielaida, kad valstybė partnerė pati perima ES *acquis* kaip jau parengtą sprendimą vidaus problemoms spręsti (gerosios praktikos perėmimas).

Michael Bauer, Christoph Knill ir Diana Pitchel¹⁴ taip pat skiria tris europeizacijos metodus arba taktikas: *pirma*, valstybių partnerių prisitaikymą prie ES taisyklių. Prisitaikymo metodas tiesiogiai susijęs su pozityvia integracija, t.y. ES reguliacinių normų perėmimu. *Antras* europeizacijos metodas – valstybių partnerių reakciją į konkurencinį spaudimą ir natūralius politinius ir ekonominius poreikius. Šiame metode dominuoja negatyvi integracijos samprata, kuomet valstybė partnerė ir ES siekia tarpusavio integracijos naikinant tarpusavio integracijos barjerus. Šiuo atveju europeizacijos varomoji jėga – rinkos jėgų spaudimas ieškoti būdų, kaip padidinti valstybių partnerių institucijų efektyvumą. Šis metodas dažniausiai numato prekybos, asmenų judėjimo bei kitų barjerų tarp ES ir valstybių partnerių panaikinimą.¹⁵ *Trečiasis* metodas – ES ir valstybių partnerių komunikacija ir mainai: gerosios praktikos perėmimas bei socializacija.

C.Radaelli¹⁶ išskiria šiuos europeizacijos mechanizmus: prievarta (angl. *coercion*), pamėgdžiojimas (angl. *mimetism*) ir reguliavimo konkurencija (angl. *regulatory competition*). Pirmasis – prievartos – mechanizmas ima veikti tada, kai ES reguliacinės normos (priskiriamos pozityvios integracijos sričiai) perkeliamos ant valstybės kandidatės ar valstybės partnerės pečių. Taip valstybės patiria adaptacinį spaudimą, kurio apimtį lemia institucinės atitikties laipsnis (angl. *goodness of fit*).¹⁷ Pamėgdžiojimo metodas pasireiškia, kai valstybės turi pasirinkimo galimybę dėl to, ar perimti ES viduje sukurtą

¹⁴ Schimmelfennig, „Europeanization beyond Europe“, 7.

¹⁵ Stefan Gänzle, „Externalizing EU Governance and the European Neighbourhood Policy: Towards a Framework for Analysis.“ Pranešimas konferencijoje „The EU as a Global Actor“, Dalhousie University, EU Centre of Excellence, 2008 gegužės 5-6 d. <<http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/Gaenzle.pdf>> [Žiūrėta 2008 06 15].

¹⁶ Claudio M. Radaelli, „Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change.“ *European Integration online Papers* (EIoP), 4(8), 2000. <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>> [Žiūrėta 2008 06 17].

¹⁷ Klaudijus Maniokas, *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija: Vidurio ir Rytų Europos valstybių įsijungimas į Europos Sąjungą*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 94.

politikos modelį, bet jas gali paveikti ES kaip „gravitacijos centro“ traukos jėga. Trečiasis – reguliavimo konkurencijos - mechanizmas (angl. *regulatory competition*) siejamas su negatyviaja integracija, kai ES valstybėms kandidatėms nesuformuluoja konkretaus modelio, tačiau dėl ES reguliacinio modelio privalumų, jos siūlomos taisyklės šaliai partnerei yra priimtinesnės.

Tuo tarpu S.Lavenex pastebi, kad neesant narystės perspektyvos, ES taikomas tradicinis sąlygiškumo principas nuvertėja. Kitaip tariant, nesuteikiant narystės perspektyvos, išankstinių sąlygų principas, kuris yra grindžiamas politikos perkėlimo (angl. *policy transfer*) mechanizmais ir asimetriniais ES ir šalies partnerės santykiais (ES naudai), „išaldo“ ES kaip transformuojančio veikėjo galią, nes negali pasiūlyti keliamiems reikalavimams adekvataus atlygio. Be to, anot S.Lavenex, neesant narystės perspektyvai, ES siūlomiems hierarchiniams, ES reguliavimo modelį primetantiems susitarimams įgyvendinti būtina stipri ES kompetencija tose srityse, kur tai yra bandoma padaryti. Tokie susitarimai yra grindžiami formalių taisyklių perkėlimu, todėl yra būtini griežto monitoringo mechanizmai, o ES neturint galimybių taikyti sankcijas, taisyklių perkėlimą būtina skatinti atlygiu, kurio ES dėl savo vidinės integracijos specifikos (netolygiai integruotų sektorių) pasiūlyti negali.¹⁸ Pavyzdžiui, Europos Sąjunga, derėdamasi su valstybėmis partnerėmis dėl laisvos prekybos sutarties, reikalauja, kad šalis partnerė perimtų aukštą adaptacinį barjerą numatančias europines taisykles, tačiau kitaip nei plėtros politikos atveju ES neturi instrumentų, kurie kompensuotų šalių partnerių prisitaikymo prie europinių taisyklių kaštus. Todėl tuose sektoriuose, kur yra ES kompetencijos vakuumas, Bendrija, anot S.Lavenex, bendradarbiavimą su šalimis partnerėmis ima grįsti „tinklinio“ valdymo principais.¹⁹

„Tinklinis“ valdymas – ne hierarchinis, o horizontalus sąveikos su šalimis partnerėmis būdas, jame vietoj teisinių įsipareigojimų, ES reikalavimų perėmimo (ir pan.) akcentuojami savanoriški instrumentai, orientacija į

¹⁸ Sandra Lavenex, „A governance perspective on the European neighbourhood policy: integration beyond conditionality?“ *Journal of European Public Policy*, 15(6), 2008, 939-940.

¹⁹ Lavenex, 939-940.

geriausią praktiką. Svarbiausias šio valdymo mechanizmas – koordinavimas, o ne politikos perkėlimas kaip yra sąlygiškumo atveju. Be to, į šį valdymą siekiama įtraukti tiek valstybinius, tiek ir įvairius nevalstybinius veikėjus.²⁰

„Tinklinis“ valdymas, anot S.Lavenex, užpildo tas spragas, kurios, eliminavus narystės ES perspektyvą, atsiranda taikant sąlygiškumo metodą – institucinių ir reguliacinių ES ribų plėtros nesuderinamumą. Negalėdama pasiūlyti narystės perspektyvos, ES siekia išplėsti savo reguliacines ribas, t.y. perkelti ES reguliacinį modelį į šalis partneres, tačiau atitinkamai neišplečiant institucinių ES ribų (nepriimant šių valstybių į ES).

Taigi galima išskirti ir kol kas fragmentišką ketvirtą analizės pjūvį – ES sukurto reguliacinio modelio perkėlimo į trečiąsias šalis, neturinčias nei kandidatės statuso nei narystės perspektyvos, instrumentų analizę.²¹ Tai – išorinės europeizacijos studijos, kurios kitaip nei tradiciniai europeizacijos tyrimai, nagrinėja procesą, kai ES savo reguliacines ribas siekia išplėsti į trečiąsias šalis be ES institucinių ribų plėtros (t.y. nesuteikiant trečiosioms šalims narystės perspektyvos). Taigi, išorinės europeizacijos studijų paskirtis – nagrinėti, kaip veikia integracijos be narystės modeliai. Ir pirmiausia – Europos kaimynystės politika, kuri numato šalių partnerių dalyvavimą ES vidaus rinkoje (per laisvos prekybos susitarimus), bet ne narystę Bendrijoje.

Nepaisant įvairių prieigų europeizacijos studijose gausos, L.Delcour teigimu, integracijos be narystės modeliai yra projektuojami pasitelkiant ES plėtros politikos analogijas ir tradiciškai ES taikomą išankstinių sąlygų principą.²² Kitaip tariant, išorinės europeizacijos studijose remiamasi nuostata, jog visi ES išorės politikos instrumentai – ar tai būtų ES plėtros politika, ar stabilizavimo ir asociacijos (su Vakarų Balkanų šalimis), ar narystės ES perspektyvos nenumatantys asociacijos ir laisvosios prekybos susitarimai (su Rytų kaimynystės valstybėmis) – iš esmės yra grindžiami tuo pačiu ES klasikiniu išankstinių sąlygų principu, o vienas nuo kito šie instrumentai

²⁰ Ten pat, 943.

²¹ Schimmelfennig, „Europeanization beyond Europe,” 1-28.

²² Delcour, 124.

skiriasi tik ES šalims partnerėms sukuriama adaptaciniu spaudimu (ES keliamais reikalavimais) ir teikiamu atlygiu (siūlomą integracijos į ES gyliu).

Daugelis akademikų į klausimą, ar eliminavus narystės ES perspektyvą, tradicinio ES išorės santykių principo – sąlygiškumo metodo – taikymas ir toliau gali būti tuo veiksnium, kuris gali priartinti trečiąsias šalis prie europinių taisyklių, atsako neigiamai.²³ G.Meloni teigimu, integracijos be narystės modeliuose kertinis ES plėtros politikos išorinių sąlygų principas, pagal kurį ES turėtų suteikti išorines paskatas kaimyninėms valstybėms priimti europines taisykles, veikia neefektyviai.²⁴ Taip susiformuoja „uždaras ratas“: nėra narystės perspektyvos, nėra ir motyvacijos reformuotis (artėti prie ES standartų), o tai neleidžia „perkelti“ šių valstybių bendradarbiavimo su ES į kokybiškai aukštesnę politinę, ekonominę ir institucinę lygmenį.

I. Problema: kodėl ES siūlydama Ukrainai integracijos be narystės modelį negali vadovautis pačios „geriausios“ alternatyvos narystei logika?

Akivaizdu, jog ES hegemoninę galią įprasminantis išankstinių sąlygų principas veikia tiek ES plėtros politikoje, tiek ir įvairiuose integracijos be narystės modeliuose, tačiau kyla klausimas, kodėl be narystės perspektyvos suteikimo ES nėra pajėgi suteikti pakankamai paskatų šalims partnerėms, kad jos perimtų ES taisykles be Bendrijos institucinių ribų plėtros?

Išorinės europeizacijos studijose įsitvirtinusi „uždaro rato“ tezė dažniausiai yra įvairių tyrimų rezultatus vienijanti baigtinė išvada. Tačiau šios tezės aiškinamoji galia yra ribota. Be abejo, ji gali paaiškinti, kodėl Europos kaimynystės politikos, kuri šalims partnerėms buvo pasiūlyta kaip alternatyva visavertei integracijai į ES, efektas nėra itin didelis. Tačiau ši tezė niekuo

²³ Elsa Tulmets, „Adapting the Experience of Enlargement to the Neighbourhood Policy: The ENP as a Substitute to Enlargement?“ Kn. Petr Kratochvíl (sud.), *The European Union and its Neighbourhood: Policies, Problems and Priorities*. Prague: Institute of International Relations, 2006, 16-34.

²⁴ Gabriella Meloni, „Is the same toolkit used during enlargement still applicable to the Countries of the New Neighbourhood? A problem of mismatching between objectives and instruments.“ Pranešimas seminare „The European Neighbourhood Policy: A Framework for Modernisation?“, Badia Fiesolana, 2006 gruodžio 1-2 d.

negali padėti ieškant atsakymo, kodėl ES siūlydama Ukrainai integracijos be narystės modelį (pirmąjį sustiprintą laisvos prekybos susitarimą Rytų kaimynystės erdvėje) negali vadovautis pačios „geriausios“ alternatyvos narystei logika ir suteikti Ukrainai giliausią įmanomą integracijos be narystės modelį, t.y. į asociacijos ir laisvos prekybos susitarimą su Ukraina “perkelti” Europos Ekonominėje Erdvėje – “norvegiškame” santykių su ES modelyje - įtvirtintas nuostatas. Taigi “uždaro rato” ES išoriniuose santykiuose tezė brėžia išorinės europeizacijos studijų ir jų aiškinamosios galios ribas ir taip sukuria erdvę tolesniems tyrimams.

Todėl vienas iš šios disertacijos tikslų – **išsiaiškinti priežastinius ryšius, kurie lemia ES šalims partnerėms siūlomų integracijos be narystės modelių veikimo logiką, t.y. kokie veiksniai lemia prisitaikymo prie ES taisyklių barjerą ir už tai siūlomą atlygį – įsitraukimo į ES vidaus rinką gyli.** Taigi šiame darbe siekiama konceptualizuoti vidinės Europos integracijos efektų poveikį trečiosioms šalims, kurioms nėra numatyta narystės ES perspektyva ir kurių atžvilgiu ES taiko integracijos be narystės modelius.

Integracijos be narystės modelius apibūdinanti “uždaro rato” tezė – savotiška “juodoji dėžė”, kurią šioje disertacijoje siekiama atverti ir užpildyti analitine schema, kuri turėtų išplėsti išorinės europeizacijos studijų ribas. Kitaip tariant, pasitelkus ES derybų su Ukraina dėl sustiprinto laisvos prekybos susitarimo atvejį, siekiama išsiaiškinti faktorius, lemiančius išankstinių sąlygų principo funkcionalumą ES išoriniuose santykiuose, kai nėra narystės ES perspektyvos.

Ieškant priežastinių ryšių tarp ES vidinės integracijos ir išorinės europeizacijos būtina atsižvelgti į keletą svarbių veiksnių: (a) formuodama savo išorės santykius, ES siekia savo vidines taisykles, nuostatas (ir pan.) “perkelti” į susitarimus su trečiosiomis šalimis, t.y. integracijos be narystės modeliuose ir toliau veikia plėtros politikos logika; (b) ES vidinių taisyklių ir nuostatų “perkėlimas” į išorinės europeizacijos instrumentus lemia tai, kad ES ir trečiosios šalies santykiams (pirmiausia, jų tarpusavio laisvos prekybos susitarimams) įtaką daro ES viduje susiklosčiusio socialinio ir ekonominio

modelio pobūdis (liberalus vs. socialiai orientuotas), vidaus rinkos ar atskirų jos šakų apsaugos laipsnis (protekcionizmas vs. laisva prekyba) ir ES viduje susiklostęs pozityvios ir negatyvios integracijos santykis. Šiuo atveju svarbiausias klausimas, ar ES pirmenybę teikia reguliacinių normų ir standartų harmonizacijai ar bendrosios rinkos išplėtimui į tas sritis, kuriose ji dar neveikia²⁵. Pozityvios integracijos poveikis ES šalimis partnerėms siūlomoms laisvos prekybos susitarimams gali būti apibūdintas taip: pirma – socialinių, aplinkosauginių standartų harmonizacija ir tik tada – laisva prekyba. Tuo tarpu negatyvios integracijos atveju išankstinė socialinių standartų harmonizacija nebūtų būtina sąlyga tarptautinei prekybai, nes pati prekyba ilgainiui turi tapti "paskata" tarpusavio priklausomybei socialinių standartų srityje didėjimui.

Tad disertacijoje bus ieškoma atsakymo į probleminį klausimą, kaip ES viduje susiformavusio integracijos „paketo“ persilieėjimas į išorinės europeizacijos instrumentus (visų pirma, į laisvos prekybos režimus su trečiosiomis šalimis) veikia europinių taisyklių sklaidą?

Atsižvelgiant į šiuos probleminius aspektus, disertacijoje siekiama apginti teiginį, jog **Europos Sąjungos Ukrainai siūlomas integracijos be narystės modelis veikia pagal pozityvios integracijos logiką ir todėl taikant tradicinį išankstinių sąlygų principą, bet nesiūlant narystės perspektyvos, nesuteikia paskatų šaliai partnerei perimti europines taisykles bei verčia Ukrainą vadovautis selektyviu požiūriu ir iš integracijos su ES „išsirankioti“ tik tuos sektorius, kuriuose patekimo į ES vidaus rinką nauda viršys prisitaikymo prie ES kaštus.**

Ukraina – šalis, kuri yra tarp dviejų „integracinių erdvių“: ES siūlomos laisvosios prekybos sutarties iš vienos pusės ir galimas dalyvavimas Vieningoje ekonominėje erdvėje ar Rusijos-Baltarusijos-Kazachstano muitų

²⁵ **Negatyvi integracija** – bendrosios rinkos išplėtimas į tas sritis, kuriose ji dar neveikia ir kuriose vis dar taikomos nacionalinės taisyklės. **Pozityvi integracija** – tai po negatyviosios integracijos einanti pakopa, numatanti valstybėse narėse taikomų reguliacinių normų ir standartų harmonizavimą tose srityse, kuriose bendroji rinka jau veikia. Apie tai plačiau žr. Strateginių Studijų Centras, „Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės.“ Vilnius: SSC, 2006. <[http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119\(1\).pdf](http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119(1).pdf) > [Žiūrėta 2008 07 22].

sajungoje - iš kitos²⁶. Be to, Ukraina dažnai yra apibūdinama kaip valstybė esanti “struktūrų persidengimo” epicentre, kur tarpusavyje konkuruoja europietiška ir rusiška struktūros²⁷.

Tyrimo objektu Ukraina pasirinkta pirmiausia dėl to, kad ši šalis iš visų EKP rytinėje dimensijoje dalyvaujančių valstybių yra toliausiai pažengusi santykių su ES gilinimo srityje. Ukraina 2007 m. pradėjo derybas su ES dėl Asociacijos sutarties, o tapus Pasaulio prekybos organizacijos (PPO) nare jai atsivėrė galimybės Asociacijos susitarimo rėmuose derėtis su Sąjunga ir dėl laisvos prekybos erdvės (angl. *deep free trade area*). ES ir Ukrainos laisvos prekybos sutartis būtų pirmoji ES laisvosios prekybos sutartis Rytų kaimynystėje.

2011 m. gruodžio 19 d. bendrame ES ir Ukrainos viršūnių susitikimo pareiškime užfiksuota, kad šalys “pasiekė bendrą sutarimą dėl viso Asociacijos sutarties teksto”²⁸, tačiau sutarties pasirašymą ir ratifikavimą komplikavo politiniai veiksniai – Ukrainos teismo nuosprendis opozicijos lyderei J. Tymošenko ir ES apsisprendimas susieti šio selektyvaus teisingumo principais grįsto sprendimo peržiūrą su Asociacijos susitarimo bei visaapimančios prekybos erdvės tarp ES ir Ukrainos pasirašymu.²⁹

Kita vertus, nors techniniame lygmenyje derybos jau yra beveik baigtos, tačiau reikėtų pastebėti, kad derybos dėl laisvos prekybos sutarties ir suderėtų nuostatų įgyvendinimas yra du skirtingi etapai. Ukrainos narystės PPO patirtis rodo, jog ši šalis dažnai nesilaiko sutartų taisyklių, linkusi peržiūrėti derybų metu jau sutartas pozicijas. Ukrainos tarptautiniai įsipareigojimai dažnai

²⁶ Holger Moroff, „Russia, the CIS and the EU: Secondary Integration by Association?” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 95-120.

²⁷ Laurynas Jonavičius, „Struktūrų persidengimas posovietinėje erdvėje: teorinis ir praktinis aspektai.” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2009.

²⁸ Delegation of the European Union to the Ukraine, „Ukraine-EU Summit Joint Statement.” (20/12/2011). Kyiv: Delegation of the European Union to the Ukraine, 2011.
<http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2011/2011_12_20_01_en.htm> [Žiūrėta 2011 12 22].

²⁹ Europos parlamentas, „Nuosprendis J. Tymošenko nutolina Ukrainą nuo narystės ES.” Strasbūras: Europos Parlamentas, 2011.
<<http://www.europarl.europa.eu/lt/pressroom/content/20111027IPR30448/html/Nuosprendis-J.-Tymo%C5%A1enko-nutolina-Ukrain%C4%85-nuo-naryst%C4%97s-ES>> [Žiūrėta 2011 12 26].

priklauso nuo oligarchiuotų verslo struktūrų kaštų ir naudos analizės, todėl dažnai yra įmanomi atsitraukimo nuo įsipareigojimų scenarijai.³⁰

Tai reiškia, jog Ukrainos europeizacijos galimybių neįmanoma nagrinėti neatsižvelgiant į šios šalies vidinės ekonominės ir politinės sanklodos bruožus, o tiksliau: verslo ir politikos „suaugimą“, politinio elito (ne)savarankiškumą, svarbiausius galios centrus politinėje sistemoje ir toliau tarp oligarchinių verslo grupių vykstantį kapitalo ir įtakos persiskirstymo procesą. Anot I.Solonenko³¹, ES savo įtaką plečia siūlydama atlygį, kuris turi atsverti vidinius šalių partnerių patiriamus prisitaikymo kaštus (išankstinių sąlygų logika). Jei tų šalių politiniam elitui prisitaikymo prie europietiško taisyklių kaštai yra per aukšti, šalies partnerės europeizaciją siekiama įgyvendinti pasitelkiant instrumentus, skirtus tos šalies vidaus veikėjų įgalinimui (angl. *empowerment*) tapti vidinėmis europeizacijos varomosiomis jėgomis. Kitaip tariant, ES stengiasi transformuoti šalies partnerės vidaus situaciją, sukurdama palankią aplinką proeuropietiškausiems šalies partnerės vidaus veikėjams, nepriklausomiems tos šalies galios centrums.

Tačiau L. Delcour teigimu³², ES kaimynystės politikos įgyvendinimas Ukrainoje įgavo „pritaikyto sąlygiškumo“ formą, kai Ukraina savaip interpretavo ES keliamus reikalavimus. ES taisyklių perėmimo kaštai Ukrainos politiniam elitui yra per aukšti, o pilietinės visuomenės struktūros fragmentuotos, todėl Ukrainos vidinis (vidaus politikos veikėjų) spaudimas, galintis paspartinti Ukrainos prisitaikymą prie ES taisyklių yra per silpnas. I. Solonenko nuomone, Ukrainos europeizacijos procesų varomąja jėga šalies viduje yra biurokratija, o tai lėmė tiek Ukrainos integracijos su ES inkrementinį bei selektyvų pobūdį, tiek pačių europeizacijos procesų

³⁰ Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Išorinių ekonominių santykių departamento pareigūnai, interviu su autoriumi, Vilnius, [Žiūrėta 2011 11 10]

³¹ Iryna Solonenko, „The EU’s ‘transformative power’ towards the Eastern neighbourhood: the case of Ukraine.” *SPES Policy Papers*, August, 2010. <http://www.iep-berlin.de/fileadmin/website/09_Publikationen/SPES_Policy_Papers/The_EU_s_transformative_power_towards_the_Eastern_neighbourhood-the_case_of_Ukraine_Iryna_Solonenko.pdf> [Žiūrėta 2011 02 07].

³² Delcour, 146.

technokratizaciją.³³ Kita vertus, šiuo atveju galima išvelgti ir vieną teigiamą efektą – Ukrainos europeizacijos procesų technokratizacija šalies viduje paskatino vadinamųjų europeizacijos “anklavų” (proeuropietišku institucijų) atsiradimą.

Tačiau akivaizdu, jog biurokratinių europeizacijos “anklavų” atsiradimas gali užtikrinti tik fragmentišką Ukrainos integraciją su ES. Todėl siekiant išsiaiškinti, ar ES Ukrainai siūlomas integracijos be narystės modelis (per Asociaciją ir laisvą prekybą) gali užtikrinti ES taisyklių šioje šalyje sklaidą, būtina išnagrinėti, ar ES siūlomas paskatų paketas (siūlomas integracijos į ES gylis, priėjimas prie ES vidaus rinkos) gali įgalinti (angl. *empower*) svarbiausius Ukrainos politinius ir ekonominius galios centrus – su politiniu elitu “suaugusias” oligarchiuotas verslo grupes – veikti kaip šalies europeizacijos varomąsias jėgas.

Būtent ES ir Ukrainos pozicijų dėl laisvos prekybos analizė turėtų padėti rasti atsakymą, ar ES siūlomas paskatų paketas gali paskatinti Ukrainos europeizaciją. Be to, ši analizė leis nustatyti kliūtis, su kuriomis susidurs ES siūlydama laisvos prekybos sutartis kitoms Rytų partnerystės valstybėms, taip pat neturinčioms narystės ES perspektyvos, bet siekiančioms gauti priėjimą prie ES vidaus rinkos.

Derybose dėl laisvos prekybos sutarties “startines” ES pozicijas galima būtų apibūdinti taip: siekti kuo gilesnės laisvos prekybos sutarties, kuri apimtų ir teisinės Ukrainos bazės suderinimą su ES *aquis*. Tuo tarpu Ukrainos “startinė” pozicija buvo tokia: prisitaikymas prie ES teisinės bazės reikalauja didelių kaštų, o jos motyvaciją silpnina ir tai, kad ES nesuteikia aiškios savo vidaus rinkos atvėrimo perspektyvos. Šių “startinių” pozicijų skirtumai sukuria probleminį “lauką”, kuriame būtent ir yra projektuojamas Ukrainos integracijos su ES be formalios narystės modelis.

Siekiant apginti arba paneigti iškeltą ginamąjį teiginį, būtina įgyvendinti šiuos uždavinius:

³³ Solonenko, 20.

pirma, išnagrinėti ES išorinių santykių metodus ir jų ribas bei išsiaiškinti kaip ir dėl ko kinta ES plėtros politika, kokį poveikį ES plėtros politikos kaita turi ES išoriniams santykiams,

antra, nustatyti ES plėtros politikos transformacijos išvestinės – integracijos be narystės ES modelių – funkcionavimo principus,

trečia, išnagrinėti, kaip integracijos be narystės ES modelių veikimą aiškina Europos integracijos ir išorinės europeizacijos teorijos,

ketvirta, atsakyti į klausimą, kodėl ES plėtros politikos „įrankių rinkinio“ perkėlimas į integracijos be narystės ES modelius negali garantuoti ES plėtros politikos sukuriamo efekto, t.y. kodėl susiformuoja „uždaras ratas“.

penkta, remiantis modifikuotu F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io siūlomu išorinio valdymo modeliu, išanalizuoti ES ir Ukrainos pozicijas derybose dėl sustiprinto laisvos prekybos susitarimo bei rasti atsakymus į šiuos klausimus, ar Ukraina gali peržengti ES siūlomą adaptacinį barjerą; ar ES siūlomas paskatų paketas (siūlomas integracijos į ES gylis ir priėjimas prie ES vidaus rinkos) gali įgalinti svarbiausius Ukrainos politinius ir ekonominius galios centrus – su politiniu elitu „suaugusias“ oligarchiuotas verslo grupes – veikti kaip šalies europeizacijos varomąsias jėgas

ir *šešta*, pateikti rekomendacijas, kokį santykių su Ukraina režimą turėtų formuoti ES esant dviem sąlygoms: (a) ES siekia pagal europinio modelio šabloną keisti vidinį politinį ir ekonominį Ukrainos *status quo*, tačiau (b) ES negali suteikti Ukrainai visavertės narystės perspektyvos.

II. Problema: kaip vidiniai Europos integracijos efektai gali veikti trečiąsias šalis, kurios nėra suinteresuotos naryste Bendrijoje?

Europeizacijos studijos tiria, kaip ES daro įtaką šalims, kurioms suteikta narystės ES perspektyva, o išorinę europeizaciją nagrinėjančių autorių dėmesio centre - integracijos be narystės modeliai. Išankstinių sąlygų principą, o kartu ir hegemoninę galią, ES gali taikyti tik šalių partnerių, kurios yra suinteresuotos naryste ES arba bent jau tarpinėmis integracijos be

formalios narystės ES stadijomis, atžvilgiu. Tuo tarpu šalių, kurios nėra suinteresuotos naryste ES ar tuo labiau įvairiais integracijos be narystės modeliais, atžvilgiu ES išankstinių sąlygų principas veikti negali. Kitaip tariant, santykiuose su naryste ES nesuinteresuotomis valstybėmis ES negali pasitelkti hegemoninės galios instrumentų. Tai ypač akivaizdu ES santykiuose su alternatyvias integracijos erdves kuriančiais savaveiksmiais galios centrais. Kyla klausimas, kokius instrumentus ar įtakos sklaidos svertus ES gali pasitelkti santykiuose su trečiosiomis valstybėmis, kurių atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo?

ES santykių su tradiciniais geopolitiniais veikėjais, kurie nėra suinteresuoti visaverte naryste ES ir kuriems dėl to ES negali primesti išankstinių sąlygų principo, analizės bare slypi teorinis vakuumas. Europeizacijos teorijos negali paaiškinti kokiais metodais ES remiasi santykiuose su šalimis, kurios nedalyvauja ES formuojamuose integracijos be narystės modeliuose ir nėra suinteresuotos naryste Bendrijoje.

Šio teorinio vakuomo užpildymas praturtintų ES kaip tarptautinių santykių veikėją nagrinėjančių teorijų arsenalą ir galėtų pasiūlyti teorinį modelį, kuris išplėstų ES tarptautinio subjektiškumo analizę už europeizacijos studijų ribų.

Taigi dar vienas šios disertacijos tikslas - **išsiaiškinti, kaip ir kokiomis sąlygomis vidiniai Europos integracijos efektai gali veikti trečiąsias šalis, kurios patenka į naryste ES nesuinteresuotų valstybių kategoriją.**

Šį teorinį vakuumą siekiama užpildyti išnagrinėjus ES ir Rusijos santykių dėsningumus. Europeizacijos studijose Rusija, atsižvelgiant į jos nedalyvavimą EKP, dažniausiai pristatoma kaip posovietinėje erdvėje konkuruojančio su ES išorinio valdymo (angl. *external governance*) modelio šaltinis,³⁴ kurio atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo.

Kita vertus, įprasta teigti, jog ES ir Rusijos santykius veikia abipusė tarpusavio priklausomybė. ES yra didžiausia ir svarbiausia Rusijos produkcijos

³⁴ Antoaneta Dimitrova ir Rilka Dragneva, „Constraining external governance: Interdependence with Russia and the CIS as limits to EU’s rule transfer in the Ukraine.” *Journal of European Public Policy*, 16(6), 2009, 853-872.

rinka, nes apima 88 proc. viso Rusijos naftos, 70 proc. gamtinių dujų ir 50 proc. anglių eksporto. Šie rodikliai, kartu sudėjus, sudaro 40 proc. Rusijos biudžeto, o energijos išteklių eksportas sudaro 65 proc. viso Rusijos eksporto į ES.³⁵ Tačiau analitiniame ir akademiname „lauke“ trūksta analizės, kodėl nepaisant abipusės priklausomybės dvišaliai ES ir Rusijos santykiai remiasi „barterinių“ mainų o ne teisinio abipusiškumo principais, t.y. Rusija turi galimybę įsigyti energetinės infrastruktūros objektus ES valstybėse mainais už ES šalių energetikos įmonėms suteiktą, tačiau aiškiai apribotą, galimybę naudotis Rusijos energetinių išteklių gavybos telkiniais. Kitaip tariant, Rusijos ir ES energetinis dialogas remiasi ne abipusiu energetinių rinkų liberalizavimu³⁶, o veikia pagal „rusišką“ dvišalių santykių modelį.

Fraser Cameron ir Aaron Matta teigia, jog ES turi du stiprius tarpusavio priklausomybe grįstus svertus Rusijos atžvilgiu – ES vidaus rinką, kurioje Rusija yra suinteresuota dalyvauti ir tai, jog ES yra svarbiausia Rusijos tiekiamų energetinių išteklių vartotoja.³⁷ Disertacijoje siekiama išsiaiškinti, kodėl šie svertai neveikia.

ES ir Rusijos santykių asimetrijos šaknų bus ieškoma žvelgiant per ES vidinės integracijos sanklodą, o tai turėtų papildyti tradicinius ES vaidmens tarptautinėje arenoje analizės pjūvius – iki šiol itin nedaug nagrinėtais priežastiniais ryšiais tarp vidinės ES integracijos procesų ir ES iniciatyvų plėsti savo reguliavimo ribas už Bendrijos sienų. Kitaip tariant, siekiama išsiaiškinti, ar gilėjant ir plečiantis ES vidinei integracijai kartu didėja ir išorinės europeizacijos – trečiųjų šalių (šiuo atveju – Rusijos) „pririšimo“ prie europinių normų - galimybės?

Tad dar vienas teiginys, kurį siekiama apginti šioje disertacijoje yra toks:

ES galimybės santykiuose su trečiosiomis šalimis taikyti teisinio

³⁵ *European Dialogue*, „EU-Russian Gas Relations in Perspective: Challenges and Opportunities.“ *European Dialogue*, 2012 vasario 15 d. <<http://eurodialogue.org/EU-Russian-Gas-Relations-in-Perspective-Challenges-and-Opportunities>> [Žiūrėta 2012 02 18].

³⁶ Živile Dambrauskaitė, „The New EU-Russia Strategic Agreement: An Instrument for Russian Europeanization?“ *Lithuanian Political Science Yearbook*, 1, 2007, 24.

³⁷ Fraser Cameron and Aaron Matta, „Prospects for EU-Russia relations“, Electronics Publications of Pan-European Institute, 6/2008, <http://www.balticseaweb.com/files/files/publications/pan/2008/Cameron%20and%20Matta%2006_08.pdf> 18.

abipusiškumo principą, kurio esmė yra ta, jog tuose sektoriuose, kur trečioji šalis „nori eiti į Europą“, ji turi perimti „europinį modelį“, tiesiogiai priklauso nuo vidinės ES integracijos gylio/modelio tose srityse, kuriose yra susiklostę ES ir trečiosios šalies tarpusavio priklausomybės ryšiai.

Siekiant apginti šį teiginį, būtina įgyvendinti šiuos uždavinius:

pirma, nustatyti, ar ES ir Rusijos santykiuose įmanoma abipusė konvergencija ar tik Rusijos europeizacija (Rusija kaip ES politikos, normų ir taisyklių “perėmėja”),

antra, pateikti teorinį modelį, kuris leistų paaiškinti dar vieno ES išorės santykių metodo – “šešėlinės” integracijos – funkcionavimo logiką,

trečia, išnagrinėjus Trečiajame ES dujų ir elektros rinkos liberalizavimo pakete įtvirtinto “trečiųjų šalių” straipsnio (kitaip – “Gazpromo straipsnio”) evoliuciją, nustatyti, kodėl ES ir Rusijos santykiuose energetikos srityje neveikia teisinio abipusiškumo principas ir kokios sąlygos yra būtinos tam, kad jis imtų veikti,

ketvirta, įvertinti, kokią įtaką ES ir Rusijos tarpusavio priklausomybei ir ES svertams Rusijos atžvilgiu turėtų Europos integracijos užbaigimas energetikos sektoriuje, t.y. ne tik dujų sektoriaus liberalizavimas (negatyvi integracija), bet ir bendros ES dujų įsigijimo agentūros įkūrimas.

ir *penkta*, įvertinus Rusijos politinę ir ekonominę sanklodą (monopolizuotas ir centralizuotas ūkis, nediversifikuota Rusijos ekonomika, verslo ir politikos “suaugimas”), išsiaiškinti, kodėl ES siūlydama Rusijai bendrą ekonominę erdvę nesukuria motyvacinių mechanizmų, kurie skatintų Rusiją artėti prie europinių taisyklių.

Disertacijos naujumas ir aktualumas

ES ir Ukrainos atvejo analizė padės atrasti priežastinius ryšius tarp vidinės ES integracijos ir ES galimybių išplėsti savo reguliavimo ribas už Bendrijos institucinių ribų. Ir kartu atsakyti į klausimą, ar gilėjant ir plečiantis

ES vidinei integracijai (pagal pozityvios integracijos logiką) kartu didėja ir išorinės europeizacijos – trečiųjų šalių priartinimo prie europinių normų - galimybės.

Tuo tarpu ES ir Rusijos atvejo analizė leis išsiaiškinti, kaip ir kokiomis sąlygomis vidiniai Europos integracijos efektai gali veikti trečiąsias šalis, kurios nėra suinteresuotos naryste Bendrijoje ir kurių atžvilgiu ES negali taikyti sąlygiškumo principo. Viena vertus, tai turėtų išplėsti ES tarptautinio subjektiškumo analizę už europeizacijos studijų ribų, kita vertus, leistų rasti atsakymą į praktinį tarptautinės politikos klausimą – kokių faktorių kombinacija lemia ES įtakos svertus Rusijos atžvilgiu, t.y. kas didina ar mažina ES galimybes įtakoti Rusijos politinės ir ekonominės raidos trajektoriją ir sukurti sąlygas Rusijos modernizacijai pagal tokią modernizacijos sampratą, kuri apimtų tiek ekonomikos liberalizavimą, tiek ir politinės vertikalės reformavimą.

Dviejų skirtingų atvejų analizė: galimybė įvertinti ES veikimo išoriniuose santykiuose alternatyvas

ES santykių su Ukraina ir Rusija lyginamoji analizė nėra šios disertacijos metodologinis pagrindas. Šios šalys priklauso skirtingiems ES išorinių santykių koncentriniam ratams, todėl santykiuose su šiomis valstybėmis ES taiko skirtingus instrumentus. Visa tai lemia, jog ES sąveika su šiomis valstybėmis negali būti nagrinėjama remiantis tais pačiais kriterijais ar analizės pjūviais.

Šių dviejų skirtingų atvejų analizės paskirtis – iliustruoti skirtingas ES veikimo išoriniuose santykiuose alternatyvas (kintantį ES subjektiškumą, įtakos svertų įvairovę ar jų trūkumą), esant skirtingoms veikimo – europinių taisyklių sklaidos – sąlygoms: a) santykiuose su šalimi partnere, kuri yra suinteresuota integracija su ES ir kurios atžvilgiu ES gali taikyti klasikinį išankstinių sąlygų principą ir b) su valstybe, kuri pati formuoja alternatyvią ES

integracinę erdvę ir kurios atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo.

Abiejų skirtingiems ES išorės santykių koncentriniam ratams priklausančių atvejų analizė leis atsakyti į klausimą, kokiomis sąlygomis vienas ar kitas integruotas ES politikos sektorius sudaro sąlygas Bendrijai primesti savo taisykles už institucinių ES ribų, o kada vidinė ES integracija tampa kliūtimi europinių taisyklių sklaidai.

Skirtingų ES ir Ukrainos bei ES ir Rusijos tarpusavio priklausomybės schemų (*angl. patterns of interdependence*) ir sąveikos modelių analizė ne tik leis išsiaiškinti, kaip vienas ar kitas integruotas ES politikos sektorius veikia šių šalių europeizacijos galimybes, bet ir sudarys sąlygas kitokiu analitiniu kampu patikrinti akademinuose tyrimuose įsitvirtinusių tezę, jog Rusija ir Ukraina yra toje pačioje politinės ir ekonominės struktūros erdvėje veikiančios valstybės.³⁸

Taigi disertacijoje keliamas ir šalutinis klausimas, ar skirtingas politikos ir ekonomikos susiliejimo Ukrainoje ir Rusijoje modelis nėra tas veiksnys, kuris ne tik lemia skirtingą Ukrainos ir Rusijos sąveikos su ES (tarpusavio priklausomybės) modelį, bet ir leidžia teigti, jog įprastas Ukrainos ir Rusijos priskyrimas tai pačiai “rusiškai” ekonominės ir politinės struktūros erdvei gali būti kritikuotinas.

³⁸ Laurynas Jonavičius, „Struktūrų persidengimas posovietinėje erdvėje: teorinis ir praktinis aspektai.” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2009.

1. ES plėtros politika kaip svarbiausias europinių taisyklių sklaidos šaltinis

Įvairūs europeizacijos tyrimai liudija, jog narystės ES perspektyva - esminis ES svertas, taikant išankstinių sąlygų principą, keisti trečiųjų šalių vidinį *status quo* pagal europinį šabloną. Šio šaltinio poveikį galima apibūdinti taip: šalys kandidatės sutinka įgyvendinti ES reikalavimus (peržengti prisitaikymo prie "europinių taisyklių" barjerą) mainais už tai, kad šioms šalims, jau tapus ES narėmis, atsiranda galimybė pačioms kurti europines taisykles. Tai reiškia, jog būtent nuo tolesnės ES plėtros politikos dinamikos labai priklauso ir europinių taisyklių sklaidos galimybės.

„Svarbiausia ne greitis, o kokybė“ – principas, kuris kalbant apie tolesnę ES plėtrą tampa vis svarbesnis. Būtent dėl šio principo ES plėtros procesas artimiausiu metu linkęs lėtėti, nereikėtų atmesti ir laikino jo „iššaldymo“ galimybės. Anot O.Schily, šiandien Europos Sąjunga priėjo plėtros politikos liepto galą, įvardijamą kaip "integracijos nuovargio"³⁹ ar plėtros politikos "iššaldymo" stadija.

Bene svarbiausias šią išvadą pagrindžiantis argumentas – ES nesugebėjimas susidoroti su naujų narių keliamais politiniais, ekonominiais ir administraciniais iššūkiais. Pasitelkiant klasikinę ES plėtros ir integracijos gilinimo dilemos logiką, galima teigti, jog ES plėtros tęstinumas, neatsižvelgiant į ES gebėjimą priimti naujas nares ir jų prisitaikymo prie ES laipsnį, gresia išsiplėtusios ES vidinės integracijos krize.⁴⁰ Ši krizė galėtų pasireikšti ES sprendimų priėmimo proceso neefektyvumu, kai kurių ES viešosios politikos sričių (pirmiausia, perskirstomųjų ES politikų) re-nacionalizacija ar net visos ES judėjimu „dviejų greičių“ (branduolio ir periferijos) Europos link.

³⁹ Otto Schily, „If the EU reneges on Balkan it's at its own peril.“ *Europe's World*, Autumn 2009. <http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home_old/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21490/IftheEUrenegesonBalkanenlargementitsatsitownperil.aspx> [Žiūrėta 2009 12 02].

⁴⁰ Jörg Friedrichs, Jordan Mihov ir Maria Popova, „Synergies and Tradeoffs in International Cooperation: Broadening, Widening and Deepening.“ *European Integration online Papers*, 9(13), 2005, 3-4. <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2005-013a.htm>> [Žiūrėta 2008 02 05].

Klasikiniu požiūriu, ES plėtros ir integracijos gilinimo dilemą galima apibūdinti kaip negatyvų ES plėtros poveikį ES vidiniam funkcionalumui. Šiuo atveju esminis klausimas, kokie yra ES plėtros poveikio Bendrijos vidinei architektūrai „valdymo“ įrankiai?

Iki šiol ES netolygumai buvo „valdomi“ tokiomis priemonėmis kaip pereinamieji laikotarpiai (pavyzdžiui, darbo jėgos judėjimo apribojimai 2004 m. į ES įstojusioms šalims) arba pačių valstybių narių savanorišku apsisprendimu nedalyvauti tam tikrose ES politikose (tarkime, Didžiosios Britanijos išlyga dėl dalyvavimo euro zonoje arba Danijos sprendimas dalyvauti tik civilinėje Europos saugumo ir gynybos politikos dimensijoje)

Rasti suderinamumą tarp plėtros ir ES vidinės integracijos yra įmanoma ir tuo atveju, kai plėtra tampa ES integracijos gilinimo katalizatoriumi, t.y. jeigu ES plėtra taptų prielaida naujoms integracinėms iniciatyvoms ES viduje. Tarkime, Ispanijos ir Portugalijos įstojimas į ES paskatino perskirstomųjų ES politikų formavimąsi. Netolygi ES šalių regionų socioekonominė raida apsunkino bendros ES vidaus rinkos kūrimą, tačiau kartu paskatino struktūrinių fondų, kaip priemonės, skirtos mažinti šiuos netolygumus ir užtikrinti vidaus rinkos funkcionavimą, atsiradimą.

Kitas (labiau hipotetinis) pavyzdys – kai kurių ekonomistų teigimu, visavertė ekonominė ir pinigų sąjunga, kaip kokybiškai aukštesnė ES integracijos pakopa, iš esmės yra neįmanoma be ES šalių tiesioginių mokesčių suvienodinimo. Kitaip tariant, pinigų sąjunga efektyviai gali veikti tik tada, kai ES taps visaverte ekonomine sąjunga (bus suvienodinti tiesioginiai mokesčiai, centralizuotas fiskalinės politikos koordinavimas). Todėl nereikėtų atmesti galimybės, jog tolesnė euro zonos plėtra ilgainiui gali būti susieta su poreikiu „harmonizuoti“ tiesioginius ES šalių mokesčius. Šie pavyzdžiai rodo, kaip plėtros politika (ar tai būtų euro zona ar pati ES) gali būti derinama su integracijos gilinimo iniciatyvomis.

Ką tik aprašyti integracijos gilinimo ir ES plėtros dilemos „valdymo“ įrankis – antitezė „liberaliajai“, negatyvios integracijos logika pagrįstai ES raidos koncepcijai. Pagal pastarąją, ES funkcionalumą turėtų lemti palankios

sąlygos skirtingų socialinių ir ekonominių modelių koegzistencijai Sąjungos viduje. Skirtingų modelių konkurencija turėtų vesti link geresnių ir efektyvesnių modelių atsiradimo ar neefektyvių ES viešosios politikos sričių (tarkime, bendros ES žemės ūkio ar sanglaudos politikos) reformavimo. Būtent ši konkurencija, veikianti vidaus rinkos (laisvo kapitalo, darbo, asmenų ir paslaugų judėjimo) rėmuose, o ne ES šalių „vienodėjimas“ ir „harmonizacija“ turėtų tapti ES plėtros leitmotyvu. Be to, kai kurių analitikų teigimu, socialinė ir ekonominė „harmonizacija“ viršvalstybiniu lygmeniu išsiplėtusioje ES, dėl vis labiau išsiskiriančių nacionalinių charakteristikų, tikrai neveda ES gerovės stiprinimo link, netgi atvirksčiai – jai prieštarauja.⁴¹ Taigi, šis požiūris ES plėtros ir integracijos gilinimo dilemą siūlo „valdyti“ pasitelkiant socialinių ir ekonominių modelių konkurencijos ir negatyvios integracijos („mažiausio bendro vardiklio“) instrumentus.

1.1. ES plėtros politikos kaita: "trečiojo kelio" paieškos

F. Tassinari teigimu, plėtros ir integracijos gilinimo kaip dviejų skirtingų ES raidos vektorių susikirtimo pasekmė - ES plėtros politikos alternatyvų, įvairių integracijos be narystės ES modelių svarbos augimas.⁴² Kitaip tariant, dabar ES yra linkusi siūlyti ne narystę Bendrijoje, o įvairius tarpinius variantus – galimybę dalyvauti ES vidaus rinkoje (per laisvos prekybos susitarimus), energetikos ir transporto infrastruktūros integraciją, laisvesnį asmenų judėjimą.

Šioje disertacijos dalyje keliami šie klausimai: kuo paskutinis plėtros etapas skiriasi nuo ankstesnių? Ir ar ES plėtros politika užleidžia vietą funkicinei „europinių taisyklių“ sklaidai, kurios išraiška – integracijos be narystės modeliai?

⁴¹ Giandomenico Majone, *Dilemmas of European integration. The ambiguities and pitfalls of integration by stealth*. New York: Oxford University Press Inc., 2005, 161.

⁴² Fabrizio Tassinari, „Variable Geometries: Mapping Ideas, Institutions and Power in the Wider Europe.“ CEPS, *Working Document*, 254, 2006, 1-2. <<http://www.ceps.eu/ceps/download/1244>> [Žiūrėta: 2008 02 05].

ES plėtra visada buvo efektyviausia Europos šalių politinių sistemų stabilizavimo, taikos ir ekonominio augimo užtikrinimo priemonė.⁴³ Vis dėlto, akivaizdūs skirtumai tarp plėtros praktikos ir sutartyse įtvirtintų ES plėtros metodų egzistavo nuo pat pirmojo ES plėtros etapo. D.Kochenovas pastebi, kad ES plėtros procesas visada balansuodavo tarp teisiškai įtvirtintų narystės sąlygų ir išimtinai politinių sprendimų. Tokia situacija automatiškai užprogramavo kintantį plėtros metodo pobūdį ir leidžia kaskart (t.y. artėjant naujam plėtros etapui) padidinti adaptacinį spaudimą šalims kandidatėms.⁴⁴

ES plėtros politika neturi jokio aiškiai kodifikuoto plėtros reglamento, o tai lemia, kad išankstinės stojimo sąlygos toliau evoliucionuoja, didinant prisitaikymo prie ES taisyklių spaudimą šalims kandidatėms. ES plėtra gali būti apibūdinta kaip paprotinės ir rašytinės teisės sintezė.⁴⁵ ES plėtros teisė, nors ir turi šaknis Sutartyje (49 str.), šiandien ji labai daug kuo skiriasi nuo to, kas apibrėžta sutartyje ir tai, kaip tai yra interpretuojama su lyg kiekvienu plėtros etapu. Anot D.Kochenovo, tai kokią šiandien turime Sąjungos plėtros politikos koncepciją yra ne kas kita kaip visų penkių prieš tai buvusių plėtros etapų rezultatas.⁴⁶

D.Kochenovo teigimu, nors išankstinės stojimo sąlygos nėra reguliuojamos sutarties, tačiau su lyg nauju plėtros etapu nuolat plečiasi paprotinės plėtros normos, o ankstesniosios nuosekliai inkorporuojamos į “rašytinę teisę” taip didinant išankstinių sąlygų apimtį.⁴⁷ Skirtingai nei Kopenhagos kriterijai, kurie yra visoms šalims taikomi vienodai, išankstinės sąlygos kiekvienai kandidatei nustatomos selektyviai atsižvelgiant į jautriausias tos valstybės sritis, taip tarsi sumažinant galimybes atliepti visas stojimo į ES sąlygas. Šiandien ES plėtra yra tarsi “kelionė be žemėlapio”.⁴⁸

⁴³ Eneko Landaburu, „From Neighbourhood to Integration Policy Are there concrete alternatives to enlargement?“ Pranešimas konferencijoje „CEPS Conference: Revitalising Europe“, Brussels, 2006 sausio 23 d. <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/060223_el_ceps_en.pdf> [Žiūrėta 2008 05 25].

⁴⁴ Dimitry Kochenov, „EU Enlargement Law: History and Recent Developments: Treaty – Custom Concubinage?“ *European Integration online Papers*, 9(6), 2005, 4. <<http://www.eiop.or.at/eiop/pdf/2005-006.pdf>> [Žiūrėta 2008 06 25].

⁴⁵ Dimitry Kochenov, 1-36.

⁴⁶ Ten pat, 1-36.

⁴⁷ Ten pat, 1-36.

⁴⁸ Ten pat, 1-36.

2004-2007 metų ES plėtros etapas nuo ankstesniųjų skyrėsi tiek valstybių kandidačių skaičiumi, tiek jų ekonominėmis, socialinėmis ir politinėmis raidos charakteristikomis, tiek ir paties ES plėtros metodo evoliucija.

Akademinėje ir analitinėje literatūroje išskiriami keturi nauji principai, kurie papildė ES plėtros metodą po 2004-2007 metų plėtros etapo. Šie principai leidžia prognozuoti ir tolesnes ES plėtros politikos tendencijas.

Pirma, išankstinių sąlygų arba „sąlygiškumo“ principo kaita. Pats išankstinių sąlygų principas nebuvo naujas, jis buvo taikomas ir ankstesnių plėtros etapų metu, tačiau būtent 2004-2007 m. etape stipriai išsiplėtė išankstinių sąlygų turinys: narystės ES sąlyga tapo ne tik ES *acquis* perėmimas, bet ir atitikimas Kopenhagos kriterijams. Be to, ES pasiliko teisę lanksčiai interpretuoti išankstines narystės sąlygas (ir iš dalies keisti jų turinį) bei kelti papildomas sąlygas jau derybų proceso eigoje. Tai rodo, jog ES plėtra vis stipriau tampa atviru, nebūtinai į galutinį tikslą – visavertę narystę ES - orientuotu procesu (angl. *open ended process*).

Antras išskirtinis paskutiniojo ES plėtros etapo bruožas – auganti galios asimetrija tarp šalių kandidačių ir Bendrijos. Valstybės kandidatės buvo priverstos automatiškai įsipareigoti prisijungti Šengeno ir Euro zonų kai tik atitiks jų reikalavimus. Akivaizdu, jog toks naujųjų narių „pasirinkimo laisvės“ apribojimas ir kartu jų prisitaikymo prie ES spartinimas gali būti interpretuojamas kaip mėginimas „homogenizuoti“ ES vidaus politinį ir ekonominį „landšaftą“, o kartu ir išsiplėtusioje ES vis labiau išsiskiriančius nacionalinius interesus.⁴⁹ Taigi, 2004-2007 m. plėtros etapo metu (lyginant su ankstesnėmis plėtros bangomis) šalių kandidačių įsipareigojimai iš labiau kontraktinių susitarimų su ES, kuomet nors ir ES viduje susiformavusių taisyklių pagrindu, abi besiderančios šalys prisiima abipusius įsipareigojimus, tapo išskirtinai vienašaliais, t.y. smarkiai išaugo ES ir valstybių kandidačių galios asimetrija.

⁴⁹ Michael Emerson, „Vade Mecum for the Next Enlargements of the European Union.” *CEPS Policy Brief*, 61, 2004, 1-3. <http://aei.pitt.edu/6582/01/1185_61.pdf> [Žiūrėta 2008 06 15].

Trečias išskirtinis paskutiniojo plėtros etapo bruožas – **šalių kandidačių diferenciacija, t.y. ES atsitraukė nuo grupinio plėtros metodo**, dominavusio iki šiol, be to, sugriežtėjo individualus valstybių kandidačių pažangos vertinimas. Klasikiniu požiūriu, ES plėtros procesas turėtų susidėti iš dviejų etapų: valstybės kandidatės asociacijos su ES ir derybų dėl narystės. Tuo tarpu paskutiniojo plėtros etapo metu tarp šių dviejų stadijų įsiterpė įvairios tarpinės stadijos, papildomi pereinamieji etapai ir specifiniai politikos instrumentai – „saugikliai“, leidžiantys atidėti kandidačių priėmimą.⁵⁰

Ketvirtas itin svarbus ES plėtros politikos transformaciją skatinantis veiksnys yra tai, jog po 2004-2007 m. plėtros etapo viena svarbiausių ES plėtros sąlygų tampa pačios ES galimybės priimti naujas nares išsaugant esamą politinę, ekonominę ir socialinę struktūrą, t.y. **šalia Kopenhagos kriterijų ES plėtros politikoje de facto atsirado ir papildomas ES „absorbavimo pajėgumų“ kriterijus.**⁵¹ Nors šis *de facto* naujas kriterijus pirmiausia yra orientuotas į vidinio ES funkcionalumo išsaugojimą, tačiau visas šio kriterijaus krūvis iš esmės tenka šalims, siekiančioms narystės ES, t.y. atsiranda aukštesnis adaptacinis barjeras/spaudimas šalims kandidatėms. Būtent todėl ES dabar yra suinteresuota, kad šalys kandidatės jau prieš tapdamos ES narėmis pasiektų tokį pasirengimo lygį, kuris atitiktų Bendrijos reikalavimus. Visa tai ES plėtros politiką transformuoja į atvirą ir nebūtinai į galutinį tikslą – visavertę narystę ES - orientuotą procesą, nes ES plėtra įmanoma tik tada, kai kandidatės bus pasirengusios prisiimti visą integracinį paketą.

Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad daugelio dabartinių kaimyninių valstybių ir ES vidinių politinių, ekonominių, socialinių (ir pan.) taisyklių, normų bei politikų atitikimo laipsnis yra itin žemas, galima teigti, jog net ir iš

⁵⁰ Klaudijus Maniokas, „Methodology of the EU Enlargement: A critical appraisal.“ Pranešimas konferencijoje „Changing Rules, changing institutions,“ Bratislava, 2000 rugsėjo 29-spalio 2 d., 2-10.

⁵¹ Išskiriami 6 svarbiausi „absorbavimo pajėgumų“ kriterijai: (a) ES galimybės absorbuoti naujas valstybes nares prekių ir paslaugų sektoriuje, (b) ES galimybės absorbuoti naujas nares darbo jėgos rinkoje, (c) ES galimybės absorbuoti naujas nares persikirstomųjų politikų sektoriuose bei formuojant ES biudžetą, (d) ES institucijų galimybės funkcionuoti su naujomis valstybėmis narėmis, (e) ES šalių visuomenių galimybės absorbuoti naujas nares, (f) ES galimybės, po naujo plėtros etapo, užsitikrinti savo strateginį saugumą. – Michael Emerson et al., „Just what is „absorption capacity“ of the European Union.“ *CEPS Policy Brief*, 113, 2006, 1-23. <<http://www.ceps.be/ceps/download/1219>> [Žiūrėta 2008 07 13].

tradicinio ES plėtros proceso kylantis adaptacinis spaudimas jau nebėra tas veiksnys, kuris užtikrintų sėkmingą kaimyninių valstybių europeizaciją (tai rodo Bulgarijos ir Rumunijos priėmimo į ES pamokos). Todėl dabar kiekvienos šalies kandidatės atžvilgiu ES formuoja individualiam atvejui adaptuotą integracijos į ES modelį, kuriame įtvirtinami „saugikliai“, leidžiantys kontroliuoti santykį tarp kandidačių integracijos į ES gylio ir struktūrinių šalies vidaus politinių ir ekonominių reformų (išlaikant galimybę stabdyti integracijos procesą). Taip ES reikalavimai išsiplėčia už formalių *acquis communautaire* rėmų, t.y. ES plėtra dabar savyje kaupia tokį reformų krūvį, kuris netgi „išeina“ iš už ES viduje susiformavusio integracijos modelio ribų. Kitaip tariant, dabar kiekvienos šalies kandidatės atveju vyksta ES plėtros politikos individualizacija.

Visus šiuos konceptualius ES plėtros politikos pokyčius galima iliustruoti konkrečiais Rumunijos, Bulgarijos (valstybių narių), derybas dėl stojimo sutarties baigusios Kroatijos bei Turkijos (šalies kandidatės) pavyzdžiais. Paskutinis plėtros etapas 2004-2007 specifinis dar ir tuo, jog netgi 2007 m. plėtra (antroji etapo dalis) skyrėsi nuo 2004 m. plėtros ir pasižymėjo dar stipresniu adaptaciniu spaudimu šalims kandidatėms. Bulgarijai ir Rumunijai buvo keliamas reikalavimas ne tik perimti ES *acquis communautaire*, bet ir užtikrinti efektyvų ir spartų jo įgyvendinimą, o Europos Komisija skyrė nepalyginamai daugiau dėmesio šių procesų stebėsenai. Taigi, ES *acquis* įgyvendinimo efektyvumas tapo išankstine ES narystės sąlyga.

Be to, naujieji integracijos „saugikliai“ suteikė galimybę valstybių narystę atidėti vieneriems metams (vienbalsiu Ministrų Tarybos sutarimu) tuo atveju, jei iškyla „rimta grėsmė, kad numatytuoju laikotarpiu šalys kandidatės nebus pasirošusios narystei“. Be to, buvo numatyta galimybė vieneriems metams atidėti Rumunijos narystę, jei „rimti trūkumai įgyvendinat konkrečias politikas, susijusias su Šengeno erdvės įgyvendinimu, vidaus politika, išorės

sienų kontrolės įgyvendinimu, teismų reforma, kovos su korupcija politika, policijos reforma, kt.“ taptų akivaizdžiais.⁵²

Regis, kad iki šiol ES viduje dominavusi politinė linija „už plėtrą“ po 2004-2007 m. virsta pozicija „prieš plėtrą“. Paskutiniu politiniu sprendimu „už plėtrą“ laikytinas Rumunijos ir Bulgarijos priėmimo į ES atvejis (nepaisant plačiai nuskambėjusios nuomonės, kad viešojo valdymo požiūriu šios valstybės neatitiko Kopenhagos kriterijų). D.Phinnemore'as, nagrinėjęs paskutinįjį plėtros etapą, teigia, jog galutinis politinis sprendimas priimti Rumuniją ir Bulgariją į ES susijęs su tuo, jog šių šalių narystė užbaigė 2004 metų plėtros etapą, kuris buvo pradėtas dar plėtros optimizmo laikotarpiu.⁵³

Tuo tarpu Turkijos ir Kroatijos atvejai leidžia prognozuoti, kokius naujus bruožus įgaus ES plėtros politika dėl šių dviejų šalių narystės ES: galimybė ES suspenduoti derybas, pereinamieji etapai po narystės, ilgalaikės/nuolatinės išimtyt („antros klasės narystės“ atsiradimas), išankstinių sąlygų plėtra. Pavyzdžiui, reikalavimuose Kroatijai buvo numatytas ne tik ES *acquis* perėmimas ir efektyvus įgyvendinimas, bet ir visiškai nauja prielaida – būtinybė stiprinti Kroatijos vaidmenį regioninio bendradarbiavimo dimensijoje, kurios tarp narystės sąlygų niekada anksčiau nebuvo. Tuo tarpu šiuo metu veikianti ES ir Turkijos muitų sąjunga yra vertinama kaip tarpinė stadija iki narystės, kita vertus, stringant deryboms (Turkijai nevykdant reformų ir nesutariant Kipro klausimu) ši integracijos pakopa gali virsti nuolatine stadija – integracijos be narystės modeliu.

Visa tai reiškia, jog kintant ES plėtros metodui, atsiranda galimybė keisti/koreguoti iki šiol dominavusį pamatinį ES plėtros politikos principą, pagal kurį tapusios narėmis, naujosios ES valstybės tampa lygios su senosiomis. Anot M.Emersono, po paskutiniojo plėtros etapo įsitvirtina tendencija, jog naujosios ES narės gali būti lygios tik tokiu atveju, jei jos yra visomis dimensijomis „vienodos“ (t. y. naujosios narės perima visas ES viduje

⁵² David Phinnemore, „The Changing Dynamics of EU Enlargement.“ Pranešimas konferencijoje „South East Europe: The EU's Next Enlargement,” St. Antony's College, University of Oxford, 2005 balandžio 29 d. <<http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/phinnemore.pdf>> [Žiūrėta 2008 06 25].

⁵³ Ten pat.

sukurtas „žaidimo taisyklės“), o valstybės, kurios negali tapti „vienodomis“, turės tenkintis integracija be narystės arba antros klasės naryste.⁵⁴ Reikėtų pastebėti, jog integracijos be narystės modeliai nuo antros klasės narystės skiriasi tuo, jog integracija be narystės - tai nuo institucinio dalyvavimo ES viduje atskiriančios išorinės europeizacijos atmaina, tuo tarpu antros klasės narystė – tarpinė „stotelė“ į visavertę narystę ES (nuolatiniai/ilgi pereinamieji laikotarpiai jau ES instituciniuose rėmuose).

Taigi, po paskutinio 2004-2007 m. plėtros etapo (t.y. atsiradus plėtros „nuovargiui“), sąlyga, teigianti, jog ES plėtra turi negriauti vidinės ES architektūros, legitimavo tokių mechanizmų kaip galimybė ES suspenduoti derybas, pereinamieji etapai po narystės, ilgalaikės/nuolatinės išimtys (antros klasės narystės apraiškos) atsiradimą. Šias naujas priemones galima vertinti kaip tam tikrą „saugiklį“ nuo vienokių ar kitokių ES dezintegracijos tendencijų. Konceptualizuojant šias ES plėtros politikos inovacijas galima teigti, jog šiuo metu svarbiausias ES plėtros poveikio ES vidinei integracijai „valdymo“ įrankis – adaptacinio spaudimo šalims kandidatėms, stiprinimas. Tai reiškia, kad valstybių įsitraukimas į ES vidinius procesus iš esmės priklauso nuo jų gebėjimo iš anksto perimti ES viduje sukurtą integracijos modelį.

Šių naujovių, nukreiptų į adaptacinio spaudimo stiprinimą, poveikį ES plėtros politikai galima aiškinti kaip atsakomybės perkėlimą ant šalių kandidačių pečių. ES kuriamą adaptacinį barjerą šalims kandidatėms įmanoma „perlipti“ įgyvendinant prisitaikymo prie ES politiką. Kaip jau minėta, esminis motyvas perimti visą ES taisyklių paketą – narystė ES, kuri ilgainiui turėtų leisti valstybei kandidatėi jau pačiai dalyvauti kuriant europines taisykles.

Tačiau ES plėtros politikai tampant atviru, nebūtinai į visavertę narystę orientuotu, procesu, nėra aišku, kaip adaptacinio barjero stiprinimas veikia integracijos be narystės ES modelių funkcionalumą, t.y. kaip mechaniškas plėtros politikos elementų (išskyrus esminio – narystės ES perspektyvos) atkartojimas veikia integracijos be narystės ES modelių funkcionalumą?

⁵⁴ Emerson, „Vade Mecum for the Next Enlargements of the European Union,” 1-3.

1.2. ES kaip koncentrinų ratų integracinė sistema

ES plėtros politikos virsmas į atvirą, nebūtinai į galutinį tikslą – visavertę narystę ES – orientuotą procesą („antros klasės“ narystės ir integracijos be narystės modelių atsiradimas) savotiškai trina skirtis tarp ES institucinių ir funkcinių/reguliacinių ribų.

Europos integracijos teorinių prieigų kloduose ieškant modelio, kuris galėtų į vieningą aiškinimo sistemą sujungti tiek ES viduje, tiek ir už ES institucinių ribų vykstančius integracijos su ES procesus, aiškėja, jog bene vienintelė teorija, kuri gali padėti tiesti tiltus tarp vidinės ES integracijos ir ES išorinių santykių – tai lanksčios integracijos teorija.⁵⁵

Tradiciskai lanksti integracija suprantama kaip ES valstybių narių galimybė turėti nevienodas teises ir pareigas įvairiuose ES viešosios politikos sektoriuose, kitaip tariant, lanksti integracija – tai netolygi integracija, suteikianti šalims narėms galimybę apriboti savo dalyvavimą tam tikrose ES politikose arba atvirkščiai – formuoti „pionierių grupes“, kurios būtų suinteresuotos gilesne integracija viename ar kitame ES politikos sektoriuje.⁵⁶

Tuo tarpu siekiant atrasti ryšį tarp integracijos be narystės modelių (t.y. išorinės europeizacijos) ir vidinių ES integracijos tendencijų, lanksčios integracijos teorijos logiką galima adaptuoti aiškinant „už ES institucinių ribų“ vykstančius integracijos procesus, o tiksliau - susieti išorinę europeizaciją su vidiniais ES integracijos procesais per koncentrinų integracijos ratų, žyminčių skirtingą integracijos gylį sistemas. Tai reiškia, jog išorinę europeizaciją galima traktuoti kaip ES vidinių integracijos procesų išvestinę. Kitaip tariant, adaptuota lanksčios integracijos teorija leidžia šiuo procesus nagrinėti kaip vientisą reiškinių, nes tarp ES koncentrinų integracijos ratų gali vykti ir vyksta metodų ir integracijos apimties „persilieėjimas“.

⁵⁵ Alex Warleigh, *Flexible integration. Which model for the European Union*. London: Sheffield Academic Press, 2002.

⁵⁶ Francesco Milner ir Alkuin Kolliker, „How to Make Use of Closer Cooperation? The Amsterdam Clauses and the Dynamic of European Integration.“ Brussels: European Commission, 2000, 7. <www.europa.eu.int/comm/cdp/workingpaper/cooperation.pdf> [Žiūrėta 2008 06 10].

Šia analitine schema vadovaujasi ir A. Moravcsikas bei M. A. Vachudova, kurių teigimu, ES plėtra ir išorinė trečiųjų šalių europeizacija (t.y. specialūs santykiai, numatantys trečiųjų šalių dalyvavimą vieningoje ES rinkoje, supaprastintą vizų režimą ir pan., bet nenumatantys narystės ES perspektyvos) yra to paties proceso dalys ir metodo požiūriu remiasi ta pačia logika bei apima tuos pačius integracijos lygmenis (tik skirtinga apimtimi ir gyliu).⁵⁷

Taigi, įvairūs ES plėtros ir integracijos gilinimo dilemos „valdymo įrankiai“ – pereinamieji laikotarpiai, tarpinės stadijos iki narystės, „antros klasės“ narystės apraiškos ir integracijos be narystės modeliai – tai vieno ir to paties proceso sudedamosios dalys. Kita vertus, pereinamieji laikotarpiai – priemonės, kuriomis vidinis Bendrijos heterogeniškumas yra „valdomas“ **ES institucinėse ribose**, tuo tarpu įvairios tarpinės stadijos iki narystės (ES ir Turkijos muitų sąjunga) ar integracijos be narystės modeliai (dabar projektuojama laisva prekybos erdvė tarp ES ir Ukrainos) – **už ES institucinių ribų**. Vis dėlto, **gali atsirasti tokie „valdymo“ įrankiai, kaip, tarkime, „antros klasės“ narystės apraiškos** (užkonservuoti pereinamieji laikotarpiai – pavyzdžiui, Turkijai įstojus į ES, jai gali būti apribota galimybė pasinaudoti darbo jėgos judėjimo laisve), **kurie trintų ribas tarp to, kas vyksta ES instituciniuose rėmuose ir to, kas vyksta už jų**.

⁵⁷ Andrew Moravcsik ir Milada Anna Vachudova, „National Interests, State Power and EU Enlargement.“ *East European Politics and Societies*, 17(1), 2003, 44-51.
<<http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/eeps.pdf>> [Žiūrėta 2008 06 15].

Alex Warleigh išskiria tris pagrindinius lankstumo modelius, kurie tarpusavyje skiriasi diferenciacijos laipsniu⁵⁸:

Modelis	Pagrindinė diferenciacijos priežastis	Integracijos vizija
Kelių greičių (<i>multi-speed</i>)	Nesugebėjimas įgyvendinti politikos (trumpuoju laikotarpiu) <i>Pavyzdžiui, pereinamieji laikotarpiai 2004 m. ir 2007 m. į ES įstojusioms valstybėms</i>	Skirtingi politikų režimai valstybėms narėms; „Atsiliekančios“ valstybės turi pasivyti likusias per tam tikrą laiką
Koncentrinių ratų (<i>concentric circles</i>)	Nesugebėjimas įgyvendinti politikos (ilguoju laikotarpiu) <i>Pavyzdžiui, ES ir Turkijos muitų sąjunga kaip nuolatinė Turkijos integracijos į ES stadija</i>	Aplink branduolį susiformavusios skirtingos integracijos pakopos (integracija be narystės, „antros klasės“ narystė)
Selektyvus (<i>A la carte</i>)	Savarankiškas apsisprendimas nedalyvauti tam tikrose politikose <i>Pavyzdžiui, D. Britanijos išlyga dėl dalyvavimo euro zonoje; „šveicariškas“ santykių su ES modelis, EFTA šalių išitraukimas į Europos Ekonominę Erdvę.</i>	Politikų režimai su skirtingomis narystės pakopomis ilguoju laikotarpiu.

Integracinius procesus, kurie vyksta tiek ES institucinėse ribose, tiek ir už jų, geriausiai paaiškinti gali koncentrinių ratų modelis. Šis modelis grindžiamas prielaida, kad kai kurios šalys nesugebės efektyviai įgyvendinti tam tikrų politikų ilguoju laikotarpiu (galbūt niekada), todėl integracijos procesą siūloma padalinti arba reorganizuoti į skirtingas „lygas“: ES politikos būtų suskirstytos į pavienes sekcijas (atitinkančias tam tikrą ES *acquis* įgyvendinimo laipsnį) prie kurių pagal galimybes ir jungtųsi valstybės. Nors koncentrinių ratų modelyje, kaip ir „kelių greičių“ modelyje, išlaikoma galimybė valstybėms pereiti į aukštesnę „lygą“, kai atsiras tam būtini pajėgumai, tačiau čia daugiau ar mažiau įtvirtinama nuolatinė valstybių diferenciacija.

⁵⁸ Warleigh, 10.

2. Ar ES plėtros politikos „įrankių rinkinys“ tinka integracijos be narystės modeliams?

2.1. Išankstinių sąlygų principas kaip ES išorinių santykių metodas

Anot F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io ES taisyklių perkėlimą į šalis partneres geriausiai paaikškina išorinių paskatų valdymo modelis, o šio modelio veikimas priklauso nuo ES sąlygiškumo metodo patikimumo (angl. *credibility*) ir šalių-partnerių vidaus kaštų, adaptuojant ES taisykles.⁵⁹ Šį modelį autoriai taikė tirdami 2004 m. ES plėtros bangą ir jos dėsninumus.

Atsižvelgiant į tai, jog visi ES išorės politikos instrumentai - nuo ES plėtros iki laisvosios prekybos susitarimų – yra grindžiami tuo pačiu išankstinių sąlygų principu, o vienas nuo kito šie instrumentai skiriasi tik ES keliamais reikalavimais ir teikiamu atlygiu (t.y. siūlomu integracijos į ES gyliu), šis teorinis modelis ar atskiri jo elementai gali pasitarnauti tiriant ir integracijos be narystės modelių funkcionavimą bei aiškinantis, kaip ES plėtros politikos principų atkartojimas integracijos be narystės modeliuose veikia išorinę šalių partnerių, neturinčių narystės perspektyvos, europeizaciją.

Išankstinių sąlygų metodas - F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io modelio esmė. Šis metodas numato taisyklių, normų perkėlimą į trečiąją šalį (siekiant transformuoti tos šalies institucijas ir politikas) už tai siūlant ar ribojant atlygį. ES siūlomos atlygio formos gali būti įvairios: palankesnis prekybos režimas, asociacijos susitarimas, narystė ES, finansinė parama, laisvas asmenų judėjimas ir pan.⁶⁰

ES savo išoriniuose santykiuose dažniausia taiko tik pozityvų sąlygiškumą, kuris ES išorės santykiuose suprantamas kaip finansinė/techninė parama, laipsniškos galimybės naudotis keturiomis laisvėmis, kitų privilegijų suteikimas mainais į ES *acquis communautaire* perėmimą ir įgyvendinimą. Tai

⁵⁹ Schimmelfennig ir Sedelmeier, 672.

⁶⁰ Tom Casier, „The Clash of Integration Processes? Shadow Effect of the Enlarged EU on its Eastern Neighbours.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 79.

reiškia, jog išankstinių sąlygų metodas labiau grindžiamas savanoriškumo, o ne priverstinio įtraukimo principais. Bausmės pobūdį sąlygiškumas gali įgyti tik tuo atveju, jei ES šaliai partnerei siūlomo atlygio grandinėje ima stabdyti/riboti integracijos į ES gylį, t.y. siūlomą atlygį. Būtent šį aspektą H.Grabbe įvardija kaip vieną svarbiausių ES poveikio šalims kandidatėms svertų.⁶¹

F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io Išorinių paskatų modelio svarbiausia tezė yra tokia: šalies partnerės prisitaikymą prie europietišκών taisyklių lemia jos vidinė *status quo* padėtis, kuri skiriasi nuo analogiškų ES nustatytų taisyklių bei ES siūlomas atlygis. Šalies partnerės vidinis *status quo* yra suprantamas kaip „vidinė pusiausvyrą“, kuri atspindi tos valstybės vidaus prioritetų pasiskirstymą, specifinę politinę ir ekonominę sanklodą. ES taikomas išankstinių sąlygų metodas suardo šią valstybės „vidinę pusiausvyrą“, įvesdamas papildomus atitikimo ES taisyklėms reikalavimus.⁶² Pagal šį modelį, **valstybė priima ES taisykles, jei ES teikiamas atlygis viršija valstybės adaptacijos prie ES taisyklių vidinius kaštus.**

Anot F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io, šis kaštų-naudos balansas priklauso nuo⁶³:

- **ES teikiamo atlygio dydžio ir atlygio suteikimo spartos.** Šiuo atveju itin svarbus ES keliamų sąlygų apibrėžtumas ir atsakymas į klausimą, kokio atlygio ir kada valstybė partnerė gali tikėtis? Turkijos integracijos į ES patirtis rodo, kad kuo ilgiau tęsiasi reformų laikotarpis, nesant aiškaus narystės ES scenarijaus, tuo sunkiau tampa pateisinti didelius struktūrinių reformų kaštus.
- **ES sąlygiškumo metodo patikimumui būtina, kad valstybė partnerė neturėtų kitų alternatyvių naudos gavimo šaltinių, galinčių pasiūlyti analogišką atlygį mažesniais kaštais.** Kitaip tariant, ES taikomo sąlygiškumo metodo efektą gali paveikti ir toje erdvėje veikiantis alternatyvaus integracijos šaltinio siūlomas "perkertantis" sąlygiškumas. Jeigu prisitaikymo kaštų ir naudos balansas, kurį siūlo "perkertantis"

⁶¹ Grabbe, 1020.

⁶² Schimmelfennig ir Sedelmeier, 672.

⁶³ Schimmelfennig ir Sedelmeier, 671-676.

sąlygiškumas, yra labiau priimtinas trečiajai šaliai - ES siūlomas reikalavimų ir atlygio modelis ima nebeveikti.⁶⁴ Tai ypač svarbu tais atvejais, kai ES ir trečiosios šalies, į kurią yra nukreiptas ES sąlygiškumas, vidinis *status quo* skiriasi iš esmės, o šis atotrūkis reikalauja didelių prisitaikymo kaštų. Tuo tarpu alternatyvus integracijos šaltinis didelių prisitaikymo kaštų nereikalauja, nes jo ir trečiosios šalies vidinis *status quo* yra panašus.

- **ES taisyklių adaptavimo kaštų dydis valstybės partnerės viduje.** Iš esmės tai reiškia, jog ES sąlygiškumo metodo veikimas priklauso nuo šalyje partnerėje įsitvirtinusių veto veikėjų (galios centrų), kurių parama yra būtina norint keisti valstybės vidinę *status quo*, prioritetų. Anot F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io, ES taisyklių adaptacijos tikimybė mažėja, jeigu šiems galios centrams tenka didžioji adaptacijos kaštų dalis. Tai ypač išryškėja tais atvejais, kai ES savo taisykles siekia "perkelti" į valstybes, kurių politinio elito segmentas nėra savarankiškas, vyrauja verslo ir politikos "suaugimo" tendencija, neformalios politinio žaidimo taisyklės ir pan. Esant tokiai politinei ir ekonominei šalies sanklodai ypač svarbu išsiaiškinti, kaip prisitaikymas prie ES taisyklių paveiks tuos šalies partnerės ekonomikos ar valstybės valdymo sektorius, kuriuose veikia šie galios centrai.

Apibendrinant išorinių paskatų modelį, galima teigti, jog ES atlygį iš esmės apsprendžia trečiajai šaliai siūlomas integracijos į ES gylis (narystė ES, įvairūs integracijos be narystės modeliai), o adaptacijos kaštus – šalies partnerės vidinio *status quo* (ne)atitikimas ES taisyklėms, normoms ir institucijoms.

⁶⁴ Casier, 89.

2.2. Kaip išankstinių sąlygų principas veikia integracijos be narystės modeliuose?

Akivaizdu, jog integracijos be narystės modeliai – vidinių ES problemų, absorbuojant kaimynines šalis, sprendimo išraiška. Svarbiausias klausimas šiuo atveju, ar šie modeliai leidžia išspręsti kaimyninių valstybių, neturinčių aiškių visavertės narystės ES perspektyvų, įtraukimo/atskyrimo dilemą, kai nenorima jų priimti į ES, tačiau siekiama, kad šios šalys savo vidaus politikoje vadovautųsi europinėmis taisyklėmis?

Atsakymo į šį klausimą ieškoti reikėtų nagrinėjant, kaip išankstinių sąlygų principas, kurį pasitelkdama ES siekia “perkelti” europines taisykles į šalių kandidačių vidaus politinę ir ekonominę sistemą, veikia integracijos be narystės modeliuose.

ES plėtros politikos kaitos kryptis (adaptacinio spaudimo šalims kandidatams stiprinimas) liudija apie tai, jog ir į išorinės europeizacijos mechanizmus perkeliama vis daugiau ES reguliacinių normų (vyksta „persilieji“ efektas). Tuo tarpu adaptuota lanksčios integracijos prieiga leidžia teigti, jog ta pati logika (adaptacinio spaudimo stiprėjimas) galioja tiek ES plėtros, tiek ir integracijos be narystės ES modeliams, nes tai yra to paties integracijos proceso sudėtinės dalys.

Anot E.Tulmets, Europos kaimynystės politikos (EKP), kaip vieno iš integracijos be narystės modelio, principų panašumas į ES plėtros politiką yra neatsitiktinis, nes EKP formulavimo metu buvo tiesiogiai taikoma penktojo (2004 m.) ES plėtros etapo patirtis, taigi neatsitiktinai „bendrų vertybių“ diskursas EKP atkartoja Kopenhagos narystės kriterijus, o išankstinių sąlygų, dvišalių veiksmų planų, diferenciacijos ir stebėsenos principai – plėtros politikos mechanizmus.⁶⁵

Tad galima teigti, jog gilėjant ES vidinei integracijai, ES reguliavimui plečiantis į naujas viešosios politikos sritis, daugėjant pozityvios integracijos

⁶⁵ Tulmets, 28-34.

nuostatų, visas šis paketas „persilieja“ į išorinės europeizacijos instrumentus. „Persiliejiimo“ efekto rezultatas: didėja adaptacinis spaudimas/barjeras ES kandidatėms arba šalims, dalyvaujančioms įvairiuose integracijos be narystės ES modeliuose.

Jeigu ES plėtros atveju (čia pozityvios integracijos „persiliejimas“ susijęs su narystės kriterijų griežtėjimu) adaptacinio spaudimo didėjimas užtikrina vidinį ES funkcionavimo nuoseklumą, o šalys kandidatės gali peržengti šį adaptacinį barjerą perėmusios visą integracinį paketą (už tai joms pačioms, jau tapus ES narėmis, atsiranda galimybė dalyvauti kuriant „europines taisykles“), tai integracijos be narystės ES modeliuose aukštas adaptacinis spaudimas kelia klausimą: jei nėra narystės ES perspektyvos, kodėl valstybės partnerės turėtų būti suinteresuotos „perlipti“ šį adaptacinį barjerą? Kitaip tariant, ES, siekdama išspręsti ES integracijos gilinimo ir plėtros dilemą, generuoja alternatyvas narystei, tačiau kyla klausimas, ar inertiškas plėtros politikos analogijų atkartojimas integracijos be narystės modeliuose neapriboja tokių alternatyvų funkcionalumo?

2.3. Europos kaimynystės politikos, kaip integracijos be narystės modelio, funkcionalumą ribojantys veiksniai

Taigi, išorinės europeizacijos reiškinį nagrinėjantys autoriai sutartinai teigia, jog integracijos be narystės ES modeliai (pirmiausia, Europos kaimynystės politika) iš esmės remiasi ES plėtros politikos metodais.⁶⁶

⁶⁶ Gabriella Meloni, „Is the same toolkit used during enlargement still applicable to the Countries of the New Neighbourhood? A problem of mismatching between objectives and instruments.” Pranešimas seminare „The European Neighbourhood Policy: A Framework for Modernisation?“, Badia Fiesolana, 2006 gruodžio 1-2 d.

1 lentelė. EKP (kaip integracijos be narystės ES modelio) ir ES plėtros politikos panašumai⁶⁷

Instituciniai ir turinio elementai	Plėtros Politika	EKP
Partnerėms keliami tikslai	Narystės kriterijai: 1. Institucinis stabilumas (funkcionuojanti demokratija, įstatymo viršenybės principas, žmogaus ir mažumų teisių užtikrinimas); 2. Funkcionuojanti rinkos ekonomika, gebėjimas konkuruoti ES rinkoje; 3. Pajėgumas adaptuoti ES pagrindinius norminius aktus (pranc. <i>acquis communautaire</i>) ir įgyvendinti politinės, ekonominės ir pinigų sąjungos tikslus; 4. „Gero valdymo“ (angl. <i>good governance</i>) sąlyga: administraciniai ir teisiniai gebėjimai ne tik internalizuoti, bet ir įgyvendinti ES teisiniu aktus; 5. Geros kaimynystės sąlyga; 6. Tvariosios plėtros principai.	Įsipareigojimai bendroms vertybėms: <ul style="list-style-type: none"> • Saugumas • Stabilumas • Gerovė 1. Žmogaus ir mažumų teisių užtikrinimas; 2. Įstatymo viršenybės principo įgyvendinimas; 3. „Gero valdymo“ principas; 4. Draugiškų kaimyninių santykių užtikrinimas; 5. Funkcionuojanti rinkos ekonomika; Tvariosios plėtros principai; 6. Pritarimas tam tikriems ES užsienio politikos tikslams.
Nacionaliniai veiksmų planai	Nacionalinės narystės partnerystės sutartys teisės aktų įgyvendinimui, veiksmų planai institucinių ir teisinių gebėjimų didinimui	Bendrai formuluojami Veiksmų Planai, Strateginiai dokumentai konkrečiai valstybei, stebėseną ir įgyvendinimas
Kasmetiniai ar dviejų metų politikos ciklai	Derybų ciklai, paramos programavimas	Veiksmų Planų derybiniai ciklai trejiems-penkeriems metams, paramos programavimas per Europos kaimynystės ir partnerystės instrumentą (toliau - EKPI)
Gairės, dalinimasis gera praktika	Gairės Nacionalinėse narystės partnerystės sutartyse, susiejantys <i>twinning</i> susitarimai	Gaires Veiksmų Planuose, susiejantys <i>twinning</i> susitarimai ir TAIEX (Techninės Pagalbos Informacijos Biuro susitarimai)
Komisijos įgyvendinimo ataskaitos	Reguliarios Komisijos ataskaitos; Strateginis Plėtros dokumentas	Komisijos ataskaitos apie valstybių dalyvavimą EKP; Komisijos komunikatai Ministrų Tarybai

⁶⁷ Tulmets, 16-34.

Tačiau kartu pripažįstama, jog įvairių ES plėtros politikos alternatyvų esminis trūkumas yra tai, jog šios iniciatyvos „savyje nekaupia“ trečiasis šalis reformotis ir taip artėti prie ES standartų skatinančio mechanizmo, t.y. šiuose modeliuose nėra numatyta visavertės narystės ES perspektyva. Integracijos be narystės modeliuose (Europos kaimynystės politikoje) Kopenhagos - narystės ES - kriterijai faktiškai yra įtraukti į bendradarbiavimo darbotvarę kaip bendradarbiavimo turinys, tuo tarpu ES plėtros atveju tai yra narystės (tiksliau, derybų dėl stojimo į ES pradžios) kriterijus. Todėl gebėjimas atlaikyti ES adaptacinį spaudimą yra narystės ES sąlyga, o, tarkime, Europos kaimynystės politikos kontekste tai yra bendradarbiavimo objektas.

G.Meloni teigimu, integracijos be narystės modeliuose kertinis ES plėtros politikos sąlygiškumo principas, pagal kurį ES turėtų suteikti išorines paskatas kaimyninėms valstybėms priimti europines taisykles, veikia neefektyviai.⁶⁸ Taip susiformuoja „uždaras ratas“: nėra narystės perspektyvos, nėra ir motyvacijos reformotis (artėti prie ES standartų), o tai neleidžia „perkelti“ šių valstybių bendradarbiavimo su ES į kokybiškai aukštesnį politinį, ekonominį ir institucinį lygmenį. Tad kyla klausimas, kodėl tas pats „įrankių rinkinys“, kuris buvo naudojamas ES plėtros politikoje, negali būti efektyviai pritaikytas ir integracijos be narystės ES modeliuose?

Kaip jau minėta, išorinę europeizaciją galima traktuoti kaip ES vidinių integracijos procesų išvestinę. Vidinės ES integracijos metu yra sukuriamas valdymo ir reguliavimo modelis, kuris, pasitelkiant išorinės europeizacijos instrumentus, yra perduodamas valstybėms, kurių atžvilgiu ES taikos sąlygiškumo principą.

Visa tai reiškia, jog gilėjant arba plečiantis ES integracijai (pagal pozityvios integracijos logiką) ir jos rezultatus perkeliant į išorinės europeizacijos instrumentus, valstybėms, dalyvaujančioms integracijos be narystės modeliuose, prisitaikymo prie europinių taisyklių kaštai smarkiai

⁶⁸ Gabriella Meloni, „Is the same toolkit used during enlargement still applicable to the Countries of the New Neighbourhood? A problem of mismatching between objectives and instruments.“ Pranešimas seminare „The European Neighbourhood Policy: A Framework for Modernisation?“, Badia Fiesolana, 2006 gruodžio 1-2 d.

išauga. Anot G.Gstohl, ES judant pozityvios integracijos linkme atsiranda tam tikras protekcionistinis/adaptacinis barjeras trečiosioms šalims.⁶⁹ Tarkime, ES vidaus rinkos gilinimas, kai jis grindžiamas ne tik kliūčių prekybai tarp valstybių narių šalinimu (negatyvia integracija), bet ir bendrų veiklos reguliavimo normų nustatymu (pozityvia integracija), apsunkina prekybos su ES nepriklausančiomis šalimis liberalizavimą.⁷⁰ Tai reiškia, jog išankstinių sąlygų principas (nenumatantis narystės ES perspektyvos) tampa tiesiog ES plėtros politikos butaforija: adaptacinis spaudimas trečiosioms šalims didėja, tačiau paskatų jį priimti (narystės perspektyvos) – nėra.

Atsižvelgiant į tai, galima daryti dvi išvadas: *pirma*, ES plėtros politikos metodų atkartojimas riboja integracijos be narystės modelių funkcionalumą, ir *antra*, ES viduje sukurto integracijos modelio (pagal pozityvios integracijos logiką) „perkėlimas“ į išorinės europeizacijos instrumentus sukuria šalims partnerėms adaptacinį barjerą, tačiau nepasiūlo paskatų/motyvų jį perlipti.

2.4. EKP rytinė dimensija: konkurencija su alternatyvia integracine erdve

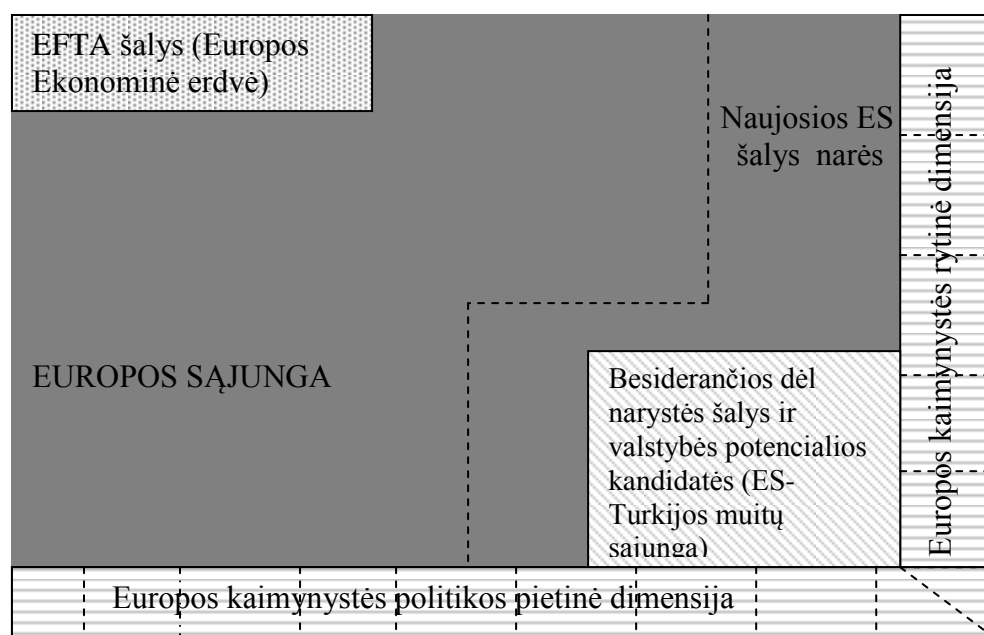
Dar daugiau iššūkių integracijos be narystės ES modeliams kyla tada, kai jie susiduria su kita integracine erdve („perkertančiu“ sąlygiškumu), t.y. kai vyksta dviejų integracinių erdvių „persidengimo“ procesas. Iš visų 1 schemoje įvardytų integracijos be narystės modelių, bene vienintelė Europos kaimynystės politikos (EKP) rytinė dimensija, apimanti Ukrainą, Moldovą ir Pietų Kaukazo šalis, sąveikauja su alternatyviais integracijos projektais.

EKP ekonominis matmuo, kuris teoriškai numato šalių partnerių dalyvaujančių valstybių partnerių įsitraukimą į ES muitų sąjungą, gali veikti kaip NVS erdvę dezintegruojantis veiksnys. Remiantis EKP logika, mainais už

⁶⁹ Sieglinde Gstohl, „Political Dimensions of an Externalization of the EU’s Internal Market.” *EU Diplomacy Papers*, 3, 2007, 7-10.
<www.coleurop.be/file/content/studyprogrammes/ird/research/pdf/EDP%203-2007%20Gstohl.pdf>
[Žiūrėta 2008 01 08].

⁷⁰ Strateginių Studijų Centras, „Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės.” Vilnius: SSC, 2006. <[http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119\(1\).pdf](http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119(1).pdf)> [Žiūrėta 2008 01 17].

politines, ekonomines, teisine reformas EKP rytinėje dimensijoje dalyvaujančioms valstybėms ES yra pasirengusi pasiūlyti preferencines sąlygas dalyvauti ES vidaus rinkoje.⁷¹ EKP dokumentai (pirmiausia, ES-EKP partnerių Veiksmų Planai) numato ilgainiui transformuoti visą ES ir EKP partnerių prekybą į ES bendrąjį išorės muitų režimą. Tokiu atveju EKP rytinei dimensijai priklausančių valstybių išorės muitų politika būtų formuojama kartu su ES valstybėmis. Tai reiškia, jog priklausomybė kitai muitų sąjungai, kurioje dalyvauja valstybės, neharmonizavusios savo muitų įstatyminės bazės, produkcijos standartų, sienų kontrolės sistemų su ES standartais (ir pan.), darosi neįmanoma.⁷² Tai reiškia, jog Ukrainai, Baltarusijai, Moldovai ar Pietų Kaukazo šalims įsitraukus į laisvos prekybos režimus su ES, šių šalių dalyvavimas alternatyviuose NVS erdvės ekonominiuose susitarimuose (tarkime, Vieningoje ekonominėje erdvėje ar Eurazijos muitų sąjungoje) taptų neįmanomas.

1 schema. Integracijos be narystės ES modelių „žemėlapis“⁷³

⁷¹ Marius Vahl, „A privileged partnership: EU-Russian relations in a comparative perspective.“ *DIIS Working Paper*, 3, 2006, 9-11.
http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/3_m_vahl_privileged_partnership.pdf [Žiūrėta 2008 06 20].

⁷² Egidijus Motieka et al., *Nepriklausomų valstybių sandraugos raidos tendencijos: integraciją skatinantys ir ribojantys veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 44.

⁷³ Tassinari, 7.

Tuo tarpu NVS erdvėje jau du dešimtmečius bandoma kurti ekonominę sąjungą visos sandraugos mastu. Įvairiose iki šiol pasirodžiusios iniciatyvose (tarkime, Vieningos ekonominės erdvės projekte) visada būdavo paliekami „saugikliai“, leidžiantys dalyvaujančioms šalims pasirinkti integracijos gylį.

EKP rytinei dimensijai priklausančių valstybių (Ukrainos, Moldovos, Pietų Kaukazo valstybių) ir NVS prekybos režimą sudaro dvišaliai laisvosios prekybos susitarimai su NVS šalimis papildomi kasmetiniais protokolais ir išimtimis. Tuo tarpu daugiašaliai susitarimai NVS mastu (rėminės sutartys) dažniausiai koordinuoja tik specifinius klausimus: muitų procedūrų harmonizavimą, tranzito, prekių kilmės nustatymo taisykles ir pan. Tai rodo, jog prekybos režimai NVS erdvėje pagal įpareigojimo krūvį yra vieni silpniausių.⁷⁴

Situacija kiek pasikeitė 2011 m. spalio 19 d., kai aštuonios NVS valstybės (išskyrus Azerbaidžaną, Uzbekistaną ir Turkmėnistaną) pagaliau pasirašė NVS laisvos prekybos sutartį, kuri numato panaikinti prekių importo ir eksporto maitus.⁷⁵ Tačiau ši standartinė laisvos prekybos sutartis neužkerta kelio ją pasirašiusioms valstybėms (valstybėms, kurios dalyvauja Europos kaimynystės politikoje) formuoti sustiprintą laisvos prekybos režimą su ES.

Kita vertus, Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano muitų sąjunga – aukštesnė integracijos pakopa, nes šis darinys save projektuoja kaip ekonominės Europos integracijos analogą. Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano muitų sąjunga įtvirtino ne tik laisvosios prekybos zoną, bet ir vieningą importo apmokestinimo struktūrą, tarptautinės prekybos procedūras, harmonizavo sanitarinius ir kitus standartus. Naujoji muitų sąjungos tarifų sistema net 92 proc. atitinka galiojusią Rusijoje.⁷⁶ Į muitų sąjungą įsitraukusioms valstybėms automatiškai užkertamas kelias dalyvauti ES ekonominėje orbitoje (per laisvos prekybos erdvę), nes tokiu atveju reikėtų peržiūrėti tarifų politiką ir

⁷⁴ Laurynas Jonavičius et al., „Kodėl Ukraina negali tapti ES nare?“ *RESC/RGSC Analitinė apžvalga*, 1(1), 2009, 13.

⁷⁵ *RIA Novosti*, „CIS leaders sign free trade deal.“ *RIA Novosti*, 2011 spalio 18 d. <<http://en.rian.ru/russia/20111018/167833875.html>> [Žiūrėta 2011 10 20].

⁷⁶ Vitali Silitski, „The 2010 Russia-Belarus-Kazakhstan Customs Union: A Classic Case Of Prinuzhdenie k Druzhe (Friendship Enforcement).“ *PONARS Eurasia Policy Memo*, 110, 2010, 2. <http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_110.pdf> [Žiūrėta 2011 11 07].

prekybinius standartus. EKP rytinei dimensijai priklausančių valstybių įsitraukimas į šį projektą reikštų tai, kad jos nebegali projektuoti laisvos prekybos erdvės su ES.

Nepaisant to, kad EKP šalių partnerių susisaistymas su NVS erdvės institucijomis yra silpnas (teisiškai neįpareigojančių susitarimų gausa, "vyšnių rankiojimo" principu grįstos integracijos galimybė, tarpvyriausybiniis integracijos pobūdis, veto teisė), neformalių taisyklių lygmenyje šių šalių priklausomybė NVS erdvei yra ypač didelė.⁷⁷ Anot L.Jonavičiaus, šios šalys vadovaujasi kitokiomis nei Europoje ekonominio žaidimo taisyklėmis (verslo kultūra, ekonomikos ir politikos tarpusavio sąveikos modeliai). Ir tai neišvengiamai didina šių šalių prisitaikymo prie ES siūlomo reguliacinio modelio kaštus, nes europines taisykles neatitinkančią verslo kultūrą bei ekonomikos ir politikos sąveikos modelius palaiko galios centrai, kuriuos F.Schimmelfennig'as ir U.Sedelmeier'is įvardija kaip veto veikėjus. Būtent šiems veikėjams ir tektų didžiausi prisitaikymo prie europinių taisyklių kaštai.

Taigi būtent šie prisitaikymo kaštai, o ne formalus EKP šalių partnerių įsitraukimas į oficialias alternatyvios ES integracinės erdvės institucijas (per dvišalius ar daugiašalius susitarimus NVS rėmuose) ir yra tas svarbiausias veiksnys, kuris riboja europinių taisyklių skaidą EKP rytinėje dimensijoje.

Tad kokį integracijos be narystės modelį šiame regione turėtų projektuoti ES? Iš pirmo žvilgsnio išvada lyg ir paprasta – ES turi suteikti šioms šalims pačią „geriausią“ alternatyvą narystei, t.y. giliausią įmanomą integracijos be narystės modelį. Toks modelis leistų įtraukti EKP rytinio matmens valstybes į ES ekonominę orbitą ir taip apribotų šių šalių galimybes dalyvauti alternatyviose, su ES konkuruojančiose, integracinėse erdvėse. Tačiau kyla klausimas, ar tai įmanoma?

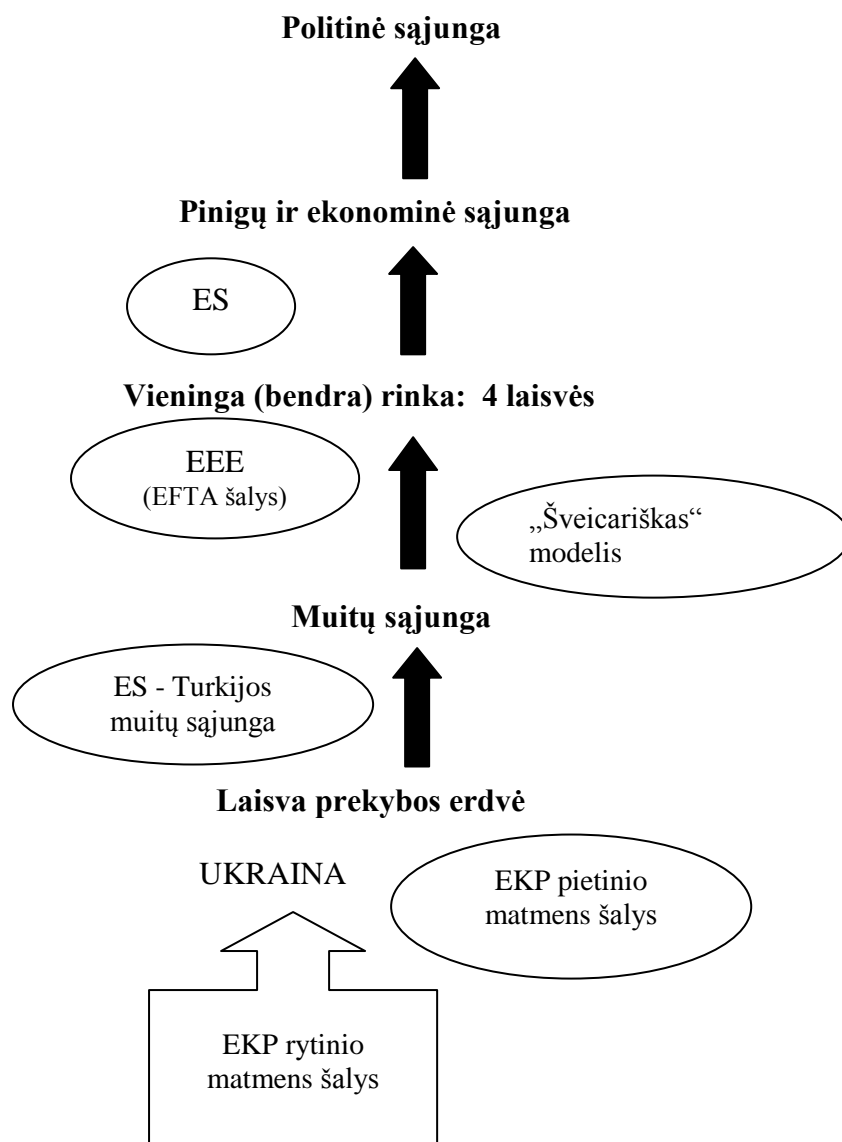
⁷⁷ Laurynas Jonavičius, „Struktūrų persidengimas posovietinėje erdvėje: teorinis ir praktinis aspektai.“ Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2009.

2.5. Integracijos be narystės modelių tipologija ir charakteristikos: ar įmanomas universalus trečiųjų šalių integracijos be narystės modelis?

Atsakymo į klausimą - kokią integracijos be narystės modelį santykiuose su EKP rytinės dimensijos šalimis turėtų projektuoti ES – bus ieškoma nagrinėjant ES ir Ukrainos derybas dėl laisvos prekybos sutarties.

Siekis suteikti partnerėms (šiuo atveju – Ukrainai) pačią „geriausią“ alternatyvą narystei dažnai tapatinamas su giliausio įmanomo integracijos be narystės modelio perkėlimu į ES ir valstybės partnerės bendradarbiavimo mechanizmus. Taigi, iš pirmo žvilgsnio viskas turėtų būti aišku: naujasis ES ir Ukrainos sustiprinto bendradarbiavimo susitarimas turėtų būti orientuotas į giliausiuose integracijos be narystės modeliuose – Europos Ekonominėje Erdvėje ar „šveicariškame“ santykių su ES modelyje – įtvirtintas nuostatas ir integracijos su ES apimtį (žr. 2 schemą).

Vis dėlto, tokia ES viduje sukurto integracijos modelio perkėlimo į išorinės europeizacijos instrumentus logika neatsižvelgia į keletą specifinių veiksnių: *pirma*, absorbcijos pajėgumus turi ne tik ES, bet ir ES partnerės, į kurias nukreiptas adaptacinis spaudimas (egzistuoja ribos, nusakančios, kiek valstybė yra pajėgi perimti ES reguliavimą); *antra*, giliausi integracijos be narystės modeliai kaupia didžiausią adaptacinį spaudimą, turi didžiausią pozityvios integracijos krūvį, o tai – didelis iššūkis besivystančioms ES kaimynėms, juo labiau, kad galutinis rezultatas (gili integracija, tačiau be narystės) gali prasilenkti su valstybių partnerių lūkesčiais, kurios šią integracijos su ES pakopą vertina kaip tarpinę stotelę į visavertę narystę ES.

2 schema. Integracijos pakopos: ES ir integracijos be narystės modelių vieta⁷⁸

Įvairūs integracijos be narystės modeliai savyje kaupia skirtingas integracijos pakopas ir gylį. Nei vienas iš šių modelių nėra universalus (angl. *one size fits all*) ir negali būti laisvai perkeliamas kitoms valstybėms. Integracijos gylį šiuo atveju dažnai lemia ne formatas *per se*, o netgi atvirkščiai, valstybės adaptaciniai sugebėjimai ir valstybių partnerių

⁷⁸ Ši klasikinė integracijos pakopų schema naudojama Gabriella Meloni, „Is the same toolkit used during enlargement still applicable to the Countries of the New Neighbourhood? A problem of mismatching between objectives and instruments.“ Pranešimas seminare „The European Neighbourhood Policy: A Framework for Modernisation?“, Badia Fiesolana, 2006 gruodžio 1-2 d.

motyvacija perimti ES normas tampa svarbiausiomis gilesnio integracijos be narystės modelio susiformavimo priežastimis.

2 schemoje pateiktų modelių pritaikomumo galimybes atskleidžia jų analizė ir hipotetinis taikymas Ukrainos atvejui, remiantis keturiais pjūviais: *pirma*, modelio implikuojamas adaptacinis spaudimas valstybei partnerei (išankstinės sąlygos), *antra*, galutinis modelio įgyvendinimo tikslas, *trečia*, valstybių partnerių motyvacija, ir *ketvirta*, valstybių partnerių adaptaciniai gebėjimai.

Europos Ekonominės Erdvės (EEE) modelis. Šio modelio implikuojamas adaptacinis spaudimas yra labai aukštas, nes tai savo turiniu labai plati bendradarbiavimo forma ir, svarbiausia, – labai dinamiška. Europos laisvos prekybos asociacijos (EFTA) šalys – Norvegija, Islandija, Lichtenšteinas – turi perimti ne tik senąjį ES *acquis*, bet ir naująsias ES direktyvas. EEE numatomas laisvas prekių ir paslaugų judėjimas, laisvas gamybos veiksnių (darbo jėgos ir kapitalo) cirkuliavimas, todėl EFTA šalims būtina perimti bendras konkurencijos taisykles, ES reguliavimo normas, bendrai su ES įgyvendinti horizontalias politikas (aplinkos apsaugos, socialinės politikos, vartotojų apsaugos, kompanijų teisė ir kt.), koordinuoti su ES šalutines politikas (mokslo ir technologijų plėtros, švietimo).⁷⁹

Galutinis šio integracijos be narystės modelio tikslas - giliausia integracijos su ES forma, kokia tik įmanoma valstybėms ne narėms. Valstybių partnerių (EFTA šalių) motyvaciją dalyvauti šiame integracijos be narystės ES modelyje įprasmina galimybė įsitraukti į ES vidaus rinką išsaugant savo suverenitetą. EFTA valstybės teoriškai turi galimybę pasinaudoti išimties privilegija ir netaikyti ES reguliavimo savo politikoms. Be to, dalyvavimas EEE, o ne narystė ES, yra valstybių partnerių (EFTA šalių), o ne ES

⁷⁹ Olga Shumylo, „Ukraine and the European Neighbourhood Policy: Ensuring the Free Movement of Goods and Services.” *CEPS Working Document*, 240, 2006, 31-34.
<<http://www.ceps.eu/ceps/download/1159>> [Žiūrėta 2008 06 15].

sprendimas.⁸⁰ Vis dėlto, šiame modelyje EFTA šalys yra “politikos perėmėjos”, o ne atvirkščiai.

Šiame modelyje dalyvaujančių valstybių partnerių adaptaciniai gebėjimai yra aukšti, visos EEE dalyvaujančios šalys yra pajėgios be išorinės ES finansinės ar techninės paramos formuluoti ir efektyviai įgyvendinti iš ES *acquis* kylančias politikos priemones. Be to, valstybių partnerių finansiniai ir instituciniai gebėjimai leidžia joms dalyvauti bendrų su ES normų nustatyme: tarkime, ES ir EFTA šalių standartizavimo agentūros bendradarbiauja tarpusavyje, o vyriausybės ko-finansuoja standartų harmonizavimą ir taip turi galimybę juos įtakoti (taip mažėja EFTA šalių santykių su ES asimetrija).

EEE yra iš esmės laisvosios prekybos susitarimas tarp dviejų blokų – ES ir EFTA. Tam, kad toks modelis efektyviai funkcionuotų ir kurtų pridėtinę vertę, būtina gili regioninė integracija (tokia, kokia yra tarp EFTA valstybių). Ukraina šiuo požiūriu yra viena – NVS ar GUAM erdvė nėra tinkamas pagrindas panašiam tarp-organizaciniam susitarimui. Iš anksto perimti jau susiformavusį ES reguliavimo krūvį visose integracijos srityse Ukraina neturi pakankamai pajėgumų, jau nekalbant apie dinamiškai besiplečiančio ES reguliavimo, grindžiamo pozityvios integracijos principais, adaptavimą.⁸¹

„Šveicariškas“ santykių su ES modelis. Šio sektoriaus integracijos be narystės modelio adaptacinis spaudimas ES valstybei partnerei yra pakankamai aukštas. 1999 m. suformuluotos septynios ES-Šveicarijos bendradarbiavimo sritys, kuriose norėdama dalyvauti Šveicarija privalo perimti ES reguliavimą: asmenų judėjimo laisvė, techninių prekybos kliūčių pašalinimas, viešųjų pirkimų rinka, civilinė aviacija, sausumos transportas, žemės ūkio produkcija, mokslo ir technologijų plėtra. Nuo 2002 metų šį sąrašą papildė dar 10 naujų sričių, tarp jų – maisto produktų prekyba, finansų paslaugų, turizmo, vidaus saugumo, gamtos apsaugos klausimai, kultūra, statistika ir kita. 2003 m. į šį bendradarbiavimo sąrašą įtrauktas paslaugų judėjimo liberalizavimas.

⁸⁰ Shumylo, „Ukraine and the European Neighbourhood Policy: Ensuring the Free Movement of Goods and Services,” 31-34.

⁸¹ Ten pat, 31-34.

Šveicarija turi galimybę rinktis sektorius, kur jai paranku dalyvauti ES vidaus rinkoje ir kuriuose ji nusprendė perimti ES *acquis*.⁸²

Šveicarija, perimdama ES normas, neperduoda Sąjungai savo suvereniteto, tačiau Šveicarijos pasirinkimo laisvė ribota: ji gali atsisakyti dalyvauti tam tikroje politikoje, antra vertus, ES gali neinicijuoti Šveicarijai reikalingos integracijos tam tikrame sektoriuje. Be to, septynioms pagrindinėms bendradarbiavimo sferoms galioja „giljotinos“ klauzulė: Šveicarijai pasitraukus iš integracijos viename sektoriuje, automatiškai nutraukiamas bendradarbiavimas visose srityse. Kadangi nėra bendros konkurencijos politikos, Šveicarijos eksportui ES gali taikyti antidempingo priemonės.⁸³

Galutinis šio modelio tikslas – dvišalė sektorinė ES ir Šveicarijos integracija. Sektorinė prieiga yra naudinga Šveicarijai, nes taip ji įgyja galimybę rinktis tas bendradarbiavimo su ES sritis, kurios teikia jai didžiausią pridėtinę vertę. Be to, šis modelis leidžia Šveicarijai dalyvauti ES vidaus rinkoje išsaugant suverenitetą.

Šveicarija gali rinktis ES *acquis*, tačiau negali dalyvauti europinių taisyklių kūrimo. Toks modelis tinka tik labai savarankiškomis, politiškai ir ekonomiškai išsivysčiusioms valstybėms, kurios gebėjimus perimti *acquis* jau turi, tačiau ne toms, kurioms santykių su ES gilinimą reikėtų pradėti nuo esminių institucijų kūrimo ir pozityvios integracijos pagrindu sukurtų ES reguliacinių normų perėmimo (Ukrainos atvejis). Esminė šio modelio pritaikomumo Ukrainai problema slypi tame, jog Šveicarija renkasi tik tas sritis, kurios jai teikia didžiausią pridėtinę vertę, o ES adaptacinis spaudimas (dėl objektyvių Šveicarijos išsivystymo rodiklių) jos paprasčiausiai neveikia. Kitaip tariant, adaptacinis „slenkstis“ Ukrainai šio integracijos be narystės ES modelio įgyvendinimo atveju būtų per aukštas. Ukraina taptų visiškai priklausoma nuo ES diktuojamos darbotvarkės ir „giljotinos“ klauzulės, todėl tokio modelio įgyvendinimo efektas Ukrainai greičiausiai būtų labai ribotas.

⁸² Ten pat, 28-29.

⁸³ Gstöhl, 12-13.

ES ir Turkijos muitų sąjungos modelis. Adaptacinis spaudimas šiame modelyje yra aukštas, tačiau muitų sąjunga yra tik antrinis jo šaltinis, nes Turkija taip pat yra ir šalis kandidatė. Bendrasis muitų tarifų paketas taikomas pramonės produkcijai, dalinai – žemės ūkio produkcijai, tačiau ne paslaugoms ar viešiesiems pirkimams.⁸⁴ Turkija smarkiai pralaimi dėl to, kad dalyvavimo ES vidaus rinkoje laisvė negalioja paslaugoms. Turkija perėmė bendrą ES išorinių muitų paketą ir *acquis* (techninių barjerų panaikinimas, konkurencijos politika, intelektinės ir privačios nuosavybės apsauga).

Galutinis šio formato tikslas - pereinamasis laikotarpis iki Turkijai tampant ES nare. Tuo tarpu Turkijos motyvas dalyvauti šiame formate grindžiamas siekiu išnaudoti tegul ir ribotą, tačiau egzistuojančią galimybę pasinaudoti dalyvavimo ES vidaus rinkoje privalumais iki tapimo pilnateise ES nare.

Bendroji išorės prekybos politika formuojama beveik išimtinai ES, todėl Turkijai pereinamuoju laikotarpiu tenka visos neigiamos jos negalėjimo savarankiškai formuoti išorės muitų politiką pasekmės.

Visgi, negatyvius aspektus – ribotas galimybes dalyvauti formuojant ES išorės muitų politiką ir šalutinius *acquis* perėmimo ir įgyvendinimo rezultatus – stipriai amortizuoja du veiksniai, kurie bent jau kol kas nėra prieinami Ukrainai: *pirma*, aplinkybė, kad absoliuti priklausomybė sprendimų priėmimo požiūriu yra laikina ir baigsis kartu su naryste ES; *antra*, adaptacinį spaudimą lydinti ES techninė ir finansinė parama Turkijai yra didesnės apimties ir kitokio pobūdžio⁸⁵ nei parama tenkanti Ukrainai per Europos kaimynystės politikos instrumentus.

Taigi, anot įvairių integracijos be narystės modelių pritaikomumą Ukrainos atvejui tyrusios O.Shumylo, esminė muitų sąjungos modelio pritaikomumo Ukrainai problema slypi tame, jog skirtingai nuo Turkijos, kuris milžinišką ES adaptacinį barjerą tikisi „perlipti“ tapusi Sąjungos nare, Ukraina

⁸⁴ Ten pat, 13-14.

⁸⁵ Shumylo, „Ukraine and the European Neighbourhood Policy: Ensuring the Free Movement of Goods and Services,” 26-28.

turėtų įgyvendinti konvergenciją su europiniais standartais vardan konvergencijos.⁸⁶

Šių integracijos be narystės modelių atitikimo Ukrainos specifikai analizė rodo, jog universalus modelis yra neįmanomas. Svarbiausi universalumą ribojantys veiksniai yra ES vidinės integracijos taisyklių ir normų sukuriamas adaptacinis barjeras ir šalies partnerės gebėjimas prisitaikyti prie europinių taisyklių. Tai reiškia, jog Ukrainos atveju giliausios įmanomos alternatyvos narystei ES logika nesuveiks. Tad kokį santykių receptą Ukrainos atžvilgiu turi projektuoti ES?

Bene vienintelė galimybė išsiveržti iš šio „uždaro rato“ – negatyvia integracija grindžiamos ekonominės iniciatyvos, t.y. ES adaptacinio spaudimo mažinimas ir mažiausio „bendro vardiklio“ su EKP partnerėmis paieškos. Pagal šį modelį pradiniam etape (EKP partnerėms siekiant peržengti adaptacinį barjerą) EKP ekonominėje dimensijoje turėtų dominuoti negatyvaus liberalizavimo (tarifinių kliūčių bei diskriminacijos prekyboje šalinimo) logika ir tik vėliau būtų pereinama prie pozityvios integracijos atributų: produktų standartų derinimo, reguliavimo normų diegimo, bendrų muitų sistemos ir pan.⁸⁷

Tolesnėje disertacijos dalyje, nagrinėjant ES ir Ukrainos pozicijas dėl laisvos prekybos sutarties, siekiama išsiaiškinti, ar šis modelis (pirmiausia – negatyvus liberalizavimas, o tik vėliau - pozityvi integracija) gali būti taikomas ES derybose su Ukraina dėl išplėstinio laisvos prekybos susitarimo, ar dėl ES vidinės integracijos logikos jo taikymas ES išoriniuose santykiuose yra tiesiog neįmanomas.

⁸⁶ Olga Shumylo, *Free Trade between Ukraine and the EU: An impact assessment*. Kyiv: International Center for Policy Studies, 52-56. <http://pasos.org/wp-content/archive/FTA_Impact_E.pdf> [Žiūrėta 2008 06 19].

⁸⁷ Strateginių Studijų Centras, „Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės.“ Vilnius: SSC, 2006. <[http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119\(1\).pdf](http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119(1).pdf)> [Žiūrėta 2008 07 20].

3. ES ir Ukrainos derybos dėl sustiprinto laisvos prekybos susitarimo: ar ES siūlomas atlygis viršys Ukrainos prisitaikymo kaštus?

Ukrainos projektuojamą integracijos su ES scenarijų galima skirstyti į 4 etapus: *pirma*, Ukrainos kaip rinkos ekonomikos šalies pripažinimas, *antra*, šalies narystė PPO, *trečia*, asociacijos ir laisvos prekybos susitarimas su ES, ir *ketvirta*, visavertė narystė ES.⁸⁸ Šiuo metu ES ir Ukrainos santykiai yra įžengę į trečią stadiją – derybas dėl laisvos prekybos susitarimo ir asociacijos sutarties. Tačiau problema yra ta, jog Ukraina šį susitarimą vertina kaip „tarpinę“ stotelę į ES, o Bendrija kaip alternatyvą narystei.⁸⁹

ES siūlo apsiriboti trečiuoju etapu ir mainais į reformas Ukrainai siūlo integracijos be narystės modelį – susitarimą dėl laisvos prekybos. Tad kyla klausimas, ar ES siūloma alternatyva visavertei Ukrainos narystei ES gali priartinti šią šalį prie europinių taisyklių?

Remiantis F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io išorinių paskatų logika, integracijos be narystės ES modelių, kaip europinių taisyklių perkėlimo į trečiąją šalį instrumentų, galimybes ir ribas apibrėžia ši taisyklė: "valstybė priima ES taisykles, jei ES teikiamas atlygis viršija valstybės adaptacijos prie ES taisyklių vidinius kaštus". Kitas svarbus šio modelio teiginys yra toks – "kuo didesnis neatitikimo laipsnis, tuo didesnis barjeras trečiosioms šalims prisitaikyti prie ES politikų".

Siekiant rasti atsakymą į šį klausimą reikia išnagrinėti kelis veiksnius: *pirma*, nustatyti, kokį poveikį toms europinėms taisyklėms, kurias turi perimti Ukraina, daro ES viduje susiklostęs integracinis modelis (t.y. išanalizuoti, kas nustato kartelę, kurią turi perlipti Ukraina), *antra*, išsiaiškinti Ukrainos vidinio *status quo* (ne)atitikimą ES taisyklėms, ir *trečia*, nustačius ES siūlomą Ukrainai atlygį, iširti, ar pavyks šiai šaliai peržengti ES siūlomą adaptacinį barjerą, t.y. išsiaiškinti, ar ES siūlomas paskatų paketas gali įgalinti

⁸⁸ Rilka Dragneva ir Antoaneta Dimitrova, „Patterns of Integration and Regime Compatibility: Ukraine Between the CIS and the EU.” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 182-183.

⁸⁹ Delcour, 132.

svarbiausius Ukrainos politinius ir ekonominius galios centrus veikti kaip šalies europeizacijos varomąsias jėgas.

Tad ieškant atsakymo į klausimą, ar ES siūlomas atlygis viršys Ukrainos prisitaikymo kaštus, F.Schimmelfennig'o ir U.Sedelmeier'io modelis papildomas nauju analitiniu pjūviu – ES vidinės integracijos tendencijų, turinčių įtakos adaptacinei kartelei, kurią teks peržengti Ukrainai, aspektu.

3.1. Adaptacinio barjero Ukrainai priežastys: ES viduje susiformavusio integracijos modelio poveikis

Atsižvelgiant į silpnus Ukrainos adaptacinius pajėgumus, ES siūlydama Ukrainos integracijos be narystės modelį negali vadovautis pačios „geriausios“ alternatyvos narystei logika. Ir todėl, pradiniam etape santykius su šia šalimi ES turėtų imti grįsti negatyvios integracijos logika.

Siekiant išsiaiškinti, ar įmanoma, kad pradiniam laisvos prekybos režimo etape, Ukrainai siekiant peržengti adaptacinį barjerą, dominuotų negatyvaus liberalizavimo (tarifinių kliūčių bei diskriminacijos prekyboje šalinimo) logika ir tik vėliau ES pereitų prie pozityvios integracijos atributų (produktų standartų derinimo, reguliavimo normų diegimo, bendrų muitų sistemos ir pan.), būtina išsiaiškinti, kokį viduje susiformavusį modelį į laisvos prekybos susitarimą su Ukraina siekia perkelti ES.

Europos Sąjunga siekia modeliuoti kaimyninius regionus pagal savo šabloną ir taip plėsti savo reguliacines ribas.⁹⁰ Koks tų reguliacinių ribų turinys?

Atsakymas į šį klausimą slypi Europos integracijos tendencijose. Tarpvyriausybinių Europos integracijos teorijos viena iš tezių skelbia, jog ES šalys narės į europinį lygmenį siekia perkelti valstybės viduje susiformavusias tam tikros politikos nuostatas, t.y. jas europeizuoti ir taip paversti bendru visos ES vardikliu. Tuo ypač yra suinteresuotos aukštus aplinkosauginius, vartotojų apsaugos (ir pan.) standartus turinčios bei jautrias savo ūkio šakas nuo

⁹⁰ Casier, 104-105.

tarptautinės konkurencijos saugančios ES šalys narės. Būtent šios šalys pirmenybę teikia ne tiek bendrosios rinkos išplėtimui į tas sritis, kuriose ji dar neveikia, kiek pozityviai integracijai, kuri numato reguliacinių normų ir standartų harmonizavimą. G.Majone pastebi, ES įgyja vis daugiau reguliacinės valstybės bruožų, nes sukuria daug įvairių reguliacinių normų aplinkosaugos, vartotojų apsaugos (ir pan.) srityse.⁹¹

Yra kelios priežastys, dėl kurių valstybė narė siekia primesti kitoms šalims savo modelį sprendžiant vieną ar kitą reguliacinį klausimą visos ES mastu: *pirma*, tai leidžia sumažinti prisitaikymo prie naujų, šalies viduje dar neadaptuotų, ES taisyklių kaštus, *antra*, tai suteikia konkurencinį pranašumą tos šalies ekonomikos subjektams, kurie ir toliau veiks pagal jau “įsisavintas” reguliacines schemas, ir *trečia*, tos šalys, kurios savo viduje taiko aukštesnius nei ES vidurkis reguliacinius standartus vartotojų, socialinės apsaugos ar aplinkosaugos srityse, įgyja svertus sumažinti konkurencinį pranašumą tų valstybių, kurių analogiški reguliaciniai standartai yra žemesni.⁹²

Taigi, pozityvios integracijos poreikis argumentuojamas tuo, jog reguliacinių normų suvienodinimas ES lygmenyje neleistų atskiroms šalims narėms, pasitelkus žemesnius aplinkosauginius, vartotojų apsaugos ir kitokius standartus, didinti savo konkurencingumą bendroje vidaus rinkoje. Kitaip tariant, reguliacinių normų paskirtis – užkirsti kelią imtis “lenktynių iki dugno” (angl. *race to the bottom*), t.y. standartų dempingavimo, politikos. “Lenktynės iki dugno”, jeigu jos vyksta bendroje rinkoje ir nėra reguliuojamos tam tikrų taisyklių, gali sumažinti standartų lygį visoje ES.⁹³ Būtent todėl siekiama eliminuoti netarifinius netolygumus prekybai ir investicijoms bendros ES rinkos rėmuose taip, kad šalys narės turinčios žemesnius socialinius standartus negalėtų įgyti santykinio pranašumo. Visa tai reiškia, kad aukštesnius standartus turinčios šalys narės suinteresuotos uždėti savotišką apynasrį “lenktynių iki dugno” politikai.

⁹¹ Majone, 143-146.

⁹² Ten pat, 146-147.

⁹³ Ten pat, 151-152.

Ta pati „lenktynių iki dugno” prevencijos ir apynasrio logika „persilieja” ir į ES išorinius santykius. ES siekia kaimynines valstybes modeliuoti pagal savo šabloną, o tai reiškia, kad ES vidinės integracijos modelis sukuria ypač didelį barjerą trečiosioms šalims, siekiančioms įsitraukti į ES vidaus rinką. Pasak Thomaso Diezo, ES parama tarptautinės visaapimančios laisvos prekybos susitarimams yra stipriausia tada, kai kalbama apie ES reguliacinių normų plėtrą už ES ribų, taip siekiant išsaugoti ES konkurencinį pranašumą tarptautinėse rinkose.⁹⁴ Tai reiškia, jog ES savo išoriniuose santykiuose negali vadovautis negatyvios integracijos logika, pagal kurią šalinant kliūtis tarpusavio prekybai, didėtų tarpusavio priklausomybės saitais susietų šalių gerovės lygis, o jam augant automatiškai didėtų ir aplinkosauginiai, vartotojų apsaugos ir kiti standartai (jie vienodėtų).

Taigi ES vidinėje integracijoje susiformavęs pozityvios integracijos krūvis „persilieja“ ir į ES kuriamus laisvos prekybos režimus su trečiosiomis šalimis. Į laisvos prekybos susitarimus su šalimis partnerėmis ES siekia perkelti savo vidinės ekonominės sanklodos modelį. Laisvos prekybos sutartys turi atitikti ES ūkio struktūrą, todėl jos jau nebėra grindžiamos išimtinai muitų tarifų mažinimo logika, nes apima kur kas daugiau klausimų: netarifinių barjerų naikinimas, paslaugų sektoriaus liberalizavimas, valstybės protekcionistinių priemonių eliminavimas, palankesnių sąlygų tiesioginėms užsienio investicijoms įtvirtinimas ir pan. Taip jos įgyja visaapimačių sutarčių pobūdį (formulė – PPO *plius*),⁹⁵ o šalims partnerėms tenka „politikos perėmėjo“ statusas.

Svarbu pabrėžti, jog ES išoriniuose santykiuose „lenktynių iki dugno” politikos prevencija reiškia ne tik europinių reguliacinių standartų perėmimą, bet ir šalies partnerės protekcionistinių – vidaus gamintojų apsaugos –

⁹⁴ Thomas Diez, „Normative Power as Hegemony.” Pranešimas konferencijoje „2011 EUSA Biennial International Conference,” Boston, 2011 kovo 3-5 d., 2.
<http://euce.org/eusa/2011/papers/71_thomas.pdf> [Žiūrėta 2011 06 03].

⁹⁵ Enrique Valerdi Rodriguez, „The European Union Free Trade Agreements: Implications for Developing Countries.” *RIE Working Paper*, 8, 2009, 5-6.
<http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/a85925004f018b93b9dafd3170baead1/WP8-2009_Valerdi_EUFTA_Developing_Countires.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=a85925004f018b93b9dafd3170baead1> [Žiūrėta 2010 05 12].

priemonių, valstybinių subsidijų politikos atsisakymą. ES reguliacinis modelis numato adaptacinį spaudimą Ukrainai tokiose srityse kaip viešųjų pirkimų ar konkurencijos politika. Taip neišvengiamai turi didėti konkurencinis spaudimas protekcionistinėse Ukrainos ūkio šakose veikiančioms verslo grupėms. Tai reiškia, kad po ES reikalaujamų taisyklių įgyvendinimo, šalyje – “politikos perėmėjoje” turėtų keistis valstybės ir verslo sąveikos modelis.

E.V.Rodriguezas pastebi, jog visaapimančių laisvos prekybos sutarčių neigiamas poveikis šalims su žemesnio ekonominio išsivystymo rodikliais dažniausiai pasireiškia šiais aspektais⁹⁶:

- Laisvos prekybos susitarimus formuojant pagal ES ūkio struktūrą, besivystančių šalių galimybės apsaugoti savo tarptautinei konkurencijai jautrias nacionalinės pramonės šakas tampa ribotos. Anot E.V.Rodriguezo, ES kuriant laisvos prekybos režimus su trečiosiomis šalimis išskyla šių šalių (ES siūlomo prekybos režimo „perėmėjų“) ekonominės plėtros spąstų problema: visaapimanti prekybos liberalizacija tarp skirtingo ekonominio išsivystymo šalių, silpnesnėjai pusei kelia papildomų kaštų, kurie yra susiję su dar tik besiformuojančių pramonės šakų apsauga.
- Teigiamas priėjimo prie ES vidaus rinkos trečiosioms šalims efektas gali būti ribotas, jei ES nuspręš išsaugoti protekcionistinį barjerą šioms šalims ypač jautriose prekybos srityse, tarkime, prekyboje žemės ūkio produktais. Be to, techniniai prekybos barjerai (kokybės standartai) taip pat riboja trečiųjų šalių produkcijos galimybes konkuruoti ES vidaus rinkoje.

3.2. Ukrainos vidinio *status quo* (ne)atitikimas ES taisyklėms

Kertinė Ukrainos politinę ir ekonominę sistemą apibūdinanti tezė yra tokia – posovietinėje Ukrainoje verslo sluoksnis nesusiformavo kaip

⁹⁶ Ten pat, 7-9.

autonomiškas galios segmentas, o tai lėmė verslo struktūrų įsitraukimą į politinių sprendimų priėmimą, siekiant įgyti valstybės protekciją.⁹⁷

Verslo ir politikos “simbiozės” užuomazgos slypi ankstyvuosiuose privatizavimo procesuose, kai senoji komunistinė nomenklatūra savo biurokratinės galias pavertė finansiniais-ekonominiais pajėgumais. Būtent taip ir atsirado tam tikras posovietinis “ukrainietiškas” oligarchijos variantas, kai verslo ir politikos elito ryšiai virto “rentų-gavėjų” ir “rentų-davėjų” santykiais.⁹⁸

R.Puglisi pastebi, jog šią susiformavusią sanklodą sustiprino ir prezidento L.Kučmos pusiau-autoritarinis režimas, kai siekdamas išlaikyti pusiausvyrą tarp skirtingų verslo ir politinių grupių ir vadovaudamasis “apdovanojimų” principu, L.Kučma vykdė kapitalo perskirstymo politiką.⁹⁹ Kitaip tariant, privatizacijos procesai Ukrainoje buvo inicijuojami vadovaujantis ne ekonomikos liberalizavimo logika, bet buvo traktuojami tik kaip priemonė įvykdyti turto persiskirstymą tarp konkuruojančių interesų grupių ir taip užtikrinti vidinę galios pusiausvyrą.

Įdomu tai, jog po “oranžinės” revoliucijos, naujiems politiniams lyderiams praleidus progą iš esmės peržiūrėti iki tol įvykdytų privatizavimo procesų rezultatus bei prezidento institucijai tapus tik vienu iš galios centrų visoje Ukrainos politinės sistemos architektūroje, atsivėrė nauji verslo grupių poveikio politiniam procesui kanalai. Verslo grupės išsivadavo iš priverstinės L.Kučmos pusiau-autoritarinio režimo “globos” ir apvertė iki tol nusistovėjusią politikos ir verslo sąveiką aukštyn kojomis: jeigu iki “oranžinės” revoliucijos politinis dėmuo dominavo verslo atžvilgiu, tai po jos, pasitelkiant marksistinius postulatus, situaciją galima apibūdinti taip: verslo grupės tapo baze, o politika - jų antstatu.¹⁰⁰

⁹⁷ Raimundas Lopata, „Kodėl Ukraina ne Rusija.“ *Politologija*, 1(53), 2009, 87-92.

< <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/53/87-92.pdf> > [Žiūrėta 2009 04 09].

⁹⁸ Ten pat, 87-92.

⁹⁹ Rosaria Puglisi, „A window to the world? Oligarchs and foreign policy in Ukraine.“, Kn. Sabine Fisher (sud.), *Ukraine: Quo Vadis?* Institute for Security Studies, *Chaillot Paper*, 108, 2008, 58.

¹⁰⁰ Ten pat, 63.

Ukrainos politinės ir ekonominės sistemos taisykles formuoja ir palaiko oligarchizuotos verslo grupės. Būtent jos ir yra tie veto veikėjai (galios centrai) šalies viduje, nuo kurių naudos ir kaštų balanso priklauso tiek Ukrainos ekonomikos modernizacijos, tiek šalies integracijos į tarptautines rinkas (per narystę PPO ar laisvos prekybos susitarimą su ES) dinamika. Be to, net ir aukščiausi Ukrainos pareigūnai po to, kai galutinai paaiškėjo, kad artimiausiu laikotarpiu ES nesuteiks šaliai aiškios narystės perspektyvos, patvirtino, kad nuo šiol bendradarbiaudama su ES Ukraina vadovausis kaštų ir naudos analize.¹⁰¹

Taigi esminis klausimas – kokia šių oligarchiuotų verslo grupių (veto veikėjų) pozicija Ukrainos prisitaikymo prie europinių taisyklių atžvilgiu? Įprasta teigti, jog Ukrainos integracijos į ES procesas yra bene vienintelis klausimas, dėl kurio bendrai sutaria Ukrainos ekonominis (verslo grupės) ir politinis elitas. Ar tikrai taip yra?

ES vidinio integracijos logika lemia tai, jog Ukraina priėjimą prie ES vidaus rinkos galės gauti tik tada, kai perims ES standartus, kilmės taisykles, sertifikavimo procedūras ir t.t. Kitaip tariant, pirmiausia Ukrainai teks perimti standartus, nes tik tai galės garantuoti ES rinkos atsivėrimą. Be to, mainais į laisvos prekybos režimą, Ukraina turės perimti ES reikalaujamą reformų paketą, numatantį valstybės dotacijų sistemos, protekcionistinių priemonių atsisakymą, kurį įgyvendinus Ukrainoje neišvengiamai keistųsi valstybės ir verslo sąveikos modelis. Kitaip tariant, dauguma svarbiausių Ukrainos ekonomikos sektorių stipriai priklauso nuo valstybinių subsidijų (žemės ūkis, transporto, mašinų gamybos pramonė) arba valstybės protekcionizmo (besivienijantys finansų ir bankininkystės sektoriai)¹⁰², o europietišku taisyklių adaptavimas skatintų šių ūkio sektorių demonopolizavimo ir liberalizavimo procesus. Europinių taisyklių perėmimas reikštų, jog “rentų-tiekėjų” ir “rentų-gavėjų” schemas (verslo ir politikos “suaugimo” modeliai) turės užleisti vietą

¹⁰¹ Kataryna Wolczuk, „Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy.” Kn. Sabine Fisher (sud.), *Ukraine: Quo Vadis?* Institute for Security Studies, *Chaillot Paper*, 108, 2008, 94-95.

¹⁰² Laurynas Jonavičius et al., „Kodėl Ukraina negali tapti ES nare?” Rytų Europos studijų centras/Rytų geopolitikos studijų centras, *Analitinė apžvalga*, 1(1), 2009, 12.

verslo ir politikos atskyrimo principui. O tai būtų savotiškas iššūkis visai Ukrainos politinės ir ekonominės sistemos sanklodai.

R.Puglisi pabrėžia, jog daugeliui Ukrainos ūkio sektorių tebėra reikalinga valstybės protekcija, nes jie yra labai jautrūs tarptautinei konkurencijai. Į ūkio sektorių, kuriuos, įgyvendinant laisvos prekybos su ES susitarimo nuostatas, teks reformuoti arba nutraukti jų subsidijavimą, sąrašą patenka technologiškai atsilikusios šakos: žemės ūkis, transportas, mašinų gamybos įmonės. Į sąrašą ekonomikos šakų, kurios gali priešintis integracijai su ES, patenka ir bankų bei finansų sektoriuose veikiančios verslo grupės, kurios yra labai jautrios užsienio kapitalo įmonių konkurencijai.¹⁰³

Kita vertus, į eksportą orientuotose ūkio šakose (tokiose kaip metalurgijos pramonė) veikiančios kompanijos gali būti suinteresuotos laisvos prekybos erdve tarp Ukrainos ir ES tuo atveju, jeigu tai padės sumažinti tarifinius ir netarifinius (kvotos) apribojimus jų produkcijos patekimui į ES rinką.¹⁰⁴ Būtent šiuose sektoriuose veikiančios verslo grupės, turint galvoje jų “suaugimą” su politiniu elitu, galėtų tapti Ukrainos integracijos su ES “varomąja jėga”.

Kitaip tariant, verslo grupės, kurios kontroliuoja į ES rinką orientuotas Ukrainos ūkio šakas, o pirmiausia – metalurgijos pramonę, turėtų būti vertinamos kaip galimas Ukrainos “europeizaciją” skatinantis galios centras.

Įdomu, jog ši ūkio šaka yra įsikūrusi Rytų Ukrainoje, o jas valdančios verslo grupės “suaugusios” su V.Janukovyčiaus “Regionų partija” (tai – turtingiausio Ukrainos žmogaus R.Akhmetovo valdomos verslo struktūros ir Donbaso pramonės sąjunga¹⁰⁵). Galbūt būtent šie ryšiai galėtų paaiškinti, kodėl V.Janukovyčius 2005 m. būdamas Ukrainos ministru pirmininku atliko visus reikalingus “namų darbus” šalies narystei PPO, kuri atvėrė kelią Ukrainai derėtis su ES dėl laisvos prekybos sutarties. Be to, būtent prezidentas V.Janukovyčius 2010 m. viduryje atsakingoms šalies institucijoms įsakė “atblokuoti” jau pusantrų metų stringančias ES ir Ukrainos derybas laisvos

¹⁰³ Puglisi, 74.

¹⁰⁴ Ten pat, 74.

¹⁰⁵ Balazs Jarabik, „Donetsk Rules’ And The Looming Crisis With Ukraine .” *FRIDE Policy Brief*, 103, 2011, 1-5. <http://www.fride.org/download/PB103_Ukraine.pdf> [Žiūrėta 2011 12 15].

prekybos, o 2011 m. pabaigoje Ukraina ne tik susitarė su ES dėl laisvos prekybos sutarties teksto, bet ir atsisakė jungtis į Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano muitų sąjungą (kaip alternatyvią integracinę erdvę), kuri būtų apribojusi Ukrainos galimybę per sustiprintą laisvos prekybos susitarimą įsitraukti į ES ekonominę orbitą. Tai gali paaiškinti ir netradicinį Lenkijos ir Švedijos užsienio reikalų ministrų C.Bildt'o ir R.Sikorskio žingsnį - bendrą vizitą į Ukrainą ir susitikimą su labiausiai patekimu į ES rinką suinteresuotų Ukrainos pramoninkų vadovu R.Achmetovu, kurio metu buvo kalbėta apie selektyvų teisingumą J.Tymošenko byloje.¹⁰⁶ Toks dviejų užsienio reikalų ministrų žingsnis ne tik atspindi ES viduje vis labiau stiprėjantį supratimą, kad Ukrainoje svarbiausiems sprendimams didelę įtaką turi oligarchizuotos verslo struktūros, bet ir turint galvoje Ukrainoje stiprėjančią konkurenciją dėl politinės įtakos tarp “dujininkų” ir “pramoninkų” verslo grupių¹⁰⁷, rodo ES siekį įgalinti tuos Ukrainos veikėjus, kurie yra suinteresuoti dalyvauti ES vidaus rinkoje.

Visi šie pavyzdžiai leidžia teigti, jog, *pirma*, būtent “Regionų partijai” kontroliuojant visas svarbiausias Ukrainos valdžios institucijas buvo galima tikėtis proveržio Ukrainos ir ES derybose dėl laisvos prekybos sutarties, ir *antra*, atsižvelgiant į tai, jog prisitaikymo prie ES taisyklių kaštus gali kompensuoti tik patekimas į ES rinką, šiuo procesu bus suinteresuotos tik į eksportą orientuotos verslo grupės, o tai reiškia, jog Ukraina savo integraciją su ES gali imti vertinti kaip selektyvų procesą, kuris būtų grindžiamas konkrečių sektorių gaunama nauda.

Taigi ES ir Ukrainos laisvos prekybos sutarties nuostatų įgyvendinimas priklauso nuo to, ar ES Ukrainai siūloma vidaus rinkos dalis gali viršyti prisitaikymo prie europinių taisyklių kaštus kuo didesniai ratui Ukrainos veto veikėjų (galios centrų). Tad kokį atlygį ES siūlo Ukrainai už adaptacinio barjero peržengimą?

¹⁰⁶ Yuriy Onyshkiv, „Akhetov enthusiastic after European ministers visit Donetsk.” *Kyiv Post*, 2011 lapkričio 24 d. <<http://www.kyivpost.com/news/politics/detail/117550/>> [Žiūrėta 2011 12 17].

¹⁰⁷ Jarabik, 1-5.

3.3. Ar pavyks Ukrainai peržengti ES siūlomą adaptacinį barjerą?¹⁰⁸

2008 m. pradžioje Ukrainai tapus Pasaulio prekybos organizacijos nare tarp jos ir ES buvo pradėtos derybos dėl sustiprinto laisvosios prekybos susitarimo kaip pagrindinio būsimą ES ir Ukrainos Asociacijos susitarimo komponento. Toks susitarimas turėtų numatyti daugumos tarifinių bei netarifinių prekybos kliūčių panaikinimą ir abiejų ES ir Ukrainos ekonomikų konvergenciją. Šis laisvosios prekybos susitarimas turės atsakyti į du klausimus: (a) ką ekonominiame Europos kaimynystės politikos (EKP) kontekste reiškia sąvoka "viskas išskyrus institucijas", bei (b) kokį konkretų turinį gali įgauti ekonominis EKP pagrindas, t.y. galimybė valstybėms partnerėms „dalyvauti ES vidaus rinkoje“.

EKP veiksmų planai dar iki diskusijų dėl galimo laisvosios prekybos susitarimo pradžios numatė iki 300 punktų ES ekonominio *acquis* principų, numatančių standartizacijos procedūrų perėmimą, valstybės paramos ekonomikos sektoriams reguliavimą, konkurencijos ir muitų politikas, sąrašą, kurį turėtų priimti ES valstybės partnerės. Tačiau per kelis EKP funkcionavimo metus paaiškėjo, jog šiems konvergencijos su ES normomis ir ekonomikos modernizacijos planams įgyvendinti stigo ekonominės šalių partnerių motyvacijos. Sustiprintos ir visaapimančios laisvosios prekybos erdvės kūrimo koncepcija būtent ir buvo suformuluota kaip atsakas į tai, kad EKP konvergencinėms programoms (veiksmų planams) stinga svarbaus elemento - ekonominių paskatų modernizuoti ekonomiką.¹⁰⁹

Tad šią iniciatyvą reikėtų vertinti kaip pirmą realios valstybių partnerių ir ES integracijos žingsnį, nes EKP rėmuose formuluojami reikalavimai dalinai perimti ES *acquis* iki šiol nedetalizavo, kaip perėmus šias normas ES rinka "atsivers" valstybėms partnerėms. Kitaip tariant, dalyvavimas EKP dar

¹⁰⁸ Ši disertacijos dalis parengta remiantis Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Sirijos Gira, „ES ir Ukrainos derybos dėl laisvosios prekybos erdvės: ar pavyks Ukrainai peržengti adaptacinį barjerą?“, Vilnius: Rytų geopolitikos studijų centras, 2009, 1-15.

¹⁰⁹ Michael Emerson, Gergana Noutcheva ir Nicu Popescu, „European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an ‘ENP plus.’“ *CEPS Policy Brief*, 126, 2007. <<http://www.ceps.eu/system/files/book/1479.pdf>> [Žiūrėta 2011 03 23].

nerieškė, kad įgyvendinus veiksmų planą valstybei partnerei bus suteiktas priėjimas prie ES vidaus rinkos. Būtent tokiam „probleminiame lauke“ ir ėmė veikti iniciatyva sukurti išplėstinę laisvosios prekybos erdvę tarp ES ir Ukrainos.

Sustiprinta laisvosios prekybos erdvė nuo paprasto laisvosios prekybos susitarimo skiriasi tuo, kad turi apimti ne tik muitų tarifų prekėms panaikinimą, bet ir netarifinių prekybos kliūčių šalinimą, paslaugų sektoriaus liberalizavimą, privalomą valstybės partnerės (šiuo atveju - Ukrainos) ekonomikos modernizaciją ir restruktūrizaciją (ES korporatyvinio valdymo modelio perėmimą) bei investicijų į energetikos ir transporto sektorių skatinimą.¹¹⁰

Įsipareigojusios pasiekti tokį prekybos liberalizavimo susitarimą tiek ES, tiek ir Ukraina susidūrė su derybiniais iššūkiais: ir ES, ir Ukraina susiduria su struktūriniais apribojimais, kylančiais iš šių šalių vidinės specifikos, kurie gali lemti, kad galutinis rezultatas bus sunkiau įgyvendinamas praktikoje, nei tikimasi.

Šioje disertacijos dalyje siekiama įvertinti, kiek Ukrainai ekonomiškai palankus yra ES pasiūlymas kurti bendrą laisvos prekybos erdvę ir kiek Ukraina yra pajėgi įgyvendinti susitarimo reikalavimus? Ar ES siūlomas paskatų modelis gali atsverti tuos kaštus, kuriuos Ukraina patirs siekdama peržengti ES sukuriamą adaptacinį barjerą?

3.3.1. Kiek ekonomiškai racionalus yra gilios laisvosios prekybos erdvės tarp Ukrainos ir ES kūrimas?

Reikėtų pabrėžti, kad 1994 m. ES ir Ukrainos partnerystės ir bendradarbiavimo susitarime (PBS) taip pat buvo numatyta laisvos prekybos erdvės sukūrimo perspektyva. Priežastys, lėmusios tai, kad šios nuostatos įgyvendinimas praktikoje įstrigo, buvo šios: *pirma*, ES ir Ukrainos ekonomikos nėra viena kitą papildančios (iš esmės Ukraina ir ES eksportuoja ir importuoja

¹¹⁰ Michael Emerson et al., „The Prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine.” Brussels: CEPS, 2006. <<http://www.ceps.be/ceps/download/1164>> [Žiūrėta 2011 05 15].

tų pačių ūkio šakų produkciją), todėl tiesiogiai laisvos prekybos erdvės įkūrimas sukurtų nedidelius pajamų efektus, o didžiausia nauda būtų pasiekta per augančią konkurenciją, kuri didina gamybos efektyvumą, skatina modernizaciją bei mažina kainas (todėl laisvos prekybos nauda gali būti pasiekama tik ilguoju laikotarpiu); *antra*, tokiomis aplinkybėmis nenašus, iš SSRS paveldėtas Ukrainos pramonės modelis būtų buvęs nekonkurencingas¹¹¹.

Praėjus 15 metų ES ir Ukrainos eksporto ir importo struktūra išlieka itin panaši. Abiejų šalių ekonomikos yra labiau konkuruojančios nei komplementarios. Atsižvelgiant į ūkio struktūrą, ES ir Ukrainos importo muitų ir taikomų protekcionistinių priemonių struktūra taip pat panaši: Ukrainoje importo muitai didžiausi maisto pramonės produkcijai, tekstilės ir lengvosios pramonės produkcijai, ES importo muitai didžiausi sunkiosios pramonės produkcijai, lengvosios pramonės produkcijai, tekstilės gaminiams, maisto produktams, žemės ūkio produkcijai.¹¹² Ekspertai pažymi, kad vertinant bendrai, 2005 m. Ukrainos importo muitai buvo iki 4 kartų didesni, nei ES importo muitai¹¹³, o tai, savo ruožtu žymi Ukrainos pramonės nekonkurencingumą, modernizacijos ir restruktūrizacijos poreikį (siekiant apsaugoti vidaus gamintojus Ukrainoje reikalingi didesni barjerai išorės produkcijos importui). Tai reiškia, kad abipusis tarifinių ir netarifinių kliūčių prekių judėjimui pašalinimas tarp ES ir Ukrainos neišvengiamai sutaps su dideliu šoku Ukrainos pramonei, juo labiau, kad gyvendinant laisvosios prekybos susitarimą neišvengiamai bus griežtai apibrėžtas ir pats pramonės sektoriaus modernizacijos metodas - konvergencija su ES *acquis*, - kuris nebūtinai reiškia efektyviausią (kaštų prasme) modernizaciją Ukrainai.

¹¹¹ Nathaniel Copey ir Alan Mayhew, "European Neighbourhood Policy: the Case of Ukraine." *Sussex European Institute, SEI Seminar Papers Series No 1*, 2007, 80-81. <<http://www.wider-europe.org/publications/24/03/2011/european-neighbourhood-policy-case-ukraine>> [Žiūrėta 2009 03 17].

¹¹² Joseph Francois ir Miriam Manchin, „Economic Impact of a Potential FTA Between the EU and CIS.” *CASE Network Report*, 2009, 84. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1393697> [Žiūrėta 2010 09 17].

¹¹³ The World Bank, „World Development Indicators 2006”. Washington: The World Bank, 2006. <<http://www.scribd.com/WorldBankPublications/d/16059959-World-Development-Indicators-2006->> [Žiūrėta 2009 04 07].

Su tiesioginiais bei netiesioginiais restruktūrizacijos ir modernizacijos kaštais susiję ir politiniai kaštai. Nuo politinės valios įgyvendinti reformas Ukrainoje didžiaja dalimi priklausys, ar naujasis sustiprintas laisvos prekybos susitarimas veiks: jei reformos ir restruktūrizacija bus įgyvendinamos *pro forma*, naujojo laisvos prekybos susitarimo laukia 1994 m. PBS numatytos, tačiau realiai neįgyvendintas, laisvosios prekybos erdvės sukūrimo scenarijus. Taigi būsimoji laisvosios prekybos erdvė su ES Ukrainai yra rimtas iššūkis:

- **Dėl Ukrainos privataus verslo ir valdžios protekcionistinių interesų:** europinių taisyklių, skatinančių neefektyviai veikiančių Ukrainos ūkio sektorių restruktūrizaciją, įgyvendinimas susijęs su tiesioginiais nuostoliais bei didelio masto papildomomis investicijomis, kurios teks Ukrainos įmonėms. Stambiųjų įmonių spaudimas Ukrainos vyriausybei išvengti šių kaštų neišvengiamai turės įtakos laisvos prekybos susitarimo įgyvendinimo kokybei. Ukrainos atveju teigti, kad „vyriausybei teks atlaikyti lobistinių verslo struktūrų spaudimą“ įgyvendinant laisvos prekybos nuostatas būtų netikslu, nes lobizmas vakarietiška šios sąvokos prasme Ukrainoje neegzistuoja. Daugeliu požiūriu politikos ir verslo suaugimas Ukrainoje derybas tarp verslo struktūrų ir valdžios praktikoje paverčia derybomis tarp konkuruojančių verslo struktūrų, kurioms atstovauja priešingų stovyklų politinio elito grupės. Nepaisant didelių lūkesčių, susijusių su verslo ir politikos santykių išskaidrinimu, korupcija, verslo ir valstybės suaugimas, „nulinės sumos“ žaidimas politinėje ir ekonominėje konkurencijoje, kurie buvo būdingi Ukrainai iki 2004-ųjų įvykių, praktiškai nepasikeitė ir po „oranžinės“ revoliucijos. Įvykę formalūs pokyčiai nesukėlė fundamentalių pasikeitimų neformaliose žaidimo taisyklėse. Tarpusavyje besivaržančių oligarchų grupių reikšmė šalies politiniame gyvenime po 2004 m. „oranžinės“ revoliucijos neišnyko, nes daugelis „oranžinės koalicijos“ pažadų reformuoti šalies partinę sistemą dėl vidinių nesutarimų taip ir liko neįgyvendinti (pavyzdžiui, tuometinės Ukrainos ministrės pirmininkės Julijos Timošenko pažadas peržiūrėti privatizacijos proceso rezultatus). Kaip tokie verslo ir politinio elito santykiai gali „atsiliepti“ laisvos

prekybos erdvės tarp ES ir Ukrainos funkcionavimui? *Pirma*, pažymėtina, kad Ukrainos verslo grupėms (oligarchams) Ukrainos ekonomikos integracija į ES gali būti naudinga: ji yra vienas būdų įtvirtinti bei įteisinti savo kapitalą, ypač tais atvejais kai šis kapitalas įgytas neskaidriais būdais (pavyzdžiui, privatizacijos procesų vykusių L.Kučmos prezidentavimo metu). Kitaip tariant, Ukrainos narystė Pasaulio prekybos organizacijoje (PPO) ir būsimasis Ukrainos asociacijos susitarimas su ES, numatantis laisvos prekybos erdvės tarp ES ir Ukrainos sukūrimą, tampa vienas iš pagrindinių instrumentų leidžiančias oligarchams plėtoti savo ekonominę veiklą užsienio rinkose bei kartu apsaugoti savo investicijas.¹¹⁴ *Antra*, vis dėlto, kaip jau minėta, dauguma svarbiausių Ukrainos ekonomikos sektorių stipriai priklauso nuo valstybinių subsidijų šiems sektoriams (žemės ūkis, transporto, mašinų gamybos pramonė) arba valstybės protekcionizmo (besivienijantys finansų ir bankininkystės sektoriai), todėl gilesnę Ukrainos integraciją į ES Ukrainos oligarchai gali vertinti kaip selektyvų procesą, kurio metu būtina "išsirankioti" tas naudingas bendradarbiavimo priemonės, kurios nepažeistų Ukrainoje susiklosčiusios ekonominės sanklodos. Esant tokioms aplinkybėms, tikėtis, kad bus efektyviai įgyvendinamos naujojo laisvos prekybos susitarimo nuostatos dėl restruktūrizavimo tų sektorių iš kurių „gyvena“ politinis-ekonominis Ukrainos elitas (transporto ir finansų sektoriai) yra sunku. Ukrainoje paprasčiausiai nėra atsvaros ekonominiams elito interesams, kitaip tariant, nėra tokio politinio elito segmento, kuris galėtų įgyvendinti radikalias reformas "iš viršaus" - politinio elito interesai iš esmės yra tapatūs stambaus verslo interesams.

- **Dėl trūkstamų administracinių pajėgumų įgyvendinti *acquis*:** daugeliu atveju Ukrainoje veikiančios institucijos būtinos laisvos prekybos susitarimo įgyvendinimui turės būti reformuotos, dalį naujų agentūrų dar teks įsteigti. Reformuotų ir naujų agentūrų santykiai su esamomis

¹¹⁴ Inna Melnykovska ir Rainer Schweickert, „Who you gonna call? – Oligarchic Clans as a Bottom-up Force of Neighborhood.” Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin, 67, 2008, 17-24. <http://www.oei.fu-berlin.de/politik/publikationen/AP_67.pdf> [Žiūrėta 2011 03 07].

institucijomis, galimas funkcinis dubliavimas, tarpinstitucinė įtampa ir korupcija gali rimtai komplikuoti sklandų susitarimo įgyvendinimą.

- **Dėl didelių trumpojo laikotarpio kaštų, harmonizuojant Ukrainos reguliacinę bazę su ES.** Įvairių šaltinių duomenimis, institucinės harmonizacijos kaštai Ukrainai siektų mažiausiai 22.5 mlrd. eurų (tai yra 1/3 Ukrainos BVP, kuris 2008 m. sudarė 71.8 mlrd. eurų)¹¹⁵, o būtinų investicijų apimtis į Ukrainos viešojo sektoriaus reformas 2006-2015 m. laikotarpiu – 70.4 mlrd. eurų.¹¹⁶ Kitaip nei valstybių ES kandidačių atveju, absoliuti dauguma konvergencijos kaštų turės būti padengta Ukrainos vidiniais resursais ir nebus vėliau netiesiogiai kompensuojama ES valstybėms narėms prieinamomis konvergencijos programomis. Palyginimui - visas EKPI (pagrindinio finansinio instrumento reformoms Europos kaimynystėje remti) biudžetas siekia tik 12 mlrd. eurų laikotarpiui iki 2014 m., iš šio biudžeto finansuojamos programos visoms EKP valstybėms bei kai kurioms šalims nesančiomis EKP partnerėmis¹¹⁷.

Konvergencijos kaštų problema galėtų būti sprendžiama remiantis selektyviu požiūriu į *acquis* – Ukraina gali būti suinteresuota perimti tik tiek *acquis*, kiek būtų galima pateisinti ekonomiškai ir panaudoti teisiškai, siekiant integruotis į ES vieningą rinką, tuo pat metu Ukraina kartu turėtų vengti „brangaus“ suartėjimo su ES tose srityse, kur nėra jokio aiškaus atlygio ar trumpojo laikotarpio grąžos valstybei (pavyzdžiui, nėra būtina apkrauti Ukrainos ekonomiką ES reguliacinių normų socialinės politikos ir aplinkosaugos srityse įgyvendinimu). Kitaip tariant, Ukrainos integracija į ES rinką turėtų būti suvokiama kaip selektyvus procesas, grindžiamas konkrečių sektorių gaunama nauda.

¹¹⁵ Anna Kolesnichenko, „Institutional Harmonization and Its Costs and Benefits in the Context of the EU Cooperation with Its Neighbors.” *CASE Network Studies & Analyses*, 387, 2009.

<http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/25197237_sa387.pdf> [Žiūrėta 2011 05 05].

¹¹⁶ *ForUm*, „The World Bank: Ukraine needs more efficient public sector.” *ForUm*, 2006 spalio 3 d.

<<http://en.for-ua.com/news/2006/10/03/150224.html>> [Žiūrėta 2010 09 21].

¹¹⁷ European Neighbourhood Policy: Funding, <http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm>.

[Žiūrėta 2011 04 15]

Kita vertus, selektyvumo klausimą galima sieti su ES vidaus rinkos *acquis* klausimu: ar iš viso vidaus rinkos *acquis* perėmimas tinka tokiai silpnai instituciniu ir ekonominiu požiūriu valstybei kaip Ukraina? Egzistuoja pavojus, kad mechaninis ir dirbtinis ES reguliacinių normų ir reikalavimų perėmimas, be aiškaus atlygio, sukels Ukrainos vidaus politikos veikėjų pasipriešinimą ir reformų Ukrainoje simuliavimą.¹¹⁸

3.3.2. Laisvosios prekybos erdvės tarp ES ir Ukrainos nuostatos: vertinimas iš Ukrainos pozicijų

Projektuojant Ukrainos integracijos be narystės modelį vadovautis „geriausios“ įmanomos alternatyvos narystei – Europos ekonominės erdvės – pavyzdžiu yra sudėtinga. EEE EFTA šalių patirtis rodo, kad valstybės gali būti visavertės ES vidinės rinkos dalyvės nestodamos į ES, tačiau Ukrainos atveju, tokį santykių modelį būtų sunku įgyvendinti, nes Ukrainos ekonomika (tiek pagal išsivystymo lygį, teisinę ir reguliacinių normų bazę, tiek struktūriškai) daug labiau skiriasi nuo ES ekonomikos, nei EEE EFTA valstybių ekonomikos, o administraciniai gebėjimai menki. Kitaip tariant, EEE valstybių atveju valstybių ūkio modernizacija jau buvo įvykusi ir konsoliduota, todėl buvo galima kalbėti apie konvergencijos kaštus atskirai nuo modernizacijos kaštų. Tuo tarpu Ukrainos atveju šie du veiksniai yra itin glaudžiai susiję. Įvertinus menkus ES gebėjimus suteikti Ukrainai realią paramą vykdant modernizaciją, tikimybė, kad naujasis laisvos prekybos susitarimas savo apimtimi bus panašus į EEE sutartis yra itin menka.

Tad derėtų kelti klausimą, ne „kiek panašus bus ES-Ukrainos ekonominės integracijos modelis į EEE EFTA valstybių konvergencijos metodą“?, o „kuo naujasis susitarimas skirsis nuo laisvosios prekybos erdvės,

¹¹⁸ Katarina Wolczuk, „Adjectival Europeanisation? The Impact of the European Neighbourhood Policy on Ukraine“. *ERI European Research Working Paper Series*, 18, 2007. <<http://www.download.bham.ac.uk/govsoc/eri/working-papers/wp18-wolczuk.pdf>>, 21-22. [Žiūrėta 2010 11 11].

apimančios išimtinai tik tarifinių apribojimų panaikinimą, modelio“? Kitaip tariant, ar pavyks esant skirtingiems ES ir Ukrainos poreikiams susitarti dėl sutarties ir praktiškai įgyvendinti jos nuostatas, kurios apimtų ne tik kai kurių muitų tarifų prekėms panaikinimą, bet ir netarifinių prekybos kliūčių šalinimą, paslaugų sektoriaus liberalizavimą ir Ukrainos ekonomikos modernizaciją ir restruktūrizaciją?

Šis klausimas itin aktualus, vertinant susitarimo naudą Ukrainos ekonomikai: analitikai prognozuodami potencialią naujojo prekybos susitarimo naudą Ukrainai akcentavo, jog tik tarifinių barjerų panaikinimą apimančio laisvos prekybos susitarimo įsigaliojimas Ukrainai gali sukurti neigiamą pajamų efektą (t.y. gali išbalansuoti dabartinius tarptautinės prekybos srautus).¹¹⁹ Tuo tarpu visaapimantis laisvos prekybos susitarimas 6 metų laikotarpiu sukurtų šiuos teigiamus efektus¹²⁰:

- Prekybos srautai tarp Ukrainos ir ES padvigubėtų
- Ukrainos gerovės lygis padidėtų 4-7 proc. ir 12-21 proc. ilguoju laikotarpiu
- Kapitalo sąnaudos BVP sumažėtų 4-5 proc. (didesnis ūkio našumas)
- Institucijų reformavimas ir geresnis valdymas ilguoju laikotarpiu padidintų Ukrainos BVP 20-30 proc. (korupcijos masto mažėjimas, geresnė reformų kokybė).
- Patrauklesnė aplinka užsienio investicijoms = didesnės tiesioginių užsienio investicijų (TUI) apimtys¹²¹

Skirtumas tarp išimtinai tarifinio laisvos prekybos susitarimo ir visaapimančios laisvos prekybos erdvės šiuo požiūriu yra esminis. Pirmasis variantas apimtų tik prekybą prekėmis, juo nebūtų panaikinamos netarifinės

¹¹⁹ ECORYS ir CASE, „Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement“. (TRADE06/D01). Rotterdam: ECORYS, 2007. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf> [Žiūrėta 2010 12 05].

¹²⁰ Michael Emerson et al., „The Prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine.“ Brussels: CEPS, 2006. <<http://www.ceps.be/ceps/download/1164>> [Žiūrėta 2011 02 15].

¹²¹ Ten pat.

kliūtys, o prekių, prekyba kuriomis, liberalizuojama, sąrašas dažnai itin sutrumpėja dėl išimčių, kurioms ES tradiciškai muitų tarifų nenaikina.¹²²

Tuo tarpu sustiprintas laisvos prekybos susitarimas apimtų ne tik muitų mažinimą, bet ir netarifinių (administracinių bei techninių) kliūčių panaikinimą (per abipusiai pripažįstamų ar vieningų procedūrų ir standartų įdiegimą), turėtų būti naudingesnė Ukrainai, nes: *pirma*, ES vidaus rinkoje dalyvauti gali visi ūkio sektoriai, todėl gaunama didesnė ekonominė grąža; *antra*, kadangi ES vidaus rinkoje dalyvauti gali visi sektoriai, visuose juose atsiranda paskata modernizuotis, o tai didina valstybės ūkio našumą.

Tačiau pagrindinė problema susijusi su tuo, kad šios prognozės neatsižvelgia į tai, jog ES reikalauja ne tik ūkio modernizacijos, bet ūkio modernizacijos su itin aukštais standartais, subalansuotais taip, kad be išorinės paramos (tiesioginio ar ne tiesioginio kofinansavimo iš ES biudžeto) juos įgyvendinti išgalėtų anaip tol ne visos dabartinės ES narės, jau nekalbant apie Ukrainą.

Taigi visaapimančio laisvos prekybos susitarimo kūrimo nauda susijusi tiesiogiai su tuo, kokia apimtimi šis susitarimas paskatins ūkio modernizacijos procesus Ukrainoje ir kokia apimtimi šiuo susitarimu prisiimti įsipareigojimai bus efektyviai įgyvendinami. Kitaip tariant, teigiami ekonominiai efektai turėtų kilti ne tiek dėl paties ES vidaus rinkos atvėrimo Ukrainos produkcijai ir paslaugoms, kiek dėl Ukrainos ūkio modernizacijos ir reformų, po kurių didėtų ūkio našumas ir produkcijos konkurencingumas, mažėtų korupcija, atsirastų efektyviai veikiančios institucijos.¹²³ Tačiau kokia tikimybė, kad esant tokiems aukštiesiems ES reikalavimams, Ukraina vis dar galės ir norės įgyvendinti sustiprintą laisvos prekybos susitarimą, kuris Ukrainai reikštų, kad vienu metu teks įgyvendinti fundamentalias reformas visuose ūkio sektoriuose?

¹²² Anna Kolesnichenko, „Institutional Harmonization and Its Costs and Benefits in the Context of the EU Cooperation with Its Neighbors.” *CASE Network Studies & Analyses*, 387, 2009. <http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/25197237_sa387.pdf> [Žiūrėta 2011 05 05].

¹²³ Joseph Francois ir Miriam Manchin, „Economic Impact of a Potential FTA Between the EU and CIS.” *CASE Network Report*, 84, 2009. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1393697> [Žiūrėta 2010 09 17].

Siekiant rasti atsakymą į šį klausimą, svarbu išsiaiškinti, ar Ukrainos vyriausybė bus pasiryžusi priimti įsipareigojimus modernizacijai ir kaip jai pavyks „vidinės derybos“ su svarbiausiais Ukrainoje ekonomikos veikėjais – stambiaus kapitalo valdytojais (oligarchinėms verslo grupėms). Ūkio restruktūrizavimo klausimai, kurie tiesiogiai susiję su verslo ir politikos sąveikos pokyčiais, kaip jau minėta, didele dalimi priklausys nuo to, kiek tokią iniciatyvą palaikys stambusis verslas Ukrainoje.

ES siūlomų paskatų „paketo“ efektą riboja ir tai, jog:

- Ukraina siekia išsiderėti didesnę ES vidaus rinkos atvėrimą (apimančią visas keturias judėjimo laisves), nei ES esamomis sąlygomis gali pasiūlyti. ES nėra pasiruošusi garantuoti darbo jėgos judėjimo laisvės ar visiškai panaikinti visų importo muitų be pereinamųjų laikotarpių tol, kol Ukraina neįgyvendins sąžiningai konkurencijai tarp ES ir Ukrainos gamintojų bei produkcijos kokybei užtikrinti būtinų priemonių.
- Tikimybė, kad ES imsis finansuoti Ukrainos pramonės sektoriaus restruktūrizaciją yra itin menka. Ne tik dėl to, kad iki 2014 m. tam nėra numatytų lėšų, bet ir dėl tokiam finansavimui reikalingų investicijų masto.

3.3.3. Būsimo laisvosios prekybos susitarimo nuostatų pobūdis ir pasekmės Ukrainai

Kaip jau minėta, nepaisant abipusio intereso siekti sutarimo dėl visaapmėnamos laisvosios prekybos erdvės kūrimo, tiek Ukraina, tiek ES neišvengiamai susiduria su struktūriniais ir praktiniais apribojimais, o tai daro derybinius „mainus“ itin sudėtingus, kalbant apie daugelį susitarimo aspektų.¹²⁴

¹²⁴ Diskusijos vyko šiuose darbo grupėse: 1) Prekybos prekėmis; 2) Prekyba ir tvari plėtra; 3) Prekių kilmės taisyklės; 4) Paslaugos, kapitalas ir įmonių steigimo; 5) Intelektinės nuosavybės teisės; 6) Muitai ir prekybos palengvinimas; 7) Viešieji pirkimai; 8) Konkurencija ir valstybinė parama; 9) Sanitariniai ir fitosanitariniai reikalavimai; 10) energetikos klausimai susiję su prekyba; 11) tarifai. – Delegation of the European Union to the Ukraine, „EU-Ukraine Free Trade Area.” Kyiv: Delegation of the European Union to the Ukraine, 2011.

Prekybos klausimai

Prekybos klausimai tarpusavyje sieja daugelį problemiškesnių Ukrainos-ES tarpusavio ekonominių santykių liberalizavimo kliūčių. Kalbant konkrečiai apie muitų politiką, šioje srityje numatomas importo muitų panaikinimas (išskyrus kai kurias jautrias produkcijos sritis), eksporto tarifų ir kvotų panaikinimas. Esminis dvišalės prekybos susitarimo komponentas yra vadinamasis „susitarimas dėl neveikimo“ (angl. *agreement on standstill*) – kuomet abi šalys įsipareigoja susitarti dėl datos, kuriai praėjus nei viena iš šalių negali didinti muitų tarifų (išskyrus ypatingas situacijas, kurios numatytos susitarime).¹²⁵

Nors ES ir Ukraina jau yra sutarusios, kad 95 proc. dvišalės prekybos apimties turėtų vykti netaikant tarifinių ir jiems analogiškų apribojimų¹²⁶, tikėtina, kad būsimasis susitarimas ir sutartų nuostatų praktinis įgyvendinimas pasižymės didele asimetrija: *pirma*, ES ir Ukrainos pozicijos dėl prekybos žemės ūkio produkcija gali tapti itin jautriu klausimu dėl abiejų šalių įtvirtintų protekcionistinių barjerų, tarifų naikinimo klausimas taip pat gali strigti tokiuose jautriuose Ukrainai ūkio sektoriuose kaip plienas, tekstilė, chemijos pramonė ir automobilių gamyba¹²⁷; *antra*, problematišku kol kas išlieka ir prekių kilmės taisyklių klausimas, kurio sprendimas palengvintų Ukrainos eksportą į ES pagal preferencinį prekybos susitarimą, tačiau prekių kilmės taisyklių priėmimas ir harmonizavimas pareikalautų iš Ukrainos žymių institucinių pokyčių¹²⁸.

<http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/trade_relation/free_trade_agreement/index_en.htm> [Žiūrėta 2011 10 12].

¹²⁵ Alan Mayhew, „Negotiations on an Association Agreement between the European Union and Ukraine“. *Wider Europe Working Paper 8/2010*, 12-13. <<http://www.wider-europe.org/publications/23/03/2011/negotiations-association-agreement-between-european-union-and-ukraine>> [Žiūrėta 2009 04 12].

¹²⁶ Ten pat.

¹²⁷ ECORYS ir CASE, „Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement“. (TRADE06/D01). Rotterdam: ECORYS, 2007. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf> [Žiūrėta 2010 12 05].

¹²⁸ Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Išorinių ekonominių santykių departamento pareigūnai, interviu su autoriumi, Vilnius, [Žiūrėta 2011 12 10]

Blogiausias scenarijus būtų toks: ES siūloma muitų tarifų naikinimo schema, pagal kurią išimtimis būtų laikomos žemės ūkio produkcijos ir metalurgijos pramonės sektoriai (ES išsaugotų prekybos barjerus šiose srityse), Ukrainai būtų nepriimtina, kadangi į šį sąrašą patektų beveik visa Ukrainos eksportuojama produkcija, t.y. ir tų verslo struktūrų, kurios dėl savo intereso “eiti į ES rinką” galėtų tapti Ukrainos prisitaikymo prie ES taisyklių varomosiomis jėgomis.

Tikėtina, kad muitų politikos klausimais sustiprintas laisvos prekybos tarp ES ir Ukrainos susitarimas savo apimtimi, tikėtina, nebus platesnis, nei bet kuri kita ES ekonominė sutartis su trečiosiomis šalimis. Išimtys dėl ES teisės taikyti importo muitus žemės ūkio, tekstilės ir plieno bei kai kurioms kitoms prekių grupėms įtvirtintos faktiškai visuose ES-trečiųjų šalių prekybos liberalizavimo režimuose. Atsižvelgiant į tai, kad tie patys gamybos sektoriai aktualūs ir Ukrainos eksportui, tokios nuostatos jai būtų ypač nepalankios.

Techniniai reikalavimai, standartai ir kokybės vertinimas

Standartų įgyvendinimo ir kokybės vertinimo klausimai negali tapti derybų objektu – ES vidaus rinkos atvėrimas standartų neįgyvendinančios šalies produkcijai ne tik suteiktų Ukrainos gamintojams nesažiningą konkurencinį pranašumą, bet ir yra nesuderinamas su ES maisto saugos, vartotojų apsaugos ir kitokia politika. Deramasi gali būti nebent dėl standartų perėmimo laikotarpių bei ES techninės paramos jiems įgyvendinti.¹²⁹ Kita vertus, techninių reikalavimų, standartų ir kokybės klausimai gali ir nebūti didžiausiu iššūkiu laisvos prekybos susitarimo įgyvendinimui. Susitarimas dėl Ukrainos reguliavimo pritaikymo prie ES vidaus rinkos *acquis* jau buvo įtvirtintas Susitarimu dėl pramonės gaminių atitikties įvertinimo ir pripažinimo (angl. *Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products - ACAA*)¹³⁰. Į ES rinką orientuoti gamintojai, anot ekspertų, arba jau įgyvendina šiuos standartus, arba gali nesunkiai juos pasiekti. Nepaisant to,

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ Alan Mayhew, 12-13.

minėto susitarimo sąlygos dar turės būti baigti įgyvendintos – pirmiausiai tam reikalingos skaidrios standartizavimo, licencijavimo ir atitikties vertinimo institucijos (jų sukūrimas ar egzistuojančių agentūrų reformos), rinkos priežiūros agentūrų kūrimas.¹³¹

Apibendrinant galima teigti, jog toks netarifinių prekybos kliūčių „šalinimas“ priverčiant Ukrainą perimti ES standartus Ukrainai nėra itin palankus scenarijus, tačiau, kaip minėta, tai kartu yra ir neatsiejama integracijos į ES vidaus rinką dalis. Kuo didesne apimtimi ir skaidriau vyks reforma ir bus įgyvendinami standartai, tuo didesnė tikimybė išplėsti ratą Ukrainos gamybos sektorių eksportuojančių į ES rinką. Kita vertus, tie ūkio sektoriai, kurie nėra orientuoti į ES rinkas šių techninių reikalavimų ir standartizacijos kaštų tikrai neprisiims ir todėl šiuose ūkio sektoriuose veikiančios įmonės gali stabdyti nuostatų dėl laisvos prekybos sutarties praktinį įgyvendinimą.

Prekyba paslaugomis

Įgyvendindama narystės PPO reikalavimus Ukraina jau yra liberalizavusi vidaus paslaugų sektorių bei jo reguliavimą. Šiuo metu tebeegzistuoja tam tikri apribojimai, tačiau jų apimtis nėra didelė. Šiuos laikinus apribojimus, kurie turės būti pašalinti pasibaigus pereinamiesiems laikotarpiams, yra sankcionavusi PPO. Nepaisant to, ES neišvengiamai sieks, kad Ukraina perimtų ES vidaus paslaugų sektoriaus reguliavimo nuostatas arba apribos laisvos prekybos paslaugomis apimtis. Tokio reikalavimo pavyzdys galėtų būti reguliavimas transporto sektoriuje: jei ES atvertų savo rinką Ukrainos operatoriams nereikalaujama perimti ES *acquis* šiame sektoriuje, Ukrainos operatoriai įgytų konkurencinį pranašumą prieš Europinius operatorius.¹³²

¹³¹ Ten pat.

¹³² ECORYS ir CASE, „Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement“. (TRADE06/D01). Rotterdam: ECORYS, 2007. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf > [Žiūrėta 2009 02 15].

Taigi, Ukrainai paslaugų sektoriaus ES *acquis* perėmimas yra būtinybė, analogiška techninių standartų perėmimui. Vertinant, ar tokia konvergencija rodo siekį sukurti visaapimančią laisvos prekybos erdvę, galima teigti, kad spaudimas perimti ES *acquis* sukuria galimybę gilesnei ekonominei integracijai bent jau ateityje (o tai yra paskata modernizacijai vykti, tegul ir lėtesniais tempais). Kita vertus, vėlgi reikėtų pastebėti, kad ES standartai ir šiame sektoriuje susiję ne tik su negatyvia liberalizacija, bet ir su reikalavimais, kurie dažnai mažina paslaugų eksportuotojų pelną neduodami jokios apčiuopiamos ekonominės grąžos - aukšti saugos ar aplinkosauginiai reikalavimai veikia kaip tam tikras “apynasris” Ukrainos eksportuotojams, ypač orientuotiems ne į ES rinkas. Jų įgyvendinimas daro eksportą brangesnį ir dažnai nekonkurencingą ne ES rinkose. Todėl atskirose paslaugų sektoriaus šakose pasekmės gali būti skirtingos, o eksportuotojų pasipriešinimas – labai stiprus.

Sanitarinės ir fitosanitarinės normos

Sanitarinių ir fitosanitarinių normų įgyvendinimas priklausys nuo pasiekto susitarimo dėl muitų tarifų žemės ūkio ir maisto produkcijai. Stojimo į PPO procese, Ukrainos vyriausybė priėmė būtiniausias reguliacines normas bei sanitarinių ir fitosanitarinių normų reformos programą. Kartu su normomis būtinomis narystei PPO, Ukraina taip pat priėmė ir dalį normų bei standartų, palaikomų ES. Nepaisant to, siekiant visiško atitikimo ES standartams, Ukrainai bus reikalingas ilgesnis pereinamasis laikotarpis, o taip pat papildomos investicijos ir instituciniai pokyčiai. Todėl labiausiai tikėtina, kad išplėstinis laisvosios prekybos erdvės susitarimas numatys laipsnišką ES taisyklių ir standartų perėmimą Ukrainoje, analogiškai šiems procesams laipsniškai atveriant sektorines ES rinkas Ukrainos produkcijai.¹³³

Sanitarinių ir fitosanitarinių standartų derinimas su ES normomis pareikalaus daugiausiai laiko, palyginti su kitais sektoriais: šiuose sektoriuose

¹³³ Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Išorinių ekonominių santykių departamento pareigūnai, interviu su autoriumi, Vilnius, [Žiūrėta 2009 02 12]

būtina didžiausios apimties restruktūrizacija ir teisinė harmonizacija su ES normomis, kita vertus, tokio teisinės bazės ir standartų priartinimo prie ES normų rezultatas gali padidinti Ukrainos eksporto į ES galimybes, esant palankiam susitarimui dėl muitų tarifų. Be to, žemės ūkio sektoriaus restruktūrizacija susijusi ir su potencialiai padidėsiančių nedarbo lygiu Ukrainoje, todėl šis klausimas laikytinas taip pat ir socialiai jautriu¹³⁴.

ES standartų ar teisinių normų perėmimas savaime dar nelaikytinas ekonominės integracijos požymiu, jei kitos nuostatos (šiuo atveju – muitų politika) nesukuria galimybės palankesnėmis sąlygomis eksportuoti produkciją į ES net ir tuo atveju, jei standartai yra įgyvendinami. Šiuo požiūriu, nesant palankesnių muitų tarifų, vargu ar naujasis susitarimas paskatins Ukrainą reformuoti žemės ūkio sektorių, todėl paskata modernizuotis šiuo požiūriu gali ir nebūti sukurta.

Įmonių steigimo ir darbo jėgos judėjimo klausimai

ES naujajame susitarime siūlo įtvirtinti visišką abipusį įmonių steigimosi liberalizavimą. Kita vertus, taip pat tikėtina, kad ES sieks įtvirtinti tam tikrus su šios srities reguliavimu susijusius saugiklius, atsižvelgiant į tai, kad įmonių steigimosi laisvės klausimai yra glaudžiai susiję su darbo jėgos judėjimo reguliavimu. ES sudarant kai kuriuos ankstesnius asociacijos susitarimus įmonių steigimosi laisvė buvo traktuojama kaip laisvo darbo jėgos judėjimo forma. Tačiau pastaruoju metu darbo jėgos judėjimo klausimu ES laikosi rezervuotos pozicijos. Atsižvelgiant į tai, kad darbo jėgos judėjimo liberalizavimas laisvos prekybos susitarimo rėmuose nebuvo rimtai svarstomas, tikėtina, kad ši laisvė bus suteikta tik vadovaujantiems darbuotojams Ukrainos įmonėse steigiamose ES teritorijoje, o didesnio masto darbo jėgos judėjimas svarstomas nebus.¹³⁵

¹³⁴ ECORYS ir CASE, „Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement“. (TRADE06/D01). Rotterdam: ECORYS, 2007. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf > [Žiūrėta 2010 12 05].

¹³⁵ Alan Mayhew, 12-13.

Turint galvoje tai, kad Ukrainos vyriausybė deklaruoja siekianti visų keturių rinkos laisvių įtvirtinimo naujuoju susitarimu, ES nuostata neatverti darbo rinkos gali tapti probleminiu aspektu, mažinančiu Ukrainos interesą perimti ir įgyvendinti ES normas kitose srityse.

Konkurencijos politika ir valstybinė parama

Konkurencijos politika taip pat yra vienas iš labiausiai kritinių klausimų. Šios srities reformos Ukrainoje priskiriamos didžiausiai „rizikos kategorijai“, kadangi jų išaldymo ar įgyvendinimo *pro forma* tikimybė yra itin didelė. Konkurencijos politikos reforma neišvengiamai bus susijusi su stambiųjų Ukrainos verslininkų ilgalaikiais nuostoliais, todėl šio klausimo sprendimas reikalauja derybų pirmiausiai šalies viduje tarp politinio ir ekonominio elito. Viena labiausiai ES institucijų kritikuojamų Ukrainos konkurencijos politikos įgyvendinimo problemų yra tai, jog nepaisant to, kad dabartinis konkurencijos įstatymas, kuris didele apimtimi remiasi ES konkurencijos politikos nuostatomis, Ukrainoje buvo priimtas dar 1996 m., Ukrainoje iki šiol nėra teisinės bazės reglamentuojančios valstybinės paramos ūkio šakoms klausimus¹³⁶, o tai yra labai palanki terpė neformaliems ryšiams tarp „rentų-davėjų“ ir „rentų-gavėjų“, t.y. verslo ir politikos „suaugimui“.

Ukrainai teks instituciškai ir teisiškai peržiūrėti savo konkurencijos ir valstybinės paramos politiką, ardant iki šiol nusistovėjusius glaudžius valstybės institucijų ryšius su didžiosiomis šalies įmonėmis, kurios kontroliuojamos vietinių oligarchų¹³⁷. Praktinis šio klausimo sprendimas bus vienas sunkiausių klausimų, susijusių su laisvos prekybos susitarimo nuostatų įgyvendinimu.

Labiausiai tikėtina, kad derybose rasti sutarimą dėl šių institucinių ir teisinių pokyčių nėra sudėtinga, tačiau skaidrus praktinis tokių nuostatų įgyvendinimas yra itin menkai tikėtinas.

¹³⁶ Inna Melnykovska ir Rainer Schweickert, 8-13.

¹³⁷ Nathaniel Copey ir Alan Mayhew, 60, 76-78,85.

Viešieji pirkimai

Su konkurencijos politikos ir valstybinės paramos klausimu glaudžiai susijusios viešųjų pirkimų taisyklės (reguliavimas) vis dar sudaro prielaidas korupcinės sistemos Ukrainoje plėtrai. Šiuo klausimu ES kelia reikalavimus Ukrainai reformuoti vidaus reguliavimą atitinkamai ES viešųjų pirkimų *acquis*¹³⁸. Kitaip tariant, viešųjų pirkimų srityje Ukraina ir ES turėtų įsipareigoti viena kitai suteikti priėjimą dalyvauti viešųjų pirkimų srityje tiek nacionaliniu, regioniniu ir vietiniu lygmeniu.¹³⁹ Kita vertus, tikėtina, kad šio klausimo praktinis įgyvendinimas bus žymiai sunkesnis nei susitarimas dėl jo derybų metu, kadangi viešųjų pirkimų politika yra neatsiejama nuo korupcijos ir skaidrumo problemų sprendimo Ukrainoje.

Bendradarbiavimas ir reguliacinių normų konvergencija

Būsimasis Ukrainos ir ES susitarimas skirsis nuo ankstesnių ES susitarimų (Partnerystės ir Bendradarbiavimo Susitarimų) su Vidurio ir Rytų Europos valstybėmis tuo, koks tolimesnio bendradarbiavimo pobūdis šiuo susitarimu yra numatomas. Partnerystės ir Bendradarbiavimo susitarimuose buvo identifikuojamos sritys, kuriose šalys *galėjo* plėtoti dvišalį bendradarbiavimą, tačiau toks jų įvardijimas nereiškė abipusio *įsipareigojimo* bendradarbiauti. Ukrainos atveju, bendradarbiavimas su ES bus privalomas aplinkosaugos politikos, transporto, mokesčių, žemės ūkio ir kaimo vietovių plėtros politikos srityse.¹⁴⁰ Tai yra būsimuoju susitarimu ES sieks įtvirtinti ilgalaikę plataus bendradarbiavimo darbotvarkę, o kartu ir gilesnę Ukrainos konvergenciją su ES normomis.

Akivaizdu, jog nesant bent dalinio ES kofinansavimo, Ukraina sieks išvengti konvergencijos, jei ji negalės atnešti naudos trumpuoju laikotarpiu ar reikalaus pernelyg didelių investicijų.

¹³⁸ Nathaniel Copey ir Alan Mayhew, 60, 80-81.

¹³⁹ Ten pat.

¹⁴⁰ Alan Mayhew, 13.

ES teikiamo pasiūlymo Ukrainai analizė leidžia teigti, kad naujasis susitarimas gali ir nebūti toks visaapimantis kaip deklaruojama. Politiniai ir ekonominiai procesai Ukrainoje rodo, kad veikiau reikėtų tikėtis Ukrainos eurointegracijos su išimtimis (t.y. selektyvios integracijos), saugant elito ekonominius interesus nei pilnos modernizacijos siekiant didinti šalies konkurencingumą.

Ką Ukrainai naujuoju laisvos prekybos susitarimu siūlo ir gali pasiūlyti ES? Reikėtų išskirti keletą aspektų, rodančių, kad ES iš esmės vis dar nepavyksta išspręsti fundamentalių dilemų santykiuose su kaimyninėmis šalimis, nepretenduojančiomis į narystę. ES vis dar stinga svertų ir mechanizmų, galinčių tapti efektyvia alternatyva narystei ES ir paskatinti sėkmingą ūkio restruktūrizaciją ir artėjimą prie ES standartų:

Pirma, nors ES kelia aukštus konvergencijos reikalavimus Ukrainai (nuo smulkaus produkcijos kokybės sertifikavimo iki nusistovėjusių ekonominius ir netgi politinius procesus paveikiančių konkurencingumo politikos pokyčių), ji beveik negali nieko pasiūlyti mainais – Ukrainos ūkio restruktūrizavimo kofinansavimas ES lėšomis yra neįmanomas, o tiesioginė laisvos prekybos susitarimo ekonominė nauda Ukrainai bus sukurta tik ilguoju laikotarpiu ir tik absoliučios sėkmės atveju (jei visos reformos Ukrainoje bus įgyvendinamos greitai, be jokių išimčių ir skaidriai), kitaip ES turės teisę suspenduoti vidaus rinkos atvėrimą, kuria, saugodama savo vidaus gamintojus, neabejotinai pasinaudos.

Antra, besiderančių šalių lūkesčiai dėl to, koks turėtų būti sustiprintas laisvos prekybos susitarimas skiriasi iš esmės. Ukraina tikisi visiško keturių rinkos laisvių įgyvendinimo (įskaitant laisvą darbo jėgos judėjimą ir visišką muitų tarifų panaikinimą visoms prekėms, taip pat ir toms, kurioms daugelyje kitų laisvos prekybos susitarimų ES taiko išimtis). Taip pat - galimybės iš ES sulaukti paramos neigiamiems socialiniams ūkio restruktūrizavimo kaštams kompensuoti. Vienas svarbiausių, nors ir užslėptų Ukrainos politinio ir ekonominio elito lūkesčių – būtinybė užsitikrinti, kad dabartinės Ukrainos verslo grupės po ūkio restruktūrizacijos nepraras savo pozicijų.

Trečia, net jeigu daugelyje į eksportą orientuotų pozicijų Ukraina gautų palankius muitų tarifus ir padidintas kvotas (arba ES iš viso jų nebetaikytų), visa tai įsigalios tik tada, kai Ukraina įgyvendins brangiai kainuojančius techninius reikalavimus, standartus, kokybės vertinimo mechanizmus ir t.t. Tačiau net ir perėmus visą šį reikalavimų “paketą”, o ES atvėrus savo vidaus rinką Ukrainos produkcijai, į ES rinką orientuotos Ukrainos verslo struktūros nenorės keisti “žaidimo taisyklių” tokiose vidaus politikos srityse kaip konkurencijos politika, valstybės parama, viešieji pirkimai, t.y. srityse, kurios užtikrina verslo ir politikos suaugimo tęstinumą Ukrainoje.

O būtent tokia Ukrainos ūkio modernizacija, kuri padėtų išardyti politikos ir ekonomikos „susiliejamą“ Ukrainoje yra vienas iš pagrindinių ES tikslų. Kitaip tariant, ES kaip tik ir tikisi, kad įgyvendinant sustiprintą laisvos prekybos susitarimą Ukrainos oligarchizuotos ekonominės struktūros praras savo monopolines pozicijas, nes tai, ES požiūriu, svarbu tiek ES vidaus rinkos apsaugai, tiek Ukrainos prisitaikymui prie ES standartų. Kaip tik šios priežastys gali lemti, kad naujasis susitarimas, įgyvendinant jo nuostatas, veikiausiai bus kur kas mažiau „visaapimantis“ bei įpareigojantis nei buvo tikimasi.

Nepaisant to, kad ES ir Ukrainai suderėti dėl minėtų institucinių ir teisinių pokyčių veikiausiai nebus itin sudėtinga, skaidrus praktinis tokių nuostatų įgyvendinimas yra menkai tikėtinas:

- Konkurencijos politika yra vienas iš labiausiai kritinių derybinių klausimų. Šios srities reformos Ukrainoje priskiriamos didžiausiai „rizikos kategorijai“, kadangi jų iššaldymo ar įgyvendinimo *pro forma* tikimybė yra itin didelė. Tai taikytina ir viešųjų pirkimų sektoriui. Tikėtis, kad bus efektyviai įgyvendinamos naujojo susitarimo nuostatos dėl valstybinio finansavimo mažinimo bei restruktūrizavimo tų sektorių, iš kurių „gyvena“ politinis-ekonominis Ukrainos elitas (metalurgijos, transporto ir finansų

sektoriai)¹⁴¹ yra nerealistiška, t. y. niekas savanoriškai nesutiks išardyti stambiųjų monopolijų ar atsisakyti valstybės subsidijų.

- Jeigu ES siūlomoje muitų tarifų (ir kvotų) naikinimo scheme išimtys būtų taikomos žemės ūkio produkcijos, metalurgijos ar chemijos pramonės sektoriuose (t.y. ES išsaugotų prekybos barjerus), į šį sąrašą patektų beveik visa Ukrainos eksportuojama produkcija. Tai būtų nepriimtina Ukrainai. Muitų politikos klausimais laisvos prekybos erdvė tarp ES ir Ukrainos savo apimtimi, tikėtina, nebus platesnė, nei bet kuri kita ES ekonominė sutartis su trečiosiomis šalimis. Išimtis dėl ES teisės taikyti importo maitus žemės ūkio, tekstilės ir plieno bei kai kurioms kitoms prekių grupėms įtvirtinta faktiškai visuose ES-trečiųjų šalių prekybos liberalizavimo režimuose.
- Sustiprintas laisvosios prekybos erdvės susitarimas numatys laipsnišką ES taisyklių ir standartų perėmimą Ukrainoje, analogiškai šiems procesams laipsniškai atveriant sektorines ES rinkas Ukrainos produkcijai. Tačiau ES standartų ar teisinių normų perėmimas savaime dar nelaikytinas ekonominės integracijos požymiu, jei kitos nuostatos nesukuria galimybės palankesnėmis sąlygomis eksportuoti produkciją į ES. Taigi nesant palankesnių muitų tarifų ar nustatant išimtis paslaugų sektoriui, vargu, ar naujasis susitarimas paskatins Ukrainą reformuoti žemės ūkio ar metalurgijos ar transporto sektorius, todėl pridėtinė sustiprinto susitarimo vertė – paskata modernizuotis – gali ir nebūti sukurta.
- Kita vertus, pažymėtina, kad ES standartai susiję ne tik su paprasta liberalizacija, bet ir su reikalavimais, kurie dažnai mažina paslaugų eksportuotojų pelną neduodami jokios apčiuopiamos ekonominės grąžos - aukšti saugos ar aplinkosauginiai reikalavimai ir kt. Jų įgyvendinimas daro eksportą brangesnį ir dažnai nekonkurencingą ne ES rinkose. Todėl atskirose paslaugų sektoriaus šakose pasekmės gali būti skirtingos, o eksportuotojų ne į ES rinkas pasipriešinimas – labai stiprus.

¹⁴¹ Puglisi, 83.

4. Kaip vidinė integracija veikia ES santykius su Rusija: kliūtys Rusijos europeizacijai

Rusijos atvejo analizės paskirtis - išsiaiškinti, kaip ir kokiomis sąlygomis vidiniai Europos integracijos efektai gali veikti trečiąsias šalis, kurios patenka į narystę ES nesuinteresuotų valstybių kategoriją.

Kaip jau minėta, ES ir Rusiją saisto tarpusavio priklausomybės ryšiai, tačiau jie plėtojasi ne pagal europines taisykles, o pagal „barterinių“ mainų logiką. Tarkime, valstybinės Rusijos energetikos kompanijos ES vidaus rinkoje veikia pagal tokias pačias taisykles kaip ir vietinės kompanijos, o Rusijos vidaus rinkoje joms sudarytos išskirtinės protekcionistinės sąlygos. Tai reiškia, jog nėra abipusiškumo principo. Kai kurie analitikai tokią ES santykių su Rusija būklę pavadino „ES galia be įtakos“.¹⁴² Kyla klausimas – kodėl susiklostė tokia situacija?

Tarp ES ir Rusijos galima išvelgti įvairių takoskyrų: *sui generis* viršvalstybinė organizacija, su stipriai išplėtotais tarpusavio priklausomybės ryšiais tarp valstybių narių vs. nacionalinė valstybė, kurios vidaus ir užsienio politikos leitmotyvas – suvereniteto stiprinimas; liberali demokratija vs. „suvereni“ demokratija; rinkos ekonomika su nežymiu valstybiniu reguliavimu vs. centralizuota, reguliuojama rinkos ekonomika; saugumo ir užsienio politika, kuri yra grindžiama tarpusavio priklausomybe vs. saugumo ir užsienio politika, kurią siekiama įgyvendinti per nuolatinį galios pusiausvyros palaikymą.¹⁴³

Kaip jau ne karta minėta, ES subjektiškumas tarptautiniuose santykiuose reiškiasi vidinio Europos integracijos modelio „perkėlimu“ į ES išorinius santykius. Iš esmės tai reiškia, jog santykiuose su trečiosiomis šalimis ES vadovaujasi „institucinio susaistymo“ politikos ir tarpusavio priklausomybės stiprinimo logika. Tarpusavio priklausomybę su trečiosiomis šalimis ES stengiasi stiprinti išnaudodama savo kaip ekonominio „magneto“ bruožus, t.y.

¹⁴² Tuomas Forsberg, Antti Seppo, „Power without Influence? The EU and Trade Disputes with Russia”, *Europe-Asia Studies*, Vol.61, No.10, December 2009, 1805-1823, 3

¹⁴³ Cameron, Matta, 2.

stiprinant trečiųjų šalių motyvaciją įsitraukti į ES vidaus rinką mainais į europinių taisyklių „importą“. Tokios politikos pavyzdys - 2006 m. ES išsikeltas tikslas sukurti platų laisvos prekybos sutarčių su trečiosiomis šalimis ir atskirais prekybiniais blokais tinklą.¹⁴⁴

Tuo tarpu Rusija, anot Robert'o Cooper'io,¹⁴⁵ vadovaujasi išimtinai „suvereniniu“ požiūriu į saugumą ir užsienio politiką. Šios šalies politinis režimas yra grindžiamas politinės vertikalės principu, ekonomika (ypač strateginiuose ūkio sektoriuose) yra centralizuota bei „suaugusi“ su politiniu režimu. Šiuolaikinėje Rusijoje stambaus kapitalo ir nuosavybės teisių garantijos (pirmiausia – strateginiuose sektoriuose) tapo susitarimo tarp valstybės ir verslo klausimu (valstybė užtikrina nuosavybės teisių neliečiamumą ir pusiausvyrą tarp skirtingų interesų grupių, o verslo struktūros – lojalumą valstybei). Visa tai buvo įvardyta kaip „naujoji visuomenės sutartis“.¹⁴⁶ Verslo ir politikos „suaugimo“ modeliai gali būti įvairūs: privačios verslo struktūros gali turėti įtakingą agentūrą vyriausybėje ir taip naudotis „užslėptu“ protekcionizmu arba verslas gali priklausyti aukščiausio lygio biurokratams ir politikams (ar jų grupėms), nors formaliai tai ir nebūtų įteisinta.¹⁴⁷

2 lentelė. ES ir Rusijos, kaip tarptautinių santykių veikėjų, takoskyros

Takoskyra	ES	Rusija
Išorinių santykių formavimo metodai	Institucinis susiaistymas: ES normų plėtra	Galios balansas: veikimas „per sostines“
Užsienio ir vidaus politikos santykis	Abipusis savanoriškas kišimasis į šalių narių vidaus reikalus	„Auksinė“ nesikišimo į šalies vidaus reikalus taisyklė
Ekonomikos ir politikos santykis	Verslo ir politikos atskyrimas	Ekonomikos ir politikos „suaugimas“

Galima kelti klausimą, kokie veiksniai paskatino verslo ir politikos „suaugimo“ tendencijas Rusijoje? Viena vertus, galima kalbėti apie „kelio

¹⁴⁴ Rodriguez, 5.

¹⁴⁵ Robert Cooper, „The post-modern state and the world order“, *Demos*, 2003, 17

¹⁴⁶ Vytautas Sirijos Gira, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „Ar tarptautinė finansų ir ekonominė krizė gali paskatinti struktūrinius pokyčius Rusijoje?“ Vilnius: Rytų geopolitikos studijų centras, 2009.

¹⁴⁷ Asta Šmitaitė, „Rusijos valdžios ir verslo suaugimo poveikis santykiams su Europos Sąjunga“, Bakalauro darbas, VU TSPMI, 2009, 11.

priklausomybę” ir “raudonuosius direktorius”, kurie sugebėjo sau palankia linkme “suvaldyti” Rusijoje įvykdytą “šoko terapiją” ir ekonomines reformas. Remiantis Douglas C. North, net radikaliausi perversmai nebūna išties radikalūs, institucijos kinta inkrementiniu būdu, nes visuomenėse egzistuoja neformalūs apribojimai. Formalios taisyklės gali pasikeisti per naktį dėl juridinių ar politinių sprendimų, tačiau neformalūs apribojimai, slypintys papročiuose, tradicijose bei elgesio taisyklėse, kur kas sunkiau pasiduoda tikslingos politikos poveikiui¹⁴⁸.

Dar vieną analizės pjūvį suteikia A.Oleiniko modernizacijos teorija¹⁴⁹, pagal kurią mažiau pažengusioje visuomenėje valstybė turi imtis lyderio vaidmens idant įvykdytų *catch-up* tipo modernizaciją. Kitaip tariant, dėl alternatyvių galios centrų trūkumo modernizacijos procesą visuomenėje kontroliuoja dominuojantis veikėjas – politinis elitas. Ir tai neišvengiamai reiškia politinių ir ekonominių interesų “susiliejamą”.

Svarbu pabrėžti ir tai, kad politikos ir verslo “susiliejimo” kryptys gali keistis. Jeigu “Jelcino Rusijoje” stambūs verslininkai, tarpusavyje pasiskirstę verslo įtakos sferas, kontroliavo politinę sistemą ir nebuvo suinteresuoti politinės vertikalės susiformavimu, tai “Putino Rusija” žymi kokybiškai naują politikos ir verslo sąveikos modelį, kai politinio elito grupės perima svarbiausių verslo struktūrų kontrolę ir taip stiprina politinės sistemos centralizaciją bei hierarchiją. Kitaip tariant, “Jelcino Rusijoje” ir “Putino Rusijoje” politinių ir verslo interesų susiliejimo kryptis skiriasi iš esmės. V.Putino politika buvo nukreipta į valstybės reguliacinių galių susigražinimą iš “oligarchų”. Kitaip tariant, politinio oligarchinio kapitalizmo raida V.Putino laikotarpiu pakrypo valstybinio kapitalizmo linkme.

Rusijos verslininkas B.Berezovskis dar 1996 m. teigė, jog septyni bankininkai kontroliuoja apie pusę visos Rusijos ekonomikos. V.Putino pirmosios kadencijos metu ėmus formuoti politinei vertikalei ir naujam valdžios ir verslo santykių modeliui, stambių verslininkų (vadinamųjų

¹⁴⁸ Douglass C. North, "Institutions", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No. 1, 1991, 110

¹⁴⁹ Anton Oleinik, "The More Things Change, the More They Stay the Same: Institutional Transfers Seen Through the Lens of Reforms in Russia," *Journal of Economic Issues*, vol. 40.

“oligarchų”) dominavimą pakeitė politinio elito atstovai, kurie jau 2005 m. vadovavo penkioms stambiausioms Rusijos dujų, naftos, transporto, branduolinės energetikos kompanijoms, kontroliavusios trečdalį šalies bendro vidaus produkto.¹⁵⁰ D.Treisman’as šį reiškinį įvardijo kaip “silovarchiją” (priešingybė “oligarchijai”).¹⁵¹ Anot jo, “silovarchija” – tokia sistema, kai buvę jėgos struktūrų atstovai, užimdami aukštas pareigas valstybės tarnyboje kartu atlieka svarbias funkcijas ir stambiose valstybinėse kompanijose ir todėl visada gali pasitelkti administracinius resursus kovoje su verslo konkurentais.

Tokioje sistemoje privatūs verslininkai gali išlaikyti savo kompanijų kontrolę, bet tik sutikę su esmine – lojalumo politinei sistemai – sąlyga. Kitaip tariant, “silovarchijoje” privačios verslo struktūros negali tapti savarankiškais galios centrais, kurie galėtų kurti alternatyvią lojalumo sistemą. D.Treismanas pastebi¹⁵², jog Rusijoje įsitvirtinusi “silovarchijos” sistema yra labai panaši į tai, kas buvo susiklostę generolo Suharto Indonezijoje (1965 – 1998 m.) ir generolo Park Chung Hee valdymo laikotarpiu Pietų Korėjoje (1961 – 1979 m.).

V.Putino valdymo laikotarpiu verslo ir politikos “suaugimo” procesui Rusijoje didelės įtakos turėjo trys tarpusavyje susiję veiksniai: a) ekonomikos re-nacionalizacija (pavyzdžiui, valstybės vaidmuo dujų ir naftos sektoriuose V.Putino valdymo laikotarpiu išaugo 60 proc.), b) valstybinių korporacijų steigimas, ir c) politiniai paskyrimai į valstybinių įmonių ar korporacijų vadovybę.¹⁵³

Valstybines korporacijas¹⁵⁴ nuo valstybinių kompanijų skiria tai, kad pirmosios nėra pavaldžios šalies vyriausybei, nes korporacijų vadovus

¹⁵⁰ Daniel Treisman, „Putin Silovarchs”, *Orbis*, vol. 51, no. 1, Winter 2007, 2.

¹⁵¹ Treisman, 2.

¹⁵² Treisman, 11-12.

¹⁵³ Taehwan Kim, „Bringin The State Back in? Rise of State Capitalism in Russia”, Paper prepared for presentation at the 2009 PSA Annual Conference, April 7-9, 2009, Manchester University, 8.

¹⁵⁴ Rusijoje įsteigtos 8 valstybinės korporacijos: a) „Rusijos technologijos” (lėktuvų varikliai, karinės technologijos, automobiliai, sukarintos mašinos ir tankai, aukštųjų technologijų produkcija); b) „Rosnano” (Nanotechnologijų pramonė); c) Jungtinė aviacijos statybos kompanija (karinių ir civilinių lėktuvų statyba); d) Jungtinė laivų statybos kompanija (laivų statyba); e) „Rosatom” (branduolinė energetika); f) „Plėtros bankas” (strategiškai svarbių infrastruktūrinių projektų finansavimas); g) „Olimstroj” (Sočio olimpiados infrastruktūros plėtra); h) „Paramos fondas būtų ūkio reformai” (gyvenamojo būsto plėtra).

asmeniškai skiria šalies prezidentas, o tokių korporacijų pelnas gali būti neperskirstomas. Valstybinės korporacijos dažniausiai yra tam tikros pramonės šakos įmonių (tiek valstybinių, tiek privačių) susivienijimai. Tokių susivienijimų steigimas leidžia politiniam elitui ar atskiroms jų grupėms per korporacijų finansavimo ir subsidijavimo mechanizmus iš esmės kontroliuoti visą pramonės šaką.¹⁵⁵

Politinio elito grupių valstybinių korporacijų kontrolė užtikrina ne tik šių elito grupių dominavimą konkrečiose ūkio srityse (ribojant užsienio ir privačių nacionalinių kompanijų konkurenciją tose srityse), bet ir suteikia šioms grupėms tiesioginę priėjimą prie valstybinių lėšų, skirtų korporacijoms, kurių tiesiogiai nekontroliuoja finansų priežiūros institucijos. Taigi valstybinės korporacijos faktiškai yra išimtos iš Rusijos vyriausybės, ministerijų ar kitų valstybinių institucijų jurisdikcijos. Valstybinės korporacijos – ūkio subjektai, kuriose itin suasmeninta kapitalo kontrolė per aukštas pareigas vyriausybėje užimančius asmenis, kurie yra atsakingi asmeniškai tik Rusijos prezidentui. Korporacijos išlaiko savo valstybinį pobūdį tik tokia apimtimi kokia jas kontroliuoja Rusijos prezidentas.¹⁵⁶ Visi šie valstybinių korporacijų bruožai rodo, jog tai savotiška platforma verslo ir politikos interesų “suaugimui”.

Kitaip tariant, valstybinių korporacijų sistema sukuria palankias sąlygas neformaliems ryšiams politinio elito viduje. Tai gera priemonė neformalių rentų politikai, pusiausvyros tarp skirtingų politinio elito grupių paieškai. Prezidentas atlikdamas “arbitro” vaidmenį, turi svertus kontroliuoti (valdyti) skirtingų politinio elito grupių konkurenciją.

Galima rasti ir įvairių politinius paskyrimus į verslo bendroves iliustruojančių pavyzdžių. 2004 m. valstybinės naftos kompanijos “Rosneft” valdybos pirmininku tapo I.Sečinas (dabartinis Rusijos vicepremjeras). Iki tol, kol I.Sečinas užėmė pareigas “Rosneft” valdyboje, ši kompanija pagal naftos gavybą šalyje užėmė tik šestą vietą. Tačiau būtent “Rosneft” tapo ta bendrove,

¹⁵⁵ Vytautas Sirijos Gira, Živilė Dambrauskaitė ir Laurynas Kasčiūnas, „Ar tarptautinė finansų ir ekonominė krizė gali paskatinti struktūrinius pokyčius Rusijoje?“, Analitinė apžvalga, Rytų geopolitikos studijų centras, 2009, 5.

¹⁵⁶ Ten pat, 6.

kuri perėmė privačios „Jukos“ bendrovės svarbiausius naftos gavybos centrus ir taip tapo antra pagal dydį Rusijos naftos kompanija.¹⁵⁷ Be to, „Jukos“ byla tapo žinia kitiems savarankiškiems oligarchams ir iš esmės visam verslui apie naujas Kremliaus nustatomas žaidimo taisykles.

Dar vienas itin reikšmingas Rusijos bruožas – suverenumo akcentavimas, o to rezultatas – užsienio ir vidaus politikų atskyrimas. Rusija išlaiko kategoriškai griežtą poziciją išorinio kišimosi, tarptautinių taisyklių adaptavimo savo vidaus ir užsienio politikoje, viršnacionalinių ar transnacionalinių tarptautinių režimų funkcionavimo klausimais. Kitaip tariant, Rusijos požiūrio į tarptautinius santykius pagrindą sudaro „auksinė“ nesikišimo į jos vidaus reikalus taisyklė.¹⁵⁸

Akivaizdu, jog suvereniteto viršenybės principas „persilieja“ ir į Rusijos užsienio politiką: santykiuose su įvairiomis transnacionalinėmis arba viršvalstybinėmis organizacijomis Rusija pirmenybę teikia veikimui „per sostines“ (taip skatinant valstybių, priklausančių vienai ar kitai organizacijai, užsienio politikos „renacionalizaciją“), įvairius tarptautinius saugumo režimus Rusija vertina itin selektyviai ir jos dalyvavimas juose arba yra deklaratyvus (*veto* teisės svarba), arba grindžiamas formule „kuo giliau išitraukti į jų sprendimų priėmimą, bet kartu neprisiimant įsipareigojimų, galinčių įsiskverbti į Rusijos vidaus ir užsienio politiką ir taip pažeisti „auksinę“ nesikišimo į jos vidaus reikalus taisyklę“.

Nors kai kurie akademikai teigia, jog Rusijoje išsivystė kokybiškai naujas valstybės ir rinkos santykių modelis, kuriam analizuoti reikia naujų sąvokų ir būdų¹⁵⁹, visgi, Rusijoje susiformavusį politinį ir ekonominį režimą jau įprasta vadinti politine vertikale, valstybine korporacija ar biurokratinio kapitalizmo

¹⁵⁷ Treisman, 4.

¹⁵⁸ Georg Sorensen, „The Case for Combining Material Forces and Ideas in the Study of International Relations“, *European Journal of International relations*, vol 14(1), 2008, 18-19.

¹⁵⁹ Andrei Vladislavovich Yurevich and Irina Pavlovna Tsapenko, „The sociopsychological state of modern Russian society“, *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 2007, Vol.77, No.9, 10 cituota iš Asta Šmitaitė, „Rusijos valdžios ir verslo suaugimo poveikis santykiams su Europos Sąjunga“, Bakalauro darbas, VU TSPMI, 2009.

sistema.¹⁶⁰ Esminiai tokios sanklodos bruožai: uždara ir išorinėms įtakoms atspari politinė sistema, politinio ir ekonominio elito „suaugimas“ bei biurokratinės korporacijos kontroliuojamos strateginės šalies ūkio šakos, kurios yra izoliuotos nuo tiesioginių užsienio investicijų. Tarkime, Rusijoje galioja įstatymas, kuris riboja užsienio investicijas 42 ekonomikos strateginiuose sektoriuose, tarp jų – ginklų, lėktuvų, kosmoso, skaitmeninės aparatūros gamybos, branduolinių ir radioaktyviųjų medžiagų apdorojimo bei prekybos, naudingųjų iškasenų gavybos srityse. Įstatymas numato, kad valdžios pritarimą užsienio investuotojai turės gauti ne tik įsigydami 50 proc. akcijų, bet ir 10 proc. ar 25 proc., strateginių įmonių akcijų (priklausomai nuo strateginio sektoriaus, kurioje veikia įmonė, svarbos).¹⁶¹

Šių veiksmų rinkinys lemia tai, jog išorinių veikėjų (valstybių ar tarptautinių organizacijų) bandymai „pririšti“ Rusiją prie tam tikrų „žaidimo taisyklių“ (tarkime, ES iniciatyvos, nukreiptos į „europinio metodo“ sklaidą Rusijoje) ar padidinti jos ekonominę priklausomybę (per tiesiogines užsienio investicijas į strateginius šalies ūkio sektorius) dažniausiai yra užprogramuoti nesėkmei.

Būtent nuo išorinio poveikio izoliuota Rusijos politinė ir ekonominė sankloda, „auksinė“ suvereniteto taisyklė brėžia ES projektuojamos Rusijos „institucinio susaistymo“ politikos ribas. Rusijos politinės ir ekonominės sistemos saviizoliacija nuo išorinio poveikio galėtų sumažėti tik tuo atveju, jeigu Rusijos ir ES tarpusavio priklausomybės ryšiai, pagal europines taisykles, plėtotųsi tose „raktinėse“ srityse, iš kurių struktūrinės reformos galėtų „persilieti“ į visą Rusijos politinę ir ekonominę sistemą.

¹⁶⁰ Rytų geopolitikos studijų centras, „Rusija po prezidento rinkimų: ar įmanomi pokyčiai?“ *Rytų pulsas nr.1(1)*, 2008, <http://www.eesc.lt/public_files/file_1251359719.pdf> , 1. [Žiūrėta 2009 03 10]

¹⁶¹ Iki 2008 m. įstatymai draudė užsienio kompanijoms strateginėse Rusijos įmonėse įsigyti kontrolinius akcijų paketus (daugiau kaip 50 proc. akcijų). Dabar jos nebegalės įsigyti ir blokavimo teisę suteikiančių strateginių Rusijos įmonių akcijų paketų (tokia teisė gaunama turint 25 proc. kompanijos akcijų) ir taip daryti įtaką šių įmonių valdymui. Žr. „Law on Foreign Investment Restrictions May Harm Russian IPOs“, <<http://russian-law.livejournal.com/6383.html>> [Žiūrėta 2009 03 10]

4.1. “Politikos perėmėjo” problema ES ir Rusijos santykiuose: europeizacija vs konvergencija

M.Vahl teigimu¹⁶², ES išorės santykiai remiasi trimis principais. *Pirma*, santykių su šalimis partnerėmis gilinimas turi remtis ES vidinės integracijos išorinio matmens pagrindu (šalis partnerė kaip "politikos perėmėja"). Iš esmės tai reiškia, jog šalis partnerė sektorinės integracijos su ES atveju neišvengiamai turi atitikti europietiškus standartus. *Antra*, ES turi išlaikyti sprendimų priėmimo autonomiją. *Trečia*, ES santykių su šalimis partnerėmis modelis turi numatyti šalies partnerės įsipareigojimų ir jai už tai teikiamų galimybių (tarkime, priėjimą prie ES vidaus rinkos) pusiausvyrą.

E.Vinokurovo teigimu, būtent “politikos perėmėjo” problema yra vienas svarbiausių ES ir Rusijos ekonominę integraciją stabdančių veiksnių. Rusija, įsitraukdama į bendrą su ES ekonominę erdvę, turės atitikti europietiškus standartus, vienašališkai perimti ES teisę ir įgyvendinti ES teisėje besikeičiančias nuostatas ir gaus tik labai ribotą priėjimą prie ES vidaus reikalų.¹⁶³ Tuo tarpu atsižvelgiant į „auksinę“ nesikišimo į Rusijos vidaus reikalus taisyklę, galima teigti, jog santykius su ES Rusija projektuoja žvelgdama nebent per konvergencijos ar sektorinės integracijos, o ne per vienašališkos europeizacijos „akinius“.

Jau dabar funkcionuojančių integracijos be narystės ES modelių (Europos ekonominės erdvės, „šveicariško“ santykių su ES režimo) analizė rodo, jog kurdamos bendrą ekonominę erdvę šalys partnerės turi susitaikyti su „politikos perėmėjo“ statusu. ES vadovaujasi nuostata, jog trečiosioms šalims suteiktas priėjimas prie vieningos ES rinkos turi derėti su šių šalių įsipareigojimais bendroje rinkoje nesudaryti palankesnių sąlygų nei ES šalių gamintojams. Todėl susitarimus su ES sudariusios šalys partnerės turi sekti ES

¹⁶² Marius Vahl, „EU - Russia relations in EU Neighbourhood Policies.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 138.

¹⁶³ Evgeny Vinokurov, „The EU-Russia Common Economic Space and the Policy-taker problem.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 221.

acquis pokyčius bei juos integruoti į savo reguliavimo sistemas. Analogiškas principas turėtų galioti ir kuriant bendrą ES ir Rusijos ekonominę erdvę.¹⁶⁴

Reikėtų pastebėti, bendros ES ir Rusijos ekonominės erdvės projektas turėtų būti paremtas trimis „ramsčiais“: *pirma*, rinkos atvėrimu, *antra*, reguliavimo normų harmonizacija ir, *trečia*, prekybos liberalizavimu.¹⁶⁵ Žingsniai link rinkos atvėrimo ir prekybos liberalizavimo tiesiogiai susiję su Rusijos naryste Pasaulio prekybos organizacijoje (PPO). Tuo tarpu reguliavimo normų harmonizacijos „ramstis“ – sritis, kur Rusijai tektų prisitaikyti prie aukštesnių ES standartų.

Šiuo atveju iškyla klausimas, ar kuriant bendrą ekonominę erdvę su ES Rusijai įmanoma išvengti „politikos perėmėjos“ problemos? Rusija yra suinteresuota sektorine santykių su ES prieiga, t.y. siekia „išsirankioti“ sau naudingiausias bendradarbiavimo sritis. Panašia logika savo santykių su ES režimą grindžia ir Šveicarija, kuri irgi vadovaujasi „vyšnių rankiojimo“ politika. Tačiau, „šveicariško“ santykių su ES modelio patirtis rodo, jog ES nėra suinteresuota, kad šalys partnerės galėtų naudoti dalinės integracijos su ES privalumais neprisiimant adaptacijos kaštų. Tarkime, Šveicarijos ir ES produkcijos abipusis pripažinimas įmanomas tik tuo atveju, jeigu Šveicarija atitinkamame sektoriuje perims ES reguliacinį modelį.¹⁶⁶ Selektyvus arba dalinis ES vidaus rinkos *acquis* perėmimas taip pat yra sunkiai įmanomas. Tam tikrų sričių „išėmimas“ gali sukelti ES vidaus rinkos eroziją. Todėl neįmanoma tokia situacija, kai, tarkime, ES trečiajai šaliai atveria savo rinką, bet nereikalauja perimti ES viduje galiojančių aplinkosauginių standartų. Visa tai reiškia, jog ir sektorinė prieiga, kurią projektuoja Rusija, negali padėti jai santykiuose su ES išvengti „politikos perėmėjo“ problemos.

Akivaizdu, jog ši problema dvišaliuose ES ir Rusijos santykiuose sukuria pato situaciją. Bet koks santykių tarp šių dviejų veikėjų gilinimas (kuriant

¹⁶⁴ Vinokurov, Evgeny, "The EU-Russian Common Economic Space and the Policy-Taker Problem." Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 223.

¹⁶⁵ Ten pat, 224.

¹⁶⁶ Ten pat, 230.

naujus institucinius formatus ir pan.) gali būti tik deklaratyvus ir formalus, nes ES siūlomą paskatų ir įpareigojimų "paketą" Rusija neišvengiamai vertins žvelgdama išimtinai per "nulinės sumos" žaidimo logikos prizmę. Kartu tai reiškia, jog ES galimybės santykiuose su Rusija taikyti klasikinį išankstinių sąlygų principą yra itin ribotos.

4.2. ES politikos Rusijos atžvilgiu metodai: sąlygiškumas, „šešėlinės“ integracijos efektas

Akivaizdu, jog ES per du dešimtmečius nuo Šaltojo karo pabaigos nesugebėjo sukurti išorinių paskatų modelio, kuris būtų paskatinęs Rusijos politinę ir ekonominę modernizaciją pagal europietišku taisyklių perėmimo scenarijų, o ne pagal savitą "rusišką" raidos modelį.

ES taikomas klasikinis išankstinių sąlygų metodas veikia „morkos ir lazdos“ principu. Vertindami, kaip ši principą ES taiko Rusijos atžvilgiu, analitikai pastebi, jog ES dažniau siūlo Rusijai „morką“, o ne „lazdą“. Kataryna Wolczuk, lygindama ES politiką Rusijos ir Ukrainos atžvilgiu, pastebi, jog ES turi polinkį be ypatingų įpareigojimų siūlyti Rusijai tas priemones (tarkime, vizų režimo liberalizavimas), kurias Ukrainai Europos kaimynystės politikos rėmuose ES pristato kaip paskatas reformuotis.¹⁶⁷ M.Vahl lygindamas Europos kaimynystės politikos (EKP) veiksmų planų bei ES ir Rusijos bendradarbiavimui keturiose bendrose erdvėse skirtų įgyvendinimo gairių (angl. *road maps*) turinį, teigia, jog EKP veiksmų planuose yra detalus politinių kriterijų - demokratijos, teisės viršenybės ir žmogaus teisių srityse - sąrašas, kurį šalims partnerėms reikia įgyvendinti siekiant pajudėti iš "bendradarbiavimo su ES" stadijos link "integracijos be narystės". Tuo tarpu ES ir Rusijos keturių erdvių įgyvendinimo gairėse šie kriterijai yra šalutiniai.¹⁶⁸ L.Delcour taip pat daro išvadą, jog faktiškai nėra

¹⁶⁷ Kataryna Wolczuk, „Adjectival Europeanisation? The Impact of the European Neighbourhood Policy on Ukraine“, *Global Europe Papers 2008/11* < <http://www.download.bham.ac.uk/govsoc/eri/working-papers/wp18-wolczuk.pdf> >, 16.

¹⁶⁸ Marius Vahl, „EU - Russia relations in EU Neighbourhood Policies“, 128.

skirtumo tarp Ukrainos ir Rusijos gaunamos naudos iš ES, skirtumas tik tas, kad Ukraina turi priimti išankstinių sąlygų principą - įgyvendinti reformas, kad galėtų tikėtis naudos iš EKP instrumentų, tuo tarpu Rusija neprivalo vykdyti tokių pat reformų kaip EKP dalyvaujančios šalys, tačiau iš ES gauna panašią naudą.¹⁶⁹ Visa tai leidžia teigti, jog ES išoriniuose santykiuose nėra aiškios pusiausvyros tarp teisinių trečiosios šalies įsipareigojimų (prisiderinti prie europinių taisyklių) ir faktinės integracijos į ES gylio.

Vertinant ES taikomo sąlygiškumo metodo poveikį Rusijai, reikia atsižvelgti ir į tai, kad didžiąją dalį Rusijos eksporto į ES sudaro gamtiniai išteklių, kurių neveikia jokie tarifiniai ir netarifiniai apribojimai (pavyzdžiui, Pasaulio prekybos organizacijos nustatomas prekybos režimas), todėl ir prekybos režimo tarp ES ir Rusijos gilinimas taip pat neturėtų didelio poveikio šios šalies eksportui, nebent tik metalo pramonės produkcijai. Tad galima teigti, jog Rusijos atveju prekybos režimo liberalizavimas, kuris tradiciškai yra kertinis ES išorės santykių instrumentas, nėra stiprus Bendrijos „derybinis svertas“. Tai dar labiau apriboja ES taikomo išankstinių sąlygų metodo galimybes.

Šiame kontekste kyla klausimas, ar ES santykiuose su Rusija gali pasiūlyti alternatyvą sąlygiškumo metodui?

I.Manners koncepcijoje ES yra vertinama kaip "normatyvinė galia". I.Manners'o teigimu, svarbu yra ne tai, ką ES daro, o tai kas ji yra.¹⁷⁰ Ši ES poveikį tarptautiniams santykiams galima vertinti ir kaip savotišką "šešėlinį" integracijos efektą, kurį galima apibūdinti taip: vidinė ES integracija neišvengiamai sukuria ir išorinį poveikį. „Šešėlinę“ integraciją galima apibrėžti kaip modifikuotą „persiliejiimo“ efektą, kuris šiuo atveju, kitaip nei pagal neofunkcionalistinę vidinės ES integracijos logiką (kai integracija įgavusi pagreitį viename sektoriuje gali išjudinti integracijos procesus kitose srityse), gali būti apibrėžiamas kaip vidinių ES normų vienoje ar kitoje srityje „persiliejiimas“ į ES formuojamus išorinių santykių režimus.

¹⁶⁹ Delcour, 148-149

¹⁷⁰ Casier, , 74.

Jeigu iš pradžių ES išorės santykių turinys apėmė išimtinai ekonominius klausimus, tai gilėjant vidinei ES integracijai automatiškai plėtėsi ir ES išorės santykių turinys. Būtent dėl vidinės ES integracijos gilinimo ES santykiuose su trečiosiomis šalimis atsirado tokie elementai kaip politinis dialogas, bendradarbiavimas vidaus reikalų, teisingumo, užsienio, gynybos ir saugumo srityse.¹⁷¹

„Šešėlinės“ integracijos efektą galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu: ES vidaus rinkos taisyklės daro įtaką trečiųjų šalių kompanijoms, kurios siekia eksportuoti arba investuoti į ES. Šios kompanijos turi prisitaikyti prie ES įtvirtintų aplinkosauginių, saugos ir techninių standartų. Taip europietiškos taisyklės natūraliai "persilieja" ir į trečiąsias šalis, ima kurtis ir tam tikra trečiosios šalies priklausomybės ryšių nuo ES sistema. Būtent ši tarpusavio priklausomybės sistema ir yra tas kanalas, per kurį ES gali daryti įtaką šalims, kurios nėra suinteresuotos naryste ES ir kurioms dėl to beveik neįmanoma taikyti tradicinio sąlygiškumo metodo.

Priklausomybės ryšiai skatina trečiąsias šalis „eiti“ į ES rinką tame sektoriuje, kur tie ryšiai yra susiformavę. Vis dėlto, reikėtų pastebėti, jog „šešėlinės“ integracijos efektas įmanomas tik tuose sektoriuose, kur jau yra susiformavęs ES integracinis modelis. Tik taip gali atsirasti sąlygos ES šių šalių atžvilgiu taikyti „vartų saugotojo“ (angl. *gate-keeper*) funkciją, kurią galima vertinti kaip ES instrumentą skatinti europinių taisyklių perkėlimą į trečiųjų šalių vidaus politiką.

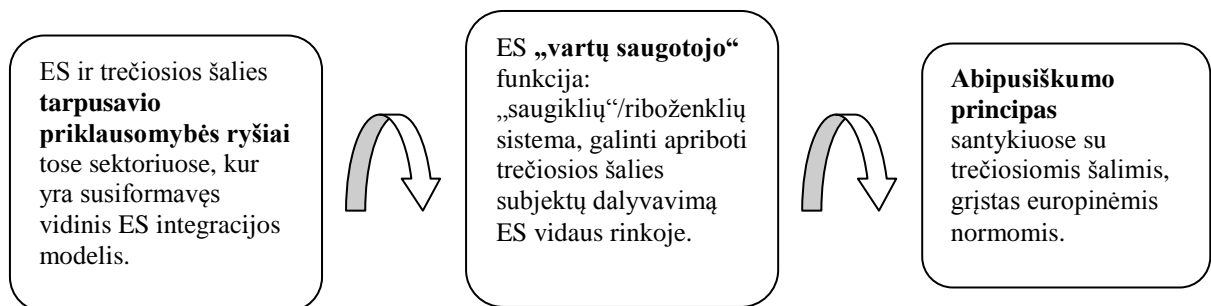
"Vartų saugotojo" funkcija - iš vidinės ES integracijos kylantis adaptacinis krūvis, kuris veikia kaip "saugiklis", galintis apriboti trečiosios šalies subjektų dalyvavimą ES vidaus rinkoje, jeigu ši nesiimtų atitinkamų reformų (tarkime, neprisiimtų prisitaikymo prie ES taisyklių kaštų) tame sektoriuje, į kurį trečioji šalis siekia įsitraukti ES viduje. Šiuo atveju ES vidinis integracijos modelis viename ar kitame sektoriuje "persilieja" į ES ir trečiosios šalies santykius ir ima veikti kaip abipusiškumo principas. Tačiau ši

¹⁷¹ Vahl, „EU - Russia relations in EU Neighbourhood Policies.“ 138.

abipusiškumo efektą nereikėtų vertinti kaip abipusę konvergenciją, nes harmonizacijos šaltiniu ir toliau lieka ES normos. „Šešėlinė“ integracija (arba abipusiškumo principas) nuo išankstinių sąlygų principo skiriasi tuo, kad vietoj paskatų siūlo tam tikrą riboženklį, kurie trečiajai šaliai vykdant reformas gali būti panaikinti, modelį. Kuo daugiau ES vidiniame integracijos modelyje yra pozityvios integracijos elementų (reguliacinių normų ir pan.), tuo aukštesnis adaptacinis krūvis tenka trečiajai šaliai.

Nors tradicinis sąlygiškumas remiasi paskatų principu, o „šešėlinė integracija“ – riboženklų modeliu („vartų saugotojo“ funkcija), abiejų metodų siūlomas rezultatas vienodas – ES taisyklių primetimas trečiosioms šalims. Sąlygiškumo principas veikia tada, kai šalis partnerė siekia narystės ES ar bent jau yra suinteresuota integracija be formalios narystės ES, tuo tarpu „šešėlinės integracijos“ efektas reiškiasi tuo, jog ES gali daryti įtaką net ir toms šalims, kurios nėra suinteresuotos naryste ES, bet jas su ES sieja tarpusavio priklausomybės ryšiai tose srityse, kur yra susiformavęs ES vidinės integracijos modelis.

3 Schema. „Šešėlinės“ integracijos efekto virsmas į išorinę europeizaciją

Taigi būtent taip "šešėlinis" integracijos efektas virsta tikslingai orientuota ES išorės santykių politika - ima veikti europeizacijos procesas. Idealią „tarpusavio priklausomybės“ virstančios į europeizaciją modelį galima apibūdinti taip: trečiosios šalys perima "europines taisykles" tose srityse, kuriose jos nori "eiti į ES". Šis „europinių taisyklių“ perėmimas gali ilgainiui „persilieti“ iš vieno trečiosios šalies sektoriaus į kitus. Tai priklauso nuo

„europeizuoto“ sektoriaus vaidmens trečiosios šalies politinės sistemos ar ekonomikos struktūroje. Pasitelkiant vienos iš Europos integracijos teorijų – neofunktionalizmo – kritikų logiką, jeigu tai strateginė „aukštosios“ politikos sritis – „persilieji“ tikimybė yra didelė, jeigu tai „žemosios“ politikos sektorius – maža. Kitaip tariant, „šešėlinės“ integracijos efektas trečiųjų šalių vidaus politinei ir ekonominei sistemai būtų įmanomas tik tada, jeigu ES daugiasektorinis potencialas būtų pajėgus įtvirtinti riboženklų modelį svarbiausiems šių šalių vidaus veikėjams, kuris skatintų juos adaptuotis prie europinių taisyklių.

Apibendrinant galima teigti, jog „šešėlinės“ integracijos efektas įmanomas tik tuose sektoriuose, kur jau yra išsiplėtoję tarpusavio priklausomybės ryšiai ir susikūręs ES integracinis modelis. Būtent tai ir apibrėžia šio efekto galimybes ir ribas.

4.3. Kodėl neveikia „šešėlinės integracijos“ efektas ES ir Rusijos santykiuose?

Rusijos ekonomikos „šerdį“ sudaro energetikos sektorius. Siekiant išsiaiškinti „šešėlinės integracijos“ efekto poveikį šiam Rusijos ūkio sektoriui būtina, *pirma*, nustatyti, ar Rusiją ir ES saisto priklausomybės ryšiai šiame sektoriuje (ar ES energetikos rinka yra ta vieta, kur Rusija yra linkusi investuoti), *antra*, išnagrinėti, ar šiame sektoriuje yra susiformavęs ES integracinis modelis, *trečia*, nustatyti, ar susiformavęs integracinis modelis šioje srityje leidžia ES taikyti „vartų saugotojo“ funkciją, ir, *ketvirta*, išsiaiškinti, ar šių trijų veiksmų kombinacija (ne)leidžia ES santykių su Rusija energetikos sektoriuje grįsti „šešėlinės“ integracijos (teisinio abipusiškumo) principu.

Svarbu pabrėžti, jog būtent per tiesiogines Rusijos investicijas į ES energetikos objektus ir turėtų formuotis tarpusavio priklausomybės ryšiai. Rusijos intereso investuoti į ES rinką įvertinimas leis išsiaiškinti, kokį vaidmenį Rusijos energetikos kompanijų politikoje atlieka ES vidaus rinka.

Per pastaruosius keletą metų Rusijos ekonomikoje išryškėjo keletas tendencijų: *pirma*, suintensyvėję nacionalizacijos procesai, *antra*, užsienio kapitalo vaidmens strateginėse ūkio šakose ribojimas, ir *trečia*, Rusijos kompanijų „internacionalizacija“, t.y. Rusijos investicijos į užsienio šalių energetikos objektus, užsienio energetikos kompanijų perpirkimas ir pan.¹⁷²

S.Ehrstedt'o ir P.Vahtra teigimu, tiesioginės Rusijos investicijos į užsienio rinkas nuo 2004 m. iki 2007 m. išaugo beveik tris kartus.¹⁷³ Didžioji šių investicijų dalis tenka energetikos ir metalų kasybos sektoriams: šiose srityse veikiančių bendrovių tiesioginės užsienio investicijos sudaro 90 proc. dešimties didžiausių Rusijos transnacionalinių korporacijų turimų užsienio aktyvų. Svarbu pabrėžti ir tai, kad 90 proc. visų Rusijos energetikos ūkio subjektų investicijų į užsienį priklauso dviem energetikos kompanijoms – „Lukoil“ ir „Gazprom“.¹⁷⁴ Tad kokie veiksniai skatina Rusijos energetikos gigantus investuoti į ES rinkas?

S.Ehrstedt'o ir P.Vahtra išskiria šiuos Rusijos investicijas į ES skatinančius veiksnius¹⁷⁵:

- **Investicinių "taikinių" šalies viduje trūkumas.** Atsižvelgiant į tai, kad vedantys Rusijos pramoniniai konglomeratai šalies vidaus rinkoje yra priversti palaikyti santykinai žemas produkcijos kainas, pajamos iš eksporto ir priėjimas prie vartotojų ES šalių rinkose tampa viena svarbiausių Rusijos verslo kompanijų plėtros strategijos dalių. Akivaizdu, jog ES - viena pelningiausių gamtinių išteklių pardavimo rinkų. Didėjančios gamtinių išteklių kainos taip pat skatina Rusijos energetinių bendrovių investicijas į pelningesnes Europos rinkas (tarkime, gamtinių dujų kaina Rusijos vidaus rinkoje yra maždaug 4-5 kartus mažesnė nei Rusijai už dujas moka ES

¹⁷² Vytautas Sirijos Gira, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „Ar tarptautinė finansų ir ekonominė krizė gali paskatinti struktūrinius pokyčius Rusijoje?“ Analitinė apžvalga, Rytų geopolitikos studijų centras, Vilnius, 2009, 7.

¹⁷³ Stefan Ehrstedt and Peeter Vahtra, „Russian energy investments in Europe“, Electronics Publications of Pan-European Institute 4/2008
<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Ehrstedt_Vahtra_42008.pdf> , 4.
[Žiūrėta 2009 03 12]

¹⁷⁴ Ten pat, 7.

¹⁷⁵ Ten pat, 5

šalys). Taip pat reikėtų pastebėti, jog eksportui skirta Rusijos energetinė infrastruktūra yra orientuota į Europos šalių rinkas. Todėl siekis diversifikuoti prekybą gamtiniais ištekliais pareikalautų iš Rusijos milžiniškų investicijų į infrastruktūros projektus.

- **Rusijos energetikos kompanijos siekia įgyti kuo daugiau svorio visoje energetinės sistemos grandinėje, t.y. gavybos, transportavimo ir vartojimo segmentuose.** Būtent todėl Rusijos verslo struktūros yra suinteresuotos įsigyti ES šalių energetines kompanijas, skirstytojus, vamzdynų tinklus ir pan. Tuo Rusijos energetinė politika skiriasi nuo, tarkime, Kinijos pozicijos, kurios esmė - tiesiog užsitikrinti priėjimą prie užsienio šalių energetinių išteklių. Kinija, kitaip nei Rusija, nesiekia kontroliuoti visos energetinės sistemos grandinės. Rusijos energetikos kompanijų investicijas į ES rinką skatina ir nacionalizacijos bei valstybinės kontrolės didėjimas šalies vidaus energetikos ūkyje, nes palankios protekcionistinės priemonės leidžia nacionalinėms kompanijoms konkurenciją iš šalies vidaus rinkos perkelti į tarptautinį lygmenį.
- **Dėl verslo ir politikos "suaugimo", valstybinių (ar valstybės kontroliuojamų) Rusijos kompanijų tiesioginės investicijos į užsienio rinkas gali būti siejamos ir su konkrečių Rusijos interesų įgyvendinimu:** stiprinant dvišalius santykius, įgyvendinant politinius motyvus turinčius infrastruktūrinius objektus (pavyzdžiui, sumažinant tranzitinių valstybių vaidmenį energetinių išteklių transportavimo sistemoje), blokuojant konkuruojančius infrastruktūrinius projektus (pavyzdžiui, South Stream vs. Nabucco) ir pan. Be to, anot D.Treisman'o, viena iš galimybių "silovarchams" apsaugoti savo kapitalą, net ir radikalių politinių pokyčių šalies viduje scenarijaus atveju – jį "internacionalizuoti", susisieti su užsienio šalių įmonėmis.¹⁷⁶

Atsižvelgiant į šiuos veiksnius galima teigti, jog Rusija yra suinteresuota investuoti į ES energetikos sektorių. Tačiau kyla klausimas, kodėl nepaisant abipusės priklausomybės dvišaliai ES ir Rusijos santykiai šiame sektoriuje

¹⁷⁶ Treisman, 19.

remiasi „barterinių“ mainų, o ne teisinio abipusiškumo principais, t.y. plėtojasi pagal „rusišką“ dvišalių santykių modelį, o ne atvirkščiai?

Akivaizdu, jog Rusijai pavyksta suderinti politinės centralizacijos (protekcionizmo) principus taikomus vidaus ekonomikos sistemoje ir dalyvavimą liberalizmo principais grindžiamuose ekonominės sąveikos su ES tinkluose. Rusijos energetikos sektoriaus monopolistės iš esmės gali laisvai investuoti į ES rinką (egzistuoja tik nacionaliniai valstybių narių, o ne ES lygmens apribojimai), tuo tarpu Rusijos strateginėse ūkio šakose yra įtvirtinti riboženkliai tiesioginėms užsienio investicijoms. Kitaip tariant, tai sudaro sąlygas Rusijai naudotis ekonominės tarpusavio priklausomybės su ES teikiamais privalumais ir kartu išlaikyti suverenitetą vidiniams šalies politiniams ir ekonominiams procesams.

Ieškant ES poveikio svertų Rusijos atžvilgiu, svarbu pabrėžti, jog dėl įtvirtinto ekonomikos ir politikos atskyrimo ES negali taikyti sankcijų režimo t.y. taikyti tokių pačių ekonominio spaudimo priemonių kaip Rusija (tarkime, įtvirtinti apribojimus užsienio kapitalui strateginiuose ekonomikos sektoriuose). Todėl ES susiduria su dilema: norėdama susaistyti Rusiją, ES pirmiausiai turi tapti mažiau liberali savo verslo atžvilgiu (t.y. stiprinti reguliavimą).¹⁷⁷

Kertinis ES įtakos trečiosioms šalims instrumentas – europinių taisyklių (reguliavimo) plėtra. Tačiau ši plėtra, kaip jau minėta, įmanoma tik tose srityse, kur jau yra susiformavęs „europinis modelis“, t.y. ten, kur ES jau yra pasiekusi tam tikrą integracijos lygį. Remiantis „šešėlinės“ integracijos logika, tuose sektoriuose, kur trečioji šalis „nori eiti į Europą“, ji turi perimti europinį modelį. Taip ES įgyja „vartų saugotojo“ funkciją: stabdyti trečiosios šalies dalyvavimą vidinėje ES integracijos architektūroje, jeigu ši neadaptuoja europinių taisyklių (abipusiškumo principo taikymas). Abipusiškumo principo paskirtis – užtikrinti, kad būtų išlaikyta pusiausvyra tarp trečiosios šalies

¹⁷⁷ Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Sirijos Gira, „Naujasis ES ir Rusijos strateginis susitarimas: žvilgsnis iš Lietuvos: analitinė studija“, Vilnius, Rytų geopolitikos studijų centras, 2008, 17.

įsitraukimo į ES vidaus rinką taisyklių ir šalies partnerės įsipareigojimų laikytis analogiškų taisyklių savo vidaus politikoje.

Praktinis, tačiau realiai neįgyvendintas, abipusiškumo principo pavyzdys – vadinamasis „Gazpromo straipsnis“ (angl. *Gazprom clause*), pagal kurį kuriant bendrą ES vidaus energetikos rinką, ES kompanijoms taikomi veiklų atskyrimo principai analogiškai turėjo įsigalioti ir išorės kompanijoms, siekiančioms investuoti į ES energetikos rinką.¹⁷⁸ Šis straipsnis turėjo užtikrinti vienodai teisiškai reglamentuojamą energetinių išteklių tiekimo, paskirstymo ir gamybos atskyrimą tiek ES, tiek ir Rusijoje (sąlygų suvienodinimą). Pagal pirminį 2007 m. Europos Komisijos sumanymą, jei valstybės, nepriklausančios ES, įmonė būtų norėjusi įsigyti europinio perdavimo sistemos operatoriaus akcijų, ES ir atitinkamos trečiosios valstybės (šiuo atveju – Rusijos) vyriausybė būtų turėjusi pasirašyti susitarimą, kuris turėtų sudaryti lygiavertes sąlygas ir trečiojoje valstybėje norinčioms investuoti ES bendrovėms. Priėmimą prie ES energetikos rinkos gautų tik savo rinkas atvėrusios šalys.¹⁷⁹ Kitaip tariant, pagal pirminį EK pasiūlymą, trečiųjų šalių kompanijos, be atskiro susitarimo su ES, negalėtų būti energetikos perdavimo tinklų savininkai ar jų operatoriai.¹⁸⁰ O trečiųjų šalių įmonės negalėtų kontroliuoti perskirstymo tinklų ES viduje, jei tokios pačios sąlygos nesuteikiamos ES įmonėms trečiojoje šalyje.¹⁸¹

Vis dėlto, šis „trečiųjų šalių“ straipsnis – sudėtinė trečiojo ES energetikos paketo, kurio paskirtis – ES elektros ir dujų rinkos liberalizavimas, dalis. Todėl šio straipsnio turinys tiesiogiai priklausė nuo ES viduje pasirinkto bendros energetikos politikos modelio.

¹⁷⁸ Žygmantas Vaičiūnas, „Europos Sąjungos energetikos politika: genezė, raida ir Lietuvos vaidmuo“, *Lietuva Europos Sąjungoje 2004-2008. Metraštis*, Vilnius: Eugrimas, 2009, 127.

¹⁷⁹ Rokas Grajauskas, „Gazprom and the „liberalized“ energy market of the EU“, Rytų geopolitikos studijų centras 2009, 3.

¹⁸⁰ Commission of the European Communities, *Legislative package on the internal market for electricity and gas. Impact assesment*
<http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/interpretative_notes/doc/2007_09_19_impact_assessment.pdf> [Žiūrėta: 2010 05 20]

¹⁸¹ Philip Hanson „Russia and Europe are doomed to cooperate“, *Russia in global affairs*, 1, March 2008, 121

Trečiojo ES energetikos rinkos liberalizavimo paketo paskirtis – užtikrinti, kad imtų veikti bendra ES dujų rinka. Siekiant šio tikslo, būtina panaikinti vertikaliai integruotas nacionalines gamybos ir tiekimo įmones bei išplėtoti energetikos sektoriaus infrastruktūrą (jungtis) tarp valstybių narių. EK pasiūlė įtvirtinti “visiško atskyrimo” principą, kuris numatytų atskirti perdavimo sistemų operatoriaus veiklą nuo vertikaliai integruoto monopolininko nuosavybės. Tai būtų reiškę, jog energetinių išteklių gamyba ir transportavimu užsiimanti kompanija turi parduoti savo perdavimo tinklus nepriklausomam investuotojui arba įsteigta nepriklausomai kompanijai.

Tačiau EK pasiūlytas atskyrimo būdas nebuvo priimtinas toms ES valstybėms narėms, kurios savo energetikos sektoriuose vadovaujasi protekcionistine politika vietos kompanijų atžvilgiu. Aštuonių valstybių koalicija 2008 m. pasiūlė trečiąjį atskyrimo kelią – “veiksmingas ir efektyvus atskyrimas”¹⁸², kuriuo remiantis vertikaliai integruotos kompanijos neprivalo parduoti savo tiekimo infrastruktūros. Pagal šį “kompromisinių” modelį vertikaliai integruotos energetikos kompanijos išsaugo teises ne tik gauti pajamas iš energetikos tiekimo, bet ir gali tiesiogiai įtakoti perdavimo sistemos operatoriaus veiklą.

Valstybės narės, kurios siekė apsaugoti savo nacionalinių čempionų pozicijas, argumentavo, jog tik vertikaliai integruotos kompanijos gali užtikrinti nenutrūkstamą energetikos resursų tiekimą bei reikalingas investicijas į infrastruktūrą (anot jų, tik vertikaliai integruotos kompanijos būtų suinteresuotos investuoti į infrastruktūrą, jos atnaujinimą ir t.t.).¹⁸³

Pačios vertikaliai integruotos kompanijos visiško atskyrimo principui priešinosi dėl šių priežasčių:

Pirma, vertikaliai integruoti nacionaliniai čempionai užsitikrindami energetikos resursų tiekimą yra linkę pasirašyti ilgalaikes sutartis su išteklius

¹⁸² Cecile Kerebel, „The Unnoticed Consolidation of EU Energy”. *IFRI Edito Energie*, 2009.
<http://www.ifri.org/?page=detail-contribution&id=95&id_provenance=97> [Žiūrėta 2010 02 11].

¹⁸³ Hanson, 126

tiekiančiomis kompanijomis. Gamybos ir perskirstymo tinklų atskyrimas sukeltų problemų sudarant sutartis dėl ilgalaikės dujotiekių nuomos.¹⁸⁴

Antra, visiško atskyrimo principas sumažintų nacionalinių čempionų galimybes manipuliuoti kainomis. Europos Komisija ne kartą yra priekaištavusi kai kuriems nacionaliniams čempionams, kad jie ilgalaikiam naudojimui rezervavo savo pačių valdomus dujotiekius ir taip užkirto kelią trečiųjų šalių patekimui į rinką.¹⁸⁵

Ir *trečia*, dėl ilgalaikės protekcionistinės politikos didžiųjų ES valstybių narių nacionaliniai čempionai įtvirtino savo dominavimą Europos energetikos sektoriuje. Vertikaliai integruotos kompanijos įsigijo kompanijas kitose ES valstybėse narėse, o kartu ėmė kontroliuoti ir perskirstymo tinklus. Trečiasis energetikos liberalizavimo paketas pažeistų šių kompanijų interesus, nes atskyrus perskirstymo tinklus, ilgalaikės investicijos taptų nuostolingomis.¹⁸⁶

Taigi dėl ES šalių narių nacionalinių energetikos rinkų monopolizacijos, „nacionalinių čempionų“ stiprinimo, ekonominio patriotizmo ir kitų struktūrinių veiksnių, integracija bendros ES vidaus energetikos rinkoje neįgavo pagreičio. Ieškant bendro visų ES šalių interesų vardiklio, galutiniame direktyvos variante numatyta, kad ES šalys narės galės pasirinkti vieną iš trijų siūlomų alternatyvų¹⁸⁷:

- **Visiškas atskyrimas.** Ši priemonė numato perdavimo sistemų operatoriaus veiklą atskirti nuo vertikalčiai integruoto monopolininko nuosavybės, t.y. energetinių išteklių gamyba ir transportavimu užsiimanti kompanija turi parduoti savo perdavimo tinklus nepriklausomam investuotojui arba įsteigta nepriklausomai kompanijai.

¹⁸⁴ Sadek Boussena, Catherine Locatelli, „Gas market developments and their effects on relations between Russia and the EU.” *OPEC Energy Review* vol. 35, no. 1, 32

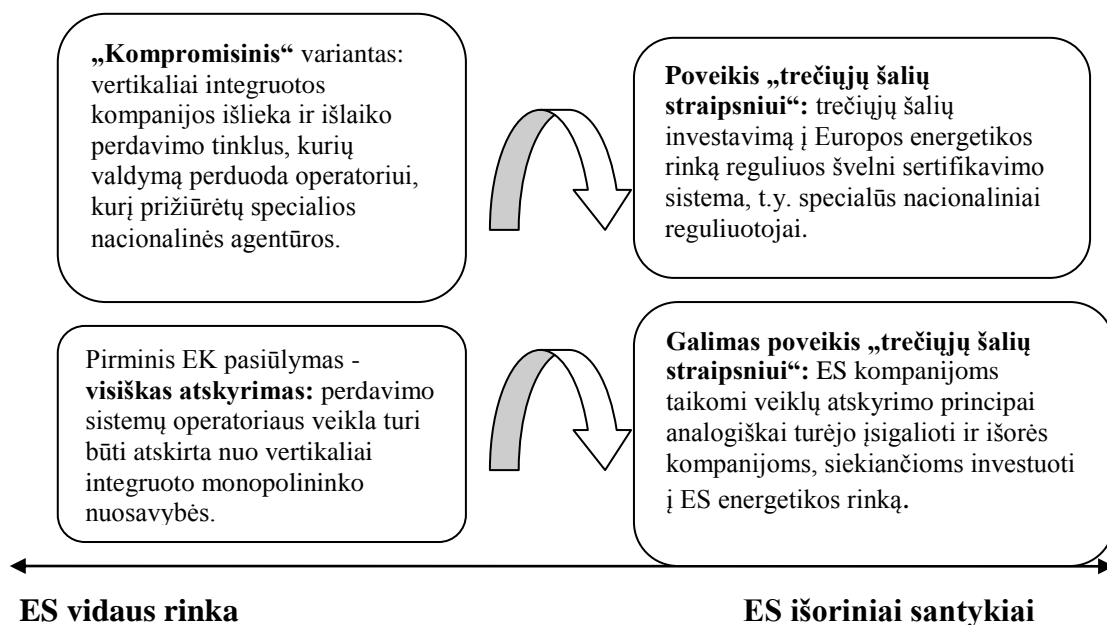
¹⁸⁵ Michael Diathesopoulos, „From Sector Inquiry to Recent Antitrust Decisions in European Energy Markets: Competition Law as a Means to Implement Energy Sector Regulation in EU.” 2010 <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=michael_diathesopoulos>

¹⁸⁶ Steve Thomas, „Corporate policies in the EU energy sector: report” Greenwich, 2009 <<http://www.psir.org/sites/default/files/2009-08-E-corpolicies.doc>>

¹⁸⁷ European Parliament, „3rd Energy Package gets final approval from MEPs”, Press Service Report, 29 April 2009, <http://www.europarl.europa.eu/news/public/focus_page/051-31738-168-06-25-909-20080616FCS31737-16-06-2008-2008/default_p001c001_en.htm> [Žiūrėta: 2009 03 10]

- Įsteigti nepriklausomą perdavimo sistemų operatorių be akcininkų nuosavybės atskyrimo. Šio scenarijaus atveju energetinių išteklių gamyba ir transportavimu užsiimanti kompanija perdavimo tinklus išlaikytų savo nuosavybėje, tačiau perdavimo tinklų valdymą atiduotų nepriklausomam operatoriui ir nedalyvautų priimant su perdavimo tinklais susijusius sprendimus.
- „Kompromisinis“ vertikalinių monopolijų išskaidymo variantas, pagal kurį „galėtų išlikti vertikalios integruotos kompanijos ir jos išlaikytų perdavimo tinklus, tačiau jų valdymą perduotų operatoriui, kurį prižiūrėtų specialios nacionalinės agentūros glaudžiai koordinuojančios savo veiklą ES lygmeniu“.¹⁸⁸ Vienas iš esminių „kompromisinio“ varianto skirtumų nuo antrojo yra tai, kad, pagal trečią opciją energetinius išteklius tiekiančios kompanijos išlaiko teisę priimti komercinius ir investicinius sprendimus dėl jų turimų perdavimo tinklų.

4 Schema. Vidinio ES integracijos modelio energetikos srityje „persilieėjimas“ į ES išorinius santykius

¹⁸⁸ Vaičiūnas, 127.

Būtent šis „kompromisinis“ vertikalinių monopolijų išskaidymo variantas „persiliejo“ ir į energetinių santykių su trečiosiomis šalimis reglamentavimą. Pagal dabartinį variantą, trečiųjų šalių investavimą į Europos energetikos rinką reguliuos specialūs nacionaliniai reguliuotojai, kurie tarpusavyje bendradarbiaus pagal šiame ES dujų ir elektros energijos rinkų liberalizavimo pakete nustatytą institucinę bendradarbiavimo tarp ES nacionalinių reguliuotojų tvarką. Tačiau pagal galutinę reformų paketo versiją nustatyta sertifikavimo sistema, kuri yra labiau pagrįsta nacionaliniu (nors ir sustiprintu), o ne europiniu reguliavimu. Tai iš esmės lėmė „Gazpromo straipsnio“ devalvaciją, nes reformų krūvį kaupiančių energetinių išteklių tiekimo, paskirstymo ir gamybos atskyrimo nuostatų šiame straipsnyje nebeliko.

Tad akivaizdu, jog energetikos srityje ES viduje liko tam tikras integracijos modelio vakuumas, kuris užkerta kelią ES taikyti abipusiškumo principą (atlikti „vartų saugotojo“ funkciją) trečiųjų šalių atžvilgiu. Tai sudaro sąlygas trečiosioms šalims ir jų verslo subjektams įsitraukti į ES vidaus reikalus be atitinkamų įsipareigojimų. Kitaip tariant, europinių taisyklių „persiliejimą“ į Rusijos vidaus sistemą riboja tai, jog Rusijos priklausomybės nuo ES ryšiai yra susiklostę tose srityse, kur nėra susiformavęs europinis modelis, t.y. Europos integracija tose srityse nėra pasiekusi atitinkamo gylio.

„Gazpromo straipsnio“ pavyzdys rodo, jog sąveikoje su trečiosiomis valstybėmis, kurios nėra suinteresuotos naryste Bendrijoje, kaip potencialus ES instrumentas gali veikti tik tarpusavio priklausomybė ir „šėšėlinė“ integracijos efektas. Šiuo atveju svarbiausias klausimas, kaip ES tarpusavio priklausomybę tam tikrame sektoriuje paversti abipuse teisine priklausomybe. Tose srityse, kur jau yra susiformavęs europinis modelis, t.y. ES integracija jau yra pasiekusi tam tikrą gylį, ES gali vykdyti „vartų saugotojo“ funkciją (taikyti abipusiškumo principą). Tuo tarpu tuose sektoriuose, kur yra vidinės integracijos vakuumas, abipusiškumo principo santykiuose su trečiosiomis valstybėmis ES taikyti negali. Būtent taip vidinė ES integracijos dinamika veikia ES santykius su trečiosiomis valstybėmis, kurios nėra suinteresuotos naryste ES ir kurių atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo.

Akivaizdu, jog “kompromisinis” vertikalinių monopolijų išskaidymas (t.y. šiuo metu Europos Sąjungoje įgyvendinamas ribotas energetikos sektoriaus liberalizavimo modelis) neleidžia užbaigti integracijos ES energetikos sektoriuje. Atsižvelgiant į teorinę neigiamos ir pozityvios integracijos takoskyrą, visiškas rinkos liberalizavimas – neigiamos integracijos procesas (pirmasis integracijos etapas), kuris turėtų paskatinti infrastruktūrinių energetinių jungčių tarp ES valstybių narių plėtrą, nacionalinių rinkų susijungimą ir galiausiai – skirtingų ES valstybių narių (ir jose veikiančių kompanijų) interesų supanašėjimą. Visiškas rinkos liberalizavimas turėtų sudaryti sąlygas pereiti prie antrojo – pozityvios integracijos – etapo. Šiame etape ES institucinėje architektūroje galėtų atsirasti viršvalstybinės institucijos, kurios atliktų tokį vaidmenį, kuri dabar atlieka atskirų Bendrijos valstybių narių nacionalinės struktūros ar kompanijos. Vienas iš galimų tokių institucijų pavyzdžių – bendra ES dujų įsigijimo agentūra.

Tokios agentūros įkūrimo idėją pasiūlė Europos Parlamento pirmininkas J.Buzekas ir būvęs Europos Komisijos pirmininkas Ž.Deloras. Jie priėmė bendrą deklaraciją dėl Europos energetikos bendrijos sukūrimo, kurioje pabrėžė, kad „Europai yra reikalinga stipresnė ir gilesnė bendra energetikos politika“.¹⁸⁹ Europos energetinės bendrijos iniciatoriai siūlo ilgalaikę bendros ES energetinės politikos strategiją, kuri apimtų energetinių krizių valdymo instrumentų ir strateginių ES rezervų, kurie galėtų būti naudojami greitai sprendžiant kilusias problemas, sukūrimą. Būtent taip realiu praktiniu turiniu būtų užpildyta Lisabonos sutartyje įtvirtinta „solidarumo“ energetikos srityje sąvoka. Anot iniciatorių, reikalingas ir bendras energetikos fondas, kuris finansuotų energetinių tinklų tarp ES šalių kūrimą ir naujas technologijas atsinaujinančių energijos šaltinių srityje.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Jerzy Buzek, Jaque Delors, „Declaration on the creation of a European Energy Community”, Briuselis, 2010 <http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/EN_Buzek-Delors_declaration.pdf> [Žiūrėta: 2010 08 20]

¹⁹⁰ Sami Andaura, Leigh Hancher and Marc Van der Woude, „Towards a European Energy Community: A Policy Proposal by Jacques Delors”, Notre Europe Think tank, 2010 <http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Etud76-Energy-en.pdf>, p. XI

Dar vienas jų pasiūlymas – kurti dujų pirkimo grupes, o ilgainiui įsteigti ir ES dujų pirkimo agentūrą.¹⁹¹ Dujų įsigijimo agentūros veiklos tikslais turėtų būti: derybos dėl dujų tiekimo kontraktų su išorės tiekėjais, bendrų investicinių projektų įgyvendinimas ir dujų atsargų saugojimo infrastruktūros kūrimas. Šios priemonės ne tik pagerintų ES energetinių krizių valdymo pajėgumus, leistų išvengti tiekimo sutrikimų, išplėtotų ES reagavimo į kritines situacijas mechanizmą, bet ir apribotų energetinių išteklių tiekėjų (pirmiausia – Rusijos) galimybes naudotis monopoline padėtimi ir atskirų ES šalių atžvilgiu vykdyti diskriminacinę dujų kainų politiką. Tai sustiprintų ES derybinę galią santykiuose su Rusija ir sudarytų sąlygas ES ir Rusijos tarpusavio priklausomybę energetikos sektoriuje plėtoti remiantis europietiškomis taisyklėmis.

Visos šios siūlomos priemonės priklauso pozityvios integracijos energetikos sektoriuje sričiai. Jų įgyvendinimas leistų užbaigti integraciją ES energetikos sektoriuje. Tačiau kaip jau yra minėta, šių priemonių realizavimas yra neįmanomas be visiško rinkos liberalizavimo/demonopolizavimo (negatyvios integracijos užbaigimo), kurio dabartinis ES pasirinktas energetikos sektoriaus liberalizavimo modelis užtikrinti negali.

Nagrinėjant ES išorės santykius, akivaizdu, jog integruotų ir neintegruotų sektorių kombinacija verčia ES santykius su trečiosiomis šalimis grįsti sektorių „surišimo“ principu. Tarkime, Europos Komisija projektuodama Bendros ekonominės erdvės su Rusija koncepciją siekia susieti Rusijos pažangą atveriant savo energetikos rinką su vizų režimo liberalizavimu.¹⁹² Iš esmės tai reiškia, jog ES siekia savo pranašumais viename jau tam tikrą integracijos pakopą pasiekusiame sektoriuje kompensuoti integracijos vakuumo sąlygotus trūkumus kitoje srityje. Taip ES projektuoja, kad bendradarbiavimo dinamika (pagal „europines taisykles“) su trečiąja šalimi viename sektoriuje, ilgainiui turėtų „persilieti“ ir į kitus sektorius. Šios schemas pritaikomumo galimybės iš

¹⁹¹ Ten pat, p. XI

¹⁹² Evgeny Vinokurov, „The EU-Russia Common Economic Space and the Policy-taker problem.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 226.

esmės priklauso nuo tarpusavio priklausomybės ryšių su trečiąja šalimi apimties ir gylio.

Tai, jog ES neturi įtakos svertų Rusijos atžvilgiu energetikos sektoriuje, verčia kelti klausimą, ar ES yra pajėgi atrasti įtakos kanalų kitose labiau integruotose srityse? Kitaip tariant, ar besiremdama sektorių „surišimo“ principu ES turi galimybių „pririšti“ Rusiją prie europinių taisyklių?

4.4. ES projektuojamos integracijos sričių „susiejimo“ politikos trukdžiai: nediversifikuota Rusijos ekonomika, verslo ir politikos „suaugimas“

Derybose su Rusija dėl naujojo strateginio susitarimo Europos Komisija, kuriai yra deleguota teisė derėtis su Rusija dėl šio dokumento, laikosi požiūrio, jog būtina siekti kuo gilesnės, visaapimančios ir atskirų politikos sektorių klausimus tarpusavyje susiejančios strateginės partnerystės sutarties.¹⁹³ Tokia prieiga turėtų padidinti ES derybinę galią. Tuo tarpu Rusija, atvirkščiai, labiau yra suinteresuota sektoriniais susitarimais ir taip siekia ne tik išsirankioti didžiausią pridėtinę vertę teikiančias bendradarbiavimo sritis, bet ir apriboti ES galimybes įgyvendinti „sektorių surišimo“ politiką. Ši sektorinė Rusijos santykių su ES prieiga ima viršų dėl to, kad ES kaip „vartų saugotojo“ funkcija neveikia tose srityse, kurias galima įvardyti kaip Rusijos politinei ir ekonominei sistemai „jautrius“ taškus (pirmiausia – energetikos sektorius). Tad ar ES, jausdama integracinio modelio energetikoje vakuumą, turi kitų svertų paskatinti Rusiją liberalizuoti energetikos sektorių, kuris atlieka ir šios šalies politinio režimo stabilizavimo funkciją?

Kai kurių analitikų teigimu, centralizuoto ir valstybės kontroliuojamo Rusijos energetikos sektoriaus liberalizaciją galėtų paskatinti bendros ES ir Rusijos ekonominės erdvės sukūrimas. Svarbiausia šio projekto ašis – laisvos prekybos sutartis, kuri savo turiniu labiau atitiktų ES ūkio struktūrą (tai būtų savotiška ES ūkio struktūros retransliacija į išorinius santykius), t. y. ji nebebūtų grindžiama išimtinai muitų tarifų mažinimo logika ir apimtų kur kas

¹⁹³ Cameron, Matta 12.

daugiau klausimų (ne tarifinių barjerų naikinimas, paslaugų sektoriaus liberalizavimas, valstybės protekcionistinių priemonių eliminavimas, palankesnių sąlygų tiesioginėms užsienio investicijoms įtvirtinimas ir pan.) ir taip įgytų visaapimančios sutarties pobūdį (pagal formulę – PPO *plius*).

Tad, ar daugiasektorinis ES integracijos potencialas ir jo šerdis – galimybė trečiajai šaliai kuo giliau įsitraukti į ES vidaus rinką – veiks kaip struktūrines reformas Rusijoje skatinantis veiksnys?

Ieškant atsakymo į šį klausimą, būtina išsiaiškinti kaip ES siūloma laisvos prekybos sutartis atlieptų dabartinę Rusijos ūkio struktūrą, jos poreikius ir ryšius su šalies viduje vertikalės principu funkcionuojančia politine sistema.

ES importo iš Rusijos struktūroje dominuoja gamtiniai ištekliai ir mineraliniai produktai, ypač nafta ir dujos, kurios sudaro 38 proc. viso ES-15 šalių importo iš Rusijos ir 64 proc. viso naujųjų ES valstybių importo iš Rusijos. Apdirbamosios pramonės dalis Rusijos eksporto į ES-15 struktūroje sudaro 18 proc., plienas – 5,3 proc., kiti metalai – 8,7 proc., chemijos produktai – 4,8 proc., žemės ūkio produkcija – 3,8 proc. Tai sektoriai, kuriems ES jau ir dabar taiko santykinai žemus muitų tarifus (išskyrus žemės ūkio produkciją). Angliai, naftai ir dujoms ES taikomas tarifas – 0 proc., medienai – 0,1 proc., apdirbamosios pramonės produkcijai – 1,9 proc., plienui – 0,9 proc., o chemijos produktams – 1,5 proc. Visa tai reiškia, jog Rusijos eksporto struktūroje dominuoja produkcija, kuriai ES prekybos preferencijų sistemos taikymas ar netaikymas (šių preferencijų sistemą šiuo atveju galima būtų vertinti kaip tam tikrą „vartų saugotojo“ funkciją ES padedančią atlikti priemonę) neturėtų jokio reikšmingo poveikio.¹⁹⁴ O tai yra ypač svarbu atsižvelgiant į šių ūkio šakų (pirmiausia - energetikos) vietą centralizuotoje ir monopolizuotoje Rusijos ūkio sistemoje.

Kari Liuhto ir Peeter Vahtra pastebi, jog į eksportą orientuotose Rusijos ūkio šakose iš esmės dominuoja keli vedantys pramoniniai konglomeratai, kurie arba yra valstybės kontrolėje, arba jų savininkai yra „naująją visuomenės

¹⁹⁴ Miriam Manhin, „The Economic Effects of a Russia-EU FTA“, *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 2004 – 131/2, <<http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/04131.pdf>>, 5.

sutartį“ su Rusijos politiniu režimu sudarę lojalūs oligarchai.¹⁹⁵ Būtent šiuos į eksportą orientuotus strateginėse ūkio šakose veikiančius konglomeratus reikėtų traktuoti kaip Rusijoje susiformavusios „valstybinės korporacijos“ atramą. O tai reiškia, kad laisvos prekybos sutartis su ES nėra tas veiksnys, kuris galėtų kaip nors paskatinti strateginių Rusijos ūkio sektorių transformacijas.

Kitaip tariant, ES siūloma laisvos prekybos erdvė, dėl jau ir dabar taikomų žemų muitų tarifų produkcijai, kuri sudaro Rusijos ūkio „šerdį“, negali suteikti svarbiausiems Rusijos politinės ir ekonominės sistemos veikėjams išorinių paskatų, skatinančių juos judėti liberalizavimo, struktūrinių reformų ir „europinių“ taisyklių perėmimo linkme.

Įdomu yra tai, jog dauguma tyrimų modeliuojančių laisvos prekybos su ES efektus Rusijos ekonomikai teigia, jog laisvos prekybos sutartis su ES turėtų paskatinti Rusijos BVP augimą nuo 3 iki 11 proc.¹⁹⁶ Tačiau būtina paminėti svarbią išlyga – siekdama šio efekto Rusija turi įgyvendinti visaapimančioje prekybos sutartyje su ES numatytas nuostatas: ne tik panaikinti muitų tarifus žemės ūkio ir paslaugų sektoriuje, bet ir imtis ne tarifinių barjerų mažinimo, perimti reguliacines reformas, liberalizuoti paslaugų sferą, apriboti valstybės protekcionistines priemones.¹⁹⁷ Tokio pobūdžio tyrimai iš esmės remiasi prielaida, jog kertinė ilgalaikio Rusijos ekonomikos augimo sąlyga – ūkio diversifikacija, t.y. tikslingos valstybės iniciatyvos orientuotos į ūkio priklausomybės nuo energetinių išteklių mažinimą (išsivadavimas iš „olandų ligos“ gniaužtų) ir posūkis link aukštesnę pridėtinę vertę kuriančių ūkio šakų.

Tačiau šiuose tyrimuose visiškai neatsižvelgiama į Rusijos ūkio (ypač strateginių ekonomikos sektorių) sąveiką su šalies viduje veikiančia politinės vertikalės sistema. Tad kyla klausimai, kokie vidiniai Rusijos veiksniai palaiko

¹⁹⁵ Kari Liuhto, Peeter Vahtra, „Who governs Russian economy? A cross-section of Russia’s largest corporations“, *Electronics Publications of Pan-European Institute* 12/2009, <<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Liuhto%20%20Vahtra%201209.pdf>>, 16.

¹⁹⁶ Manchin, 3.

¹⁹⁷ Manchin 1-19.

strateginėse ūkio šakose sutelktos ekonomikos modelį ir kokį poveikį struktūrinėms reformoms Rusijoje gali turėti verslo ir politikos „suaugimas“? Kitaip tariant, ar struktūrinės reformos iš principo yra įmanomos atsižvelgiant į Rusijos politinės ir ekonominės sistemos funkcionavimo principus?

Susiformavusi politinė vertikalė ir nusistovėjęs tam tikras verslo ir politikos „suaugimo“ modelis lemia tai, jog Rusijos politinė ir ekonominė sistema sunkiai pasiduoda išoriniam spaudimui, tačiau ji yra ypač jautri vidinėms problemoms: įvairiems įtakos sferų persiskirstymams, elito grupių (klanų) tarpusavio konkurencijai, nesėkmingoms vidinio konsensuso paieškoms ir panašiai.

Reikia atsižvelgti į tai, jog tarp strateginių Rusijos ekonomikos segmentų irgi gali kilti konkurencija. O tai gali reikšti ir gilėjančią trintį politinio elito viduje. Tarkime, naftos ir dujų sektoriuose veikiančios bendrovės ieškodamos rinkų savo produkcijos realizavimui Vakaruose gali konfliktuoti su ginklų pramonės ir branduolinės energetikos subjektais, suinteresuotais plėtoti ryšius su anti-vakarietiškai nusiteikusiomis valstybėmis (pavyzdžiui, Iranu). Metalų pramonės bendrovės visada buvo suinteresuotos Rusijos naryste Pasaulio prekybos organizacijoje (PPO), nes tai turi padėti joms išplėsti eksporto rinkas, tuo tarpu Rusijos automobilių pramonės konglomeratai ir juos valdantys politinio elito atstovai narystę PPO vertina labai rezervuotai, nes tai apribotų galimybes taikyti vidaus rinką apsaugančias (protekcionistines) priemones. Naftos sektoriaus įmonės suinteresuotos naujų vamzdinių statyba, tuo tarpu „Rusijos geležinkeliai“ turėtų visiškai kitokią poziciją, nes 14 proc. viso Rusijos naftos eksporto yra plukdoma geležinkelių konteineriuose.¹⁹⁸

Visa tai reiškia, jog Rusijos politinis stabilumas ir galimi pokyčiai labai priklauso nuo nusistovėjusios pusiausvyros („žaidimo taisyklių“) tarp besivaržančių „įtakos agentūrų“ ir kartu nuo sugebėjimo šių taisyklių pagalba „suvaldyti“ skirtingų elito grupių tarpusavio konkurenciją. Kitaip tariant, jeigu norima išsaugoti valstybės stabilumą, šios „žaidimo taisyklės“ irgi turi būti išsaugotos.

¹⁹⁸ Treisman, 15-16.

Pusiausvyra Rusijos politinio ir ekonominio elito viduje palaikoma remiantis „stabdžių ir atsvarų“ principu, t.y. atskiroms elito grupėms tolygiai paskirstant politines ir ekonomines rentas. Akivaizdu, jog toks mechanizmas gali funkcionuoti tik tuo atveju, jeigu šalies ekonomika yra centralizuota, o svarbiausios ūkio šakos yra valstybės kontroliuojamos (tiesiogiai arba per lojalius oligarchus). O tai „užkonservuoja“ šalies ekonominę sanklodą, nes struktūrinės reformos strateginiuose ūkio sektoriuose (t.y. ėjimas diversifikavimo, liberalizavimo, restruktūrizavimo reformų keliu) reikštų ne tik fundamentalią šalies ekonomikos pertvarką, bet ir „žaidimo taisyklių“ Rusijos politinio elito viduje peržiūrą. Tai gali tapti prielaida ir vidinėms politinio elito suirutėms.

Kaip jau minėta, remiantis A.Oleiniko modernizacijos teorija, mažiau pažengusioje valstybėje modernizacijos procesas yra valdomas politinio elito (ar atskirų jo grupių), todėl bet kokios struktūrinės reformos negali pažeisti nusistovėjusių galios santykių ir politinio elito interesų. Tad akivaizdu, kad bandymai siekti struktūrinių reformų diversifikuojant ir liberalizuojant Rusijos ekonomiką keltų grėsmę ilgai kurtai „stabdžių ir atsvarų“ politinei sistemai bei apskritai joje dominuojančioms elito grupėms.

Teiginį, jog strateginių ūkio šakų pertvarkymas yra sunkiai įmanomas, sutvirtina ir Rusijos vyriausybės sprendimai tarptautinės finansinės ir ekonominės krizės akivaizdoje. 2008 m. pabaigoje buvo patvirtintas 295 stambių strateginių įmonių, kurios gali pretenduoti į valstybinę paramą, sąrašas. Vienas iš įtraukimo į šį sąrašą kriterijų – įmonė turi būti sisteminio pobūdžio, galinti daryti didelę įtaką vienai ar kelioms pramonės šakoms. Į sąrašą įtrauktos 10 stambiausių energetikos įmonių. Šis žingsnis gali dar labiau paskatinti kompanijų „stambėjimo“ ir naujų monopolijų, priklausomų nuo valstybės, formavimosi tendencijas, nes valstybinę paramą gavusios kompanijos gali siekti perimti finansiškai nepajėgias ir mažesnes kompanijas, kurios negali pretenduoti į valstybinę paramą.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Vytautas Sirijos Gira, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „Naujasis ES ir Rusijos strateginis susitarimas: žvilgsnis iš Lietuvos: analitinė studija“, 11

Tad ieškant atsakymų į klausimus dėl Rusijos ūkio diversifikavimą stabdančių priežasčių, ekonominių argumentų nepakanka. Ypač reikšmingą vaidmenį šiuo atveju atlieka verslo ir politikos „suaugimas“. Tai vienas iš svarbiausių Rusijos ekonomikos restruktūrizavimą stabdančių veiksnių. Šiuos dėsningumus nagrinėjant ES ir Rusijos santykių kontekste, galima teigti, jog laisvos prekybos erdvės sukūrimas nėra tas veiksnys, kuris leistų ES santykiuose su Rusija taikyti „sektorių surišimo“ politikos principus.

Tai reiškia, jog ES negali pasiūlyti Rusijai tokio paskatų ar riboženklių modelio, kuris leistų priartinti Rusiją prie europinių taisyklių. Tokia galimybė atsirastų tik tada, jeigu Rusija nuspręstų diversifikuoti savo ekonomiką (siektų išsivaduoti iš „olandų ligos“), tačiau kliūtis Rusijos ekonomikos diversifikavimui – tai verslo ir politikos „suaugimas“, nes struktūrinės ekonomikos reformos gali pažeisti nusistovėjusius galios santykius Rusijos politinio elito viduje.

TYRIMO REZULTATAI IR IŠVADOS

Šio rašto darbo tyrimo objektas – ES vidinės integracijos poveikis ES subjektiškumui išorės santykiuose. Tyrimo metu ieškota atsakymo į klausimą, kaip vidinė ES integracija veikia ES galimybes plėsti savo reguliacinį modelį esant skirtingoms sąlygoms: (a) santykiuose su šalimi partnere, kuri yra suinteresuota integracija su ES ir kurios atžvilgiu ES gali taikyti klasikinį išankstinių sąlygų principą (Ukrainos atvejis) ir (b) su valstybe, kuri pati formuoja alternatyvią ES integracinę erdvę ir kurios atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo (Rusijos atvejis).

ES išorės santykiams didelę įtaką daro ES plėtros politikos kaita, kurią sąlygojo būtinybė spręsti klasikinę ES integracijos gilinimo ir plėtros dilemą. ES plėtros politikos kaita – tai siekio apsaugoti vidinę ES integracijos architektūrą padarinys. Būtent todėl ES plėtra vis labiau tampa atviru, nebūtinai į galutinį tikslą – visavertę narystę ES – orientuotu procesu (angl. *open ended process*). ES plėtros procese atsiranda daug naujovių, kurios didina šalims kandidatėms adaptacinį barjerą: tarpinės stadijos iki narystės, pereinamųjų laikotarpių užkonservavimas, įvairūs kiti saugikliai vedantys į „antros klasės“ narystę. Nors ES plėtros politika nuolat buvo grindžiama precedento principu, tačiau dabar grupinį plėtros metodą galutinai pakeitė politikos individualizacija, t.y. ES reikalavimų nustatymas kiekvienai valstybei kandidatei atskirai. Šis aspektas yra svarbus tuo, jog tai skatina ES stiprinti adaptacinį spaudimą šalims kandidatėms keliant naujus reikalavimus, kurie iš esmės jau „išeina“ už ES *aquis*, t.y. už ES viduje susiformavusio integracijos modelio, rėmų. Taigi, šalims siekiančioms narystės Bendrijoje, viena vertus, didėja adaptacinis spaudimas iš ES pusės, antra vertus, mažėja atlygio galimybė, nes ES plėtra vis labiau tampa atviru, nebūtinai į galutinį tikslą – visavertę narystę ES – orientuotu procesu. Tai neišvengiamai silpnina ES kaip transformuojančio veikėjo galią.

Kintant ES plėtros politikai, ES išorės santykiuose didėja vadinamųjų alternatyvų – integracijos be narystės modelių - svarba. Integracijos be narystės

modeliai – ES siūloma priemonė išplėsti ES reguliacines ribas, neišplečiant institucinių ES ribų. Šie modeliai turi atsakyti į du klausimus: ką ekonominiame Europos kaimynystės politikos kontekste reiškia sąvoka "viskas išskyrus institucijas", bei kokį konkretų turinį gali įgauti ekonominis EKP pagrindas, t.y. galimybė valstybėms partnerėms „dalyvauti ES vidaus rinkoje“.

Galima išskirti šiuos svarbiausius ES Ukrainai siūlomo sustiprinto laisvos prekybos susitarimo, kaip integracijos be narystės modelio, tyrimo rezultatus ir išvadas:

ES vidinio integracijos logika lemia tai, jog Ukraina priėjimą prie ES vidaus rinkos galės gauti tik tada, kai perims ES standartus, kilmės taisykles, sertifikavimo procedūras ir t.t. Kitaip tariant, pirmiausia Ukrainai teks perimti standartus, nes tik tai galės garantuoti ES rinkos atsivėrimą. Be to, mainais į laisvos prekybos režimą, Ukraina turės perimti ES reikalaujamą reformų paketą, numatantį valstybės dotacijų sistemos, protekcionistinių priemonių atsisakymą, kurį įgyvendinus Ukrainoje neišvengiamai keistųsi valstybės ir verslo sąveikos modelis.

Dauguma svarbiausių Ukrainos ekonomikos sektorių stipriai priklauso nuo valstybinių subsidijų (žemės ūkis, transporto, mašinų gamybos pramonė) arba valstybės protekcionizmo (besivienijantys finansų ir bankininkystės sektoriai), o prisitaikymas prie europietišκών taisyklių skatintų šių ūkio sektorių de-monopolizavimo ir liberalizavimo procesus. Europinių taisyklių perėmimas reikštų, jog “rentų-tiekėjų” ir “rentų-gavėjų” schemas (verslo ir politikos “suaugimo” modeliai) turės užleisti vietą verslo ir politikos atskyrimo principui. O tai būtų savotiškas iššūkis visai Ukrainos politinės ir ekonominės sistemos sanklodai.

Tai reiškia, jog Ukraina sieks iš integracijos su ES „išsirankioti“ tik tuos sektorius, kuriuose patekimo į ES vidaus rinką nauda viršys prisitaikymo prie ES kaštus. Į eksportą orientuotose ūkio šakose (tokiose kaip metalurgijos pramonė) veikiančios kompanijos gali būti suinteresuotos laisvos prekybos erdve tarp Ukrainos ir ES tuo atveju, jeigu tai padės sumažinti tarifinius ir netarifinius (kvotos) apribojimus jų produkcijos patekimui į ES rinką. Būtent

šiuose sektoriuose veikiančios verslo grupės, turint galvoje jų “suaugimą” su politiniu elitu, galėtų tapti Ukrainos integracijos su ES “varomąja jėga”. Kitaip tariant, verslo grupės, kurios kontroliuoja į ES rinką orientuotas Ukrainos ūkio šakas turėtų būti vertinamos kaip galimas Ukrainos europeizaciją skatinantis galios centras. Tad tyrimo metu keltas klausimas, ar ES siūlomos paskatos gali įgalinti šias į ES orientuotas Ukrainos verslo grupes veikti kaip eurointegracijos advokates?

ES į laisvos prekybos susitarimą su Ukraina ne tik siekia perkelti viduje susiformavusias reguliacines normas, bet lygiagrečiai yra linkusi apsaugoti ir importui jautrias savo ūkio šakas. Tad blogiausias scenarijus būtų toks: ES siūloma muitų tarifų naikinimo schema, pagal kurią išimtimis būtų laikomos žemės ūkio produkcijos ir metalurgijos pramonės sektoriai (ES išsaugotų prekybos barjerus šiose srityse), Ukrainai būtų nepriimtina, kadangi į šį sąrašą patektų beveik visa Ukrainos eksportuojama produkcija, t.y. ir tų verslo struktūrų, kurios dėl savo intereso “eiti į ES rinką” galėtų tapti Ukrainos prisitaikymo prie ES taisyklių varomosiomis jėgomis.

Ukrainai siūlomas ES laisvos prekybos erdvės modelis sąlygoja tai, kad kuo didesnes apimtimi Ukraina įgyvendins ES standartus, tuo didesnė galimybė išplėsti ratą Ukrainos ūkio sektorių eksportuojančių į ES rinką. Tačiau ES standartų perėmimas savaime dar nereiškia eksporto sričių rato didėjimo, jeigu kitos nuostatos apriboja galimybes palankesnėmis sąlygomis eksportuoti produkciją į ES. Tai reiškia, jog nesant palankių muitų tarifų ir Bendrijai išlaikant protekcionizmą jautriose ūkio šakose, į kurias galėtų patekti didelė dalis Ukrainos eksportuojamos produkcijos, ES negalėtų Ukrainai (ar atskiroms verslo grupėms) pasiūlyti motyvacinio mechanizmo peržengti ES adaptacinį barjerą.

Kita vertus, net jeigu daugelyje į eksportą orientuotų pozicijų Ukraina gautų palankius muitų tarifus ir padidintas kvotas (arba ES iš viso jų nebetaikytų), visa tai įsigalios tik tada, kai Ukraina įgyvendins brangiai kainuojančius techninius reikalavimus, standartus, kokybės vertinimo mechanizmus ir t.t. Tačiau net ir perėmus visą šį reikalavimų “paketą”, o ES

atvėrus savo vidaus rinką Ukrainos produkcijai, į ES rinką orientuotos Ukrainos verslo struktūros nenorės keisti “žaidimo taisyklių” tokiose vidaus politikos srityse kaip konkurencijos politika, valstybės parama, viešieji pirkimai, t.y. srityse, kurios užtikrina verslo ir politikos suaugimo tęstinumą Ukrainoje.

Šių veiksnių kombinacija ne tik realiu turiniu užpildo „uždaro rato“ tezę ES išoriniuose santykiuose, bet ir leidžia paaiškinti, su kokiomis kliūtimis susidurs ES siūlydama sustiprintus laisvos prekybos režimus ir kitoms Rytų kaimynystėje esančioms šalims partnerėms.

Antroji disertacijos dalis buvo skirta ES santykių su trečiąja šalimi, kuri nedalyvauja ES siūlomuose integracijos be narystės modelyje ir nėra suinteresuota naryste Bendrijoje ir kurios atžvilgiu ES negali taikyti tradicinio sąlygiškumo principo, analizei. Buvo iškeltas klausimas, ar ES santykiuose su Rusija gali pasiūlyti alternatyvą tradiciniam išankstinių sąlygų (“sąlygiškumo”) principui? Atsakymo į šį klausimą paieškos turėjo padėti sukurti teorinį modelį, kuris išplėstų ES santykių su trečiosiomis šalimis aiškinimą už išorinės europeizacijos studijų ribų.

Tyrimas parodė, jog santykiuose su trečiosiomis šalimis ES galimybes keisti šių valstybių vidinį *status quo* pagal europinį šabloną lemia „šešėlinės“ integracijos efektas, kurį galima apibūdinti taip: vidinė ES integracija neišvengiamai sukuria ir išorinį poveikį. Idealią „šešėlines“ integracijos efekto atspindi tokia formulė: „trečiosios šalys perima europines taisykles tose srityse, kuriose jos nori eiti į ES“.

Kitaip tariant, tarpusavio priklausomybės ryšiai skatina trečiąsias šalis „eiti“ į ES vidaus rinką tame sektoriuje, kur tie ryšiai yra susiformavę. Tačiau „šešėlinės“ integracijos įmanomas tik tuose sektoriuose, kur jau yra susikūręs ES integracinis modelis. Tik taip gali atsirasti sąlygos Europos Sąjungai trečiųjų šalių atžvilgiu taikyti „vartų saugotojo“ funkciją, kurią galima apibūdinti kaip iš vidinės ES integracijos kylantį adaptacinį krūvį, kuris veikia kaip „saugiklis“, galintis apriboti trečiosios šalies subjektų dalyvavimą ES vidaus rinkoje, jeigu nėra prisitaikoma prie europinių taisyklių.

Impulsą ieškoti „šešėlines“ integracijos efekto ES ir Rusijos santykiuose suteikė situacija, kai nepaisant abipusės priklausomybės energetikos srityje, ES ir Rusijos santykiai šiame sektoriuje remiasi „barterinių“ mainų, o ne europinių taisyklių, pagrindu. Rusijos energetikos sektoriaus monopolistės iš esmės gali laisvai investuoti į ES rinką (egzistuoja tik nacionaliniai valstybių narių, o ne ES lygmens apribojimai), tuo tarpu Rusijos strateginėse ūkio šakose yra įtvirtinti riboženkliai tiesioginėms užsienio investicijoms.

Atsakymas, kodėl ES ir Rusijos santykiai energetikos srityje plėtojasi pagal „rusišką“, o ne „europietišką“ modelį, slypi ES viduje susiformavusiame energetikos politikos modelyje, o tiksliau „Gazpromo straipsnio“, pagal kurį kuriant bendrą ES vidaus energetikos rinką, ES kompanijoms taikomi veiklų atskyrimo principai analogiškai turėjo įsigalėti ir išorės kompanijoms, siekiančioms investuoti į ES energetikos rinką, evoliucijoje.

Pirminis „Gazpromo straipsnio“ variantas turėjo užtikrinti vienodai teisiškai reglamentuojamą energetinių išteklių tiekimo, paskirstymo ir gamybos atskyrimą tiek ES, tiek ir Rusijoje (sąlygų suvienodinimą). Priėjimą prie ES energetikos rinkos būtų gavusios tik savo rinkas atvėrusios šalys. Tačiau šis „Gazpromo“ straipsnis – sudėtinė trečiojo ES energetikos paketo, kurio paskirtis – liberalizuoti ES elektros ir dujų rinką, dalis. Todėl ES siūloma trečiųjų šalių įmonių investavimo į energetikos sektorių tvarka tiesiogiai priklausė nuo ES viduje pasirinkto liberalizavimo modelio. Galutiniame etape ES pasirinko „kompromisinį“ vertikalių monopolijų išskaidymo variantą, pagal kurį - vertikalčiai integruotos kompanijos išlieka ir išlaiko perdavimo tinklus, kurių valdymą perduoda operatoriui, kurį prižiūrėtų specialios nacionalinės agentūros.

Būtent šis „kompromisinis“ vertikalių monopolijų išskaidymo variantas „persiliejo“ ir į energetinių santykių su trečiosiomis šalimis reglamentavimą. Pagal dabartinį variantą, trečiųjų šalių investavimą Europos energetikos rinką reguliuos specialūs nacionaliniai reguliuotojai, o tai reiškia, kad yra nustatyta sertifikavimo sistema, kuri yra labiau pagrįsta nacionaliniu (nors ir sustiprintu), o ne europiniu reguliavimu. Tai iš esmės reiškia, jog energetikos sektoriuje

liko tam tikras integracijos modelio vakuumas, kuris neleidžia ES atlikti „vartų saugotojo“ funkcijos trečiųjų šalių (šiuo atveju – Rusijos) atžvilgiu.

Taigi „šešėlinės“ integracijos teorinio modelio taikymas ES ir Rusijos santykių energetikos srityje analizei leidžia ne tik konceptualizuoti ES išorės santykius už europeizacijos studijų ribų, bet ir padeda atsakyti, kodėl ES per du dešimtmečius nuo Šaltojo karo pabaigos nesugebėjo paskatinti Rusijos politinės ir ekonominės modernizacijos pagal europietiškus taisyklių perėmimo scenarijų, o ne pagal savitą „rusišką“ raidos modelį.

„Šešėlinės“ integracijos modelis – būdas tirti ES santykius su valstybėmis, kurios nėra suinteresuotos naryste ES ir kurių atžvilgiu ES negali taikyti tradicinio išankstinių sąlygų principo. Svarbu pabrėžti, jog „šešėlinė“ integracija geriausiai gali paaiškinti ES santykius su valstybėmis, kurių ekonomika, o per verslo ir politikos „suaugimo“ schemas ir visa politinė sistema, stipriai priklauso nuo vieno ūkio sektoriaus, kuriame tą šalį su ES sieja tarpusavio priklausomybė (akivaizdu, jog europines taisykles perkėlus į Rusijos energetikos sistemą, „išsijudintų“ visos struktūrinės šios šalies ekonomikos ir politinės sistemos reformos).

ES santykių su Ukraina ir Rusija atveju, kaip skirtingų ES veikimo alternatyvų išoriniuose santykiuose, analizė rodo, jog Ukrainos atveju ES vidinė integracija, jeigu ji plėtojasi pagal pozityvios integracijos logiką, gali stabdyti europietiškus taisyklių plėtrą ir integracijos be narystės modelių funkcionalumą, tačiau Rusijos atveju vidinė ES integracija tame sektoriuje, kuriame abi šalys susaistytos tarpusavio priklausomybės ryšiais yra būtina sąlyga priartinti valstybę, kurios atžvilgiu ES negali taikyti išankstinių sąlygų principo, prie europinių taisyklių.

Kintančio ES subjektiškumo santykiuose su Ukraina ir Rusija analizė leidžia kalbėti ir apie tai, jog akademinuose tyrimuose įprastas Ukrainos ir Rusijos priskyrimas tai pačiai ekonominės ir politinės („rusiškos“) struktūros erdvei gali būti kritikuotinas.

Nepaisant politinės sistemos ir ekonomikos „suaugimo“ tendencijų tiek Ukrainoje, tiek ir Rusijoje, abi šias šalis reikėtų vertinti kaip dvi skirtingų

modelių ekonomines ir politines struktūras. Rusijoje stambus verslas yra politinės sistemos integruota dalis, politinio elito grupės yra perėmusios svarbiausių šalies verslo struktūrų kontrolę ir taip sukūrė centralizuotą politinę sistemą, tuo tarpu Ukrainoje atvirkščiai – verslo grupės dominuoja politikos atžvilgiu. Ukrainos politinio elito atstovai funkcionuoja kaip stambių šalies verslo grupių „išlaikytiniai“, o tai lemia šalies politinę decentralizaciją, aiškios politinės hierarchijos nebuvimą ir vyraujančius horizontalaus „tinklinio valdymo“ ryšius tiek šalies ekonomikoje, tiek politikoje. Būtent šie struktūriniai Ukrainos ir Rusijos skirtumai iš dalies lemia skirtingus šių valstybių sąveikos su ES modelius.

“Silovarchinis” politikos ir verslo santykių modelis Rusijoje lemia tai, jog šios šalies prisitaikymą prie europinių taisyklių (ES įtaką) stabdo monopolizuota, centralizuota ir nediversifikuota Rusijos ekonomika. Energetikos sektorius yra svarbiausia politikos ir verslo “suaugimo” Rusijoje platforma. Tai reiškia, jog be tokių gigantų kaip “Gazprom” reformos (liberalizavimo ir išskaidymo), negali būti ir Rusijos politinių reformų. ES galėtų įgyti daugiau įtakos svertų Rusijos atžvilgiu, jeigu Rusija nuspręstų diversifikuoti savo ekonomiką, tačiau vadinamasis verslo ir politikos “suaugimas” savotiškai užkonservuoja šalies ekonominę sanklodą, nes struktūrinės reformos strateginiuose ūkio sektoriuose (t.y. ėjimas diversifikavimo, liberalizavimo reformų keliu) reikštų ne tik fundamentalią šalies ekonomikos pertvarką, bet ir „žaidimo taisyklių“ Rusijos politinio elito viduje peržiūrą.

Tuo tarpu “oligarchinis” modelis Ukrainoje lemia tai, kad Ukrainos įsipareigojimai europinėms taisyklėms priklauso nuo oligarchiuotų verslo struktūrų kaštų ir naudos analizės. Kitaip tariant, Ukrainos prisitaikymo prie ES taisyklių “paketo” galimybės, viena vertus, priklauso nuo to, ar ES siūlomos paskatos (priėjimo prie ES vidaus rinkos gylis) viršys “oligarchinių” verslo struktūrų prisitaikymo prie europinių taisyklių kaštus, antra vertus, Ukrainos europeizacijos galimybės priklauso ir nuo į ES rinką orientuotų Ukrainos verslo struktūrų vaidmens/vietos šalies politinėje sistemoje, o tiksliau

– nuo Ukrainos integraciją su ES remiančių verslo grupių (pirmiausia – “pramoninkų”) konkurencijos su verslo struktūromis, remiančiomis orientaciją į Rusiją (“dujininkų” grupės), rezultatų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Andaura, Sami, Leigh Hancher and Marc Van der Woude, „Towards a European Energy Community: A Policy Proposal by Jacques Delors”, Notre Europe Think tank, 2010 < http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Etud76-Energy-en.pdf>, p. XI
2. Boussena , Sadek, Catherine Locatelli, „Gas market developments and theirs effects on relations between Russia and the EU.” *OPEC Energy Review* vol. 35, no. 1
3. Buzek, Jerzy, Jaque Delors, „Declaration on the creation of a European Energy Community”, Briuselis, 2010 <http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/EN_Buzek-Delors_declaration.pdf>
4. C. North, Douglass "Institutions", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No. 1, 1991, 110
5. Casier, Tom, „The Clash of Integration Processes? Shadow Effect of the Enlarged EU on its Eastern Neighbours.” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
6. Commission of the European Communities, *Legislative package on the internal market for electricity and gas. Impact assesment* <http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/interpretative_notes/doc/2007_09_19_impact_assessment.pdf>
7. Copsy, Nathaniel, Alan Mayhew, “European Neighbourhood Policy: the Case of Ukraine.” Sussex European Institute, SEI Seminar Papers Series No 1, 2007, 80-81. <<http://www.wider-europe.org/publications/24/03/2011/european-neighbourhood-policy-case-ukraine>>

8. Dambrauskaitė, Živilė, „The New EU-Russia Strategic Agreement: An Instrument for Russian Europeanization?” *Lithuanian Political Science Yearbook*, 1, 2007.
9. Dambrauskaitė, Živilė, Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Sirijos Gira, „*Naujasis ES ir Rusijos strateginis susitarimas: žvilgsnis iš Lietuvos: analitinė studija*“, Vilnius, Rytų geopolitikos studijų centras, 2008.
10. Delcour, Laure „Does the European Neighbourhood Policy Make a Difference? Policy Patterns and Reception in Ukraine and Russia.” *European Political Economy Review*, 7, 2007.
11. Delegation of the European Union to the Ukraine, „EU-Ukraine Free Trade Area.” Kyiv: Delegation of the European Union to the Ukraine, 2011.
<http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/trade_relation/free_trade_agreement/index_en.htm>
12. Delegation of the European Union to the Ukraine, „Ukraine-EU Summit Joint Statement.” (20/12/2011). Kyiv: Delegation of the European Union to the Ukraine, 2011.
<http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2011/2011_12_20_01_en.htm>
13. Diathesopoulos, Michael, „From Sector Inquiry to Recent Antitrust Decisions in European Energy Markets: Competition Law as a Means to Implement Energy Sector Regulation in EU.” 2010
http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=michael_diathesopoulos
14. Diez, Thomas, „Normative Power as Hegemony.” Pranešimas konferencijoje „2011 EUSA Biennial International Conference,” Boston, 2011 kovo 3-5 d..
<http://euce.org/eusa/2011/papers/71_thomas.pdf>

15. Dimitrova, Antoaneta, Rilka Dragneva, „Constraining external governance: Interdependence with Russia and the CIS as limits to EU’s rule transfer in the Ukraine.” *Journal of European Public Policy*, 16(6), 2009.
16. Dragneva, Rilka, Antoaneta Dimitrova, „Patterns of Integration and Regime Compatibility: Ukraine Between the CIS and the EU.” Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
17. Duchene, François, „The European Community and the Uncertainties of Interdependence.” Kn. M. Kohnstamm ir W. Hager (sud.), *A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems Before the European Community*. London: Macmillan, 1973.
18. ECORYS ir CASE, „Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement” (TRADE06/D01). Rotterdam: ECORYS, 2007.
<http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf>
>
19. Ehrstedt, Stefan, Peeter Vahtra, „Russian energy investments in Europe“, Electronics Publications of Pan-European Institute 4/2008
<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Ehrstedt_Vahtra_42008.pdf> .
20. Emerson, Michael et al., „Just what is „absorption capacity“ of the European Union.” *CEPS Policy Brief*, 113, 2006.
<<http://www.ceps.be/ceps/download/1219>>
21. Emerson, Michael et al., „The Prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine.” Brussels: CEPS, 2006.
<<http://www.ceps.be/ceps/download/1164>>

22. Emerson, Michael, „Vade Mecum for the Next Enlargements of the European Union.” *CEPS Policy Brief*, 61, 2004
<http://aei.pitt.edu/6582/01/1185_61.pdf>
23. Emerson, Michael, Gergana Noutcheva ir Nicu Popescu, „European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an ‘ENP plus.’” *CEPS Policy Brief*, 2007.
<<http://www.ceps.eu/system/files/book/1479.pdf>>
24. European Dialogue, „EU-Russian Gas Relations in Perspective: Challenges and Opportunities.” European Dialogue, 2012 vasario 15 d.
< <http://eurodialogue.org/EU-Russian-Gas-Relations-in-Perspective-Challenges-and-Opportunities>>
25. European Parliament, „3rd Energy Package gets final approval from MEPs”, Press Service Report, 29 April 2009, <
http://www.europarl.europa.eu/news/public/focus_page/051-31738-168-06-25-909-20080616FCS31737-16-06-2008-2008/default_p001c001_en.htm>
26. European Neighbourhood Policy: Funding,
<http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm>
27. Europos parlamentas, „Nuosprendis J. Tymošenko nutolina Ukrainą nuo narystės ES.” Strasbūras: Europos Parlamentas, 2011.
<<http://www.europarl.europa.eu/lt/pressroom/content/20111027IPR30448/html/Nuosprendis-J.-Tymo%C5%A1enko-nutolina-Ukrain%C4%85-nuo-naryst%C4%97s-ES>>
28. Finnermore, Martha, Kathryn Sikkin, „International Norm Dynamics and Political Change.” *International Organization*, 52 (4), 1998, 887–917, cituota iš Dovilė Jakniūnaitė ir Evaldas Nekrašas, „Kaip tirti tarptautinius santykius konstruktyvistiškai: filosofinių prielaidų ir teorinių nuostatų analizė.” *Politologija*, 3(59), 2010.

29. Forsberg, Tuomas, Antti Seppo, „Power without Influence? The EU and Trade Disputes with Russia”, *Europe-Asia Studies*, Vol.61, No.10, December 2009, 1805-1823
30. *ForUm*, „The World Bank: Ukraine needs more efficient public sector.” *ForUm*, 2006 spalio 3 d. <<http://en.for-ua.com/news/2006/10/03/150224.html>>
31. Francois, Joseph, Miriam Manchin, „Economic Impact of a Potential FTA Between the EU and CIS.” *CASE Network Report*, 84, 2009. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1393697>
32. Fraser Cameron, Aaron Matta, „Prospects for EU-Russia relations“, *Electronics Publications of Pan-European Institute*, 6/2008, <http://www.balticseaweb.com/files/files/publications/pan/2008/Cameron%20and%20Matta%2006_08.pdf>
33. Friedrichs, Jörg, Jordan Mihov ir Maria Popova, „Synergies and Tradeoffs in International Cooperation: Broadening, Widening and Deepening.” *European Integration online Papers*, 9(13), 2005. <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2005-013a.htm>>
34. Ganzle, Stefan, „Externalizing EU Governance and the European Neighbourhood Policy: Towards a Framework for Analysis.” Pranešimas konferencijoje „The EU as a Global Actor“, Dalhousie University, EU Centre of Excellence, 2008 gegužės 5-6 d. <<http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/Gaenzle.pdf>>
35. Georg Sorensen, „The Case for Combining Material Forces and Ideas in the Study of International Relations“, *European Journal of International relations*, vol 14(1), 2008.
36. Gourlay, Catriona, „European Union Procedures and Resources for Crisis Management.” *International Peacekeeping*, 11(3), 2004.

37. Grabbe, Heather, „How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity.” *Journal of European Public Policy*, 8(6), 2001
38. Grajauskas, Rokas, „Gazprom and the „liberalized“ energy market of the EU“, CEGS Report 2009:2,
<<http://www.rytugeopolitika.lt/multisites/rytugeopolitika/images/stories/gazprom%20and%20the%20liberalized%20energy%20market%20of%20the%20eu.pdf>> .
39. Gstohl, Sieglindel, „Political Dimensions of an Externalization of the EU’s Internal Market.” *EU Diplomacy Papers*, 3, 2007.
<www.coleurop.be/file/content/studyprogrammes/ird/research/pdf/EDP%203-2007%20Gstohl.pdf> [Žiūrėta 2008 01 08].
40. Hanson, Philip „Russia and Europe are doomed to cooperate”, *Russia in global affairs*, 1, March 2008
41. Hyde-Price, Adrian, „Normative” Power Europe: A Realist Critique.” *Journal of European Public Policy*, 13(2), 2006.
42. Jarabik, Balazs, „Donetsk Rules’ And The Looming Crisis With Ukraine .” FRIDE Policy Brief, 103, 2011. <
http://www.fride.org/download/PB103_Ukraine.pdf> [Žiūrėta 2011 12 15].
43. Jonavičius, Laurynas „Struktūrų persidengimas posovietinėje erdvėje: teorinis ir praktinis aspektai.” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2009.
44. Jonavičius, Laurynas et al., „Kodėl Ukraina negali tapti ES nare?” Rytų Europos studijų centras/Rytų geopolitikos studijų centras, *Analitinė apžvalga*, 1(1), 2009.
45. Kasčiūnas, Laurynas et al., “ES ir Ukrainos derybos dėl laisvosios prekybos erdvės: ar pavyks Ukrainai peržengti adaptacinį barjerą?”,

- Vilnius: Rytų geopolitikos studijų centras, *Analitinė apžvalga*, 2009, 1-15.
46. Katarzyna Wolczuk, „Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy.” Kn. Sabine Fisher (sud.), *Ukraine: Quo Vadis?* Institute for Security Studies, *Chaillot Paper*, 108, 2008.
47. Kerebel, Cecile, „The Unnoticed Consolidation of EU Energy”. IFRI Edito Energie, 2009. <http://www.ifri.org/?page=detail-contribution&id=95&id_provenance=97>
48. Kochenov, Dimitry, „EU Enlargement Law: History and Recent Developments: Treaty – Custom Concubinage?” *European Integration online Papers*, 9(6), 2005. <<http://www.eiop.or.at/eiop/pdf/2005-006.pdf>>
49. Kolesnichenko Anna, „Institutional Harmonization and Its Costs and Benefits in the Context of the EU Cooperation with Its Neighbors.” *CASE Network Studies & Analyses*, 387, 2009. <http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/25197237_sa387.pdf>
50. Kolesnichenko, Anna, „Institutional Harmonization and Its Costs and Benefits in the Context of the EU Cooperation with Its Neighbors.” *CASE Network Studies & Analyses*, 387, 2009. <http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/25197237_sa387.pdf>
51. Landaburu, Eneko, „From Neighbourhood to Integration Policy Are there concrete alternatives to enlargement?” Pranešimas konferencijoje „CEPS Conference: Revitalising Europe“, Brussels, 2006 sausio 23 d. <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/060223_el_ceps_en.pdf>
52. Lavenex Sandra, „A governance perspective on the European neighbourhood policy: integration beyond conditionality?” *Journal of European Public Policy*, 15(6), 2008

53. Law on Foreign Investment Restrictions May Harm Russian IPOs,
<<http://russian-law.livejournal.com/6383.html>>
54. Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Išorinių ekonominių santykių departamento pareigūnai, interviu su autoriumi, Vilnius.
55. Liuhto, Kari, Peeter Vahtra, „Who governs Russian economy? A cross-section of Russia’s largest corporations“, *Electronics Publications of Pan-European Institute* 12/2009,
<<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Liuhto%20%20Vahtra%201209.pdf>> ,
56. Lopata, Raimundas, „Kodėl Ukraina ne Rusija.“ *Politologija*, 1(53), 2009. <
<http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/53/87-92.pdf>>
57. Majone, Giandomenico, *Dilemmas of European integration. The ambiguities and pitfalls of integration by stealth*. New York: Oxford University Press Inc., 2005
58. Manhin, Miriam, , „The Economic Effects of a Russia-EU FTA“, *Tinbergen Institute Discussion Paper, 2004 – 131/2*,
<<http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/04131.pdf>>.
59. Maniokas, Klaudijus, „Methodology of the EU Enlargement: A critical appraisal.“ Pranešimas konferencijoje „Changing Rules, changing institutions,“ Bratislava, 2000 rugsėjo 29-spalio 2 d..
60. Maniokas, Klaudijus, *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija: Vidurio ir Rytų Europos valstybių įsijungimas į Europos Sąjungą*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
61. Manners, Ian „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?“ *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002.
62. Maul, Hans W. „Europe and the new balance of global order.“ *International Affairs*, 81(4), 2005

63. Mayhew, Alan, „The Economic and Financial Crisis: impacts on an emerging economy – Ukraine“; *Sussex European Institute working Paper 115*, June 2010
64. Mayhew, Alan, „Negotiations on an Association Agreement between the European Union and Ukraine“. Wider Europe Working Paper 8/2010, 12-13. <<http://www.wider-europe.org/publications/23/03/2011/negotiations-association-agreement-between-european-union-and-ukraine>>
65. Melnykovska, Inna, Rainer Schweickert, „Who you gonna call? – Oligarchic Clans as a Bottom-up Force of Neighborhood.“ *Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin*, 67, 2008. <http://www.oei.fu-berlin.de/politik/publikationen/AP_67.pdf>
66. Meloni, Gabriella, „Is the same toolkit used during enlargement still applicable to the Countries of the New Neighbourhood? A problem of mismatching between objectives and instruments.“ Pranešimas seminare „The European Neighbourhood Policy: A Framework for Modernisation?“, Badia Fiesolana, 2006 gruodžio 1-2 d.
67. Milner, Francesco, Alkuin Kolliker, „How to Make Use of Closer Cooperation? The Amsterdam Clauses and the Dynamic of European Integration.“ Brussels: European Commission, 2000. <www.europa.eu.int/comm/cdp/workingpaper/cooperation.pdf >
68. Moravcsik, Andrew, Milada Anna Vachudova, „National Interests, State Power and EU Enlargement.“ *East European Politics and Societies*, 17(1), 2003. <<http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/eeps.pdf>>
69. Moroff Holger, „Russia, the CIS and the EU: Secondary Integration by Association?“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

70. Motieka, Egidijus et al., *Nepriklausomų valstybių sandraugos raidos tendencijos: integraciją skatinantys ir ribojantys veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
71. Oleinik, Anton, "The More Things Change, the More They Stay the Same: Institutional Transfers Seen Through the Lens of Reforms in Russia," *Journal of Economic Issues*, vol. 40.
72. Onyshkiv, Yuriy „Akhmetov enthusiastic after European ministers visit Donetsk.” *Kyiv Post*, 2011 lapkričio 24 d. <<http://www.kyivpost.com/news/politics/detail/117550/>>
73. Phinnemore, David, „The Changing Dynamics of EU Enlargement.” Pranešimas konferencijoje „South East Europe: The EU’s Next Enlargement,” St. Antony’s College, University of Oxford, 2005 balandžio 29 d. <<http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/phinnemore.pdf>>
74. Puglisi, Rosaria, „A window to the world? Oligarchs and foreign policy in Ukraine.”, Kn. Sabine Fisher (sud.), *Ukraine: Quo Vadis?* Institute for Security Studies, *Chaillot Paper*, 2008.
75. Radaelli, Claudio, „Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change.” *European Integration online Papers* (EIoP), 4(8), 2000. <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>>
76. *RIA Novosti*, „CIS leaders sign free trade deal.” *RIA Novosti*, 2011 spalio 18 d. <<http://en.rian.ru/russia/20111018/167833875.html>>
77. Rodriguez, Enrique Valerdi, „The European Union Free Trade Agreements: Implications for Developing Countries.” *RIE Working Paper*, 8, 2009. <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/a85925004f018b93b9dafd3170baead1/WP8-2009_Valerdi_EUFTA_Developing_Countires.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=a85925004f018b93b9dafd3170baead1>

78. Rytų geopolitikos studijų centras, „Rusija po prezidento rinkimų: ar įmanomi pokyčiai?“ *Rytų pulsas nr.1(1)*, 2008.
79. Schily, Otto, „If the EU reneges on Balkan it's at its own peril.” *Europe's World*, Autumn 2009.
<http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home_old/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21490/IftheEUrenegesonBalkanenlargementitsatitsownperil.aspx>
80. Schimmelfennig, Frank, „Europeanization beyond Europe.” *Living Reviews in European Governance*, 4(3), 2009.
81. Schimmelfennig, Frank, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe.” *Journal of European Public Policy*, 11 (4), 2004
82. Shumylo, Olga *Free Trade between Ukraine and the EU: An impact assessment*. Kyiv: International Center for Policy Studies, 52-56.
<http://pasos.org/wp-content/archive/FTA_Impact_E.pdf>
83. Shumylo, Olga, „Ukraine and the European Neighbourhood Policy: Ensuring the Free Movement of Goods and Services.” *CEPS Working Document*, 240, 2006. <<http://www.ceps.eu/ceps/download/1159>>
84. Silitski, Vitali, „The 2010 Russia-Belarus-Kazakhstan Customs Union: A Classic Case Of Prinuzhdenie k Druzhbe (Friendship Enforcement).” *PONARS Eurasia Policy Memo*, 110, 2010.
<http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_110.pdf>
85. Sirijos Gira, Vytautas, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „*Naujasis ES ir Rusijos strateginis susitarimas: žvilgsnis iš Lietuvos: analitinė studija*“, Rytų geopolitikos studijų centras, Analitinė studija, 2008.
86. Sirijos Gira, Vytautas, Živilė Dambrauskaitė, Laurynas Kasčiūnas, „Ar tarptautinė finansų ir ekonominė krizė gali paskatinti struktūrinius pokyčius Rusijoje?“ Vilnius: Rytų geopolitikos studijų centras, 2009.

87. Šmitaitė, Asta, „Rusijos valdžios ir verslo suaugimo poveikis santykiams su Europos Sąjunga“, Bakalauro darbas, VU TSPMI, 2009.
88. Solonenko, Iryna, „The EU’s ‘transformative power’ towards the Eastern neighbourhood: the case of Ukraine.” *SPES Policy Papers*, August, 2010. <http://www.iep-berlin.de/fileadmin/website/09_Publikationen/SPES_Policy_Papers/The_EU_s_transformative_power_towards_the_Eastern_neighbourhood-the_case_of_Ukraine_Iryna_Solonenko.pdf>
89. Strateginių Studijų Centras, „Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės.“ Vilnius: SSC, 2006.
90. Taehwan Kim, „Bringin The State Back in? Rise of State Capitalism in Russia”, Paper prepared for presentation at the 2009 PSA Annual Conference, April 7-9, 2009, Manchester University.
91. Tassinari, Fabrizio, „Variable Geometries: Mapping Ideas, Institutions and Power in the Wider Europe.” CEPS, *Working Document*, 254, 2006. <<http://www.ceps.eu/ceps/download/1244>>
92. The World Bank, „World Development Indicators 2006”. Washington: The World Bank, 2006. <<http://www.scribd.com/WorldBankPublications/d/16059959-World-Development-Indicators-2006->>
93. Thomas, Steve, „Corporate policies in the EU energy sector: report” Greenwich, 2009 <<http://www.psir.org/sites/default/files/2009-08-E-corporppolicies.doc>>
94. Treisman, Daniel, „Putin Silovarchs”, *Orbis*, vol. 51, no. 1, Winter 2007, 2.
95. Tulmets Elsa, „Adapting the Experience of Enlargement to the Neighbourhood Policy: The ENP as a Substitute to Enlargement?” Kn. Petr Kratochvíl (sud.), *The European Union and its Neighbourhood:*

- Policies, Problems and Priorities*. Prague: Institute of International Relations, 2006.
96. Vahl, Marius, „A privileged partnership: EU-Russian relations in a comparative perspective.” *DIIS Working Paper*, 3, 2006.
<http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/3_m_vahl_privileged_partnership.pdf>
97. Vahl, Marius, „EU - Russia relations in EU Neighbourhood Policies.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
98. Vaičiūnas, Žygmantas, „Europos Sąjungos energetikos politika: genezė, raida ir Lietuvos vaidmuo“, *Lietuva Europos Sąjungoje 2004-2008. Metraštis*, Vilnius: Eugrimas, 2009.
99. Veebel, Viljar, „European Union positive conditionality model in pre-accession process.” *TRAMES*, 13(3), 2009.
100. Vinokurov, Evgeny, „The EU-Russia Common Economic Space and the Policy-taker problem.“ Kn. Katlijn Malfliet, Lien Verpoest ir Evgeny Vinokurov (sud.), *The CIS, The EU and Russia. The Challenges of Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
101. Warleigh, Alex, *Flexible integration. Which model for the European Union*. London: Sheffield Academic Press, 2002.
102. Wolczuk Katarina, „Adjectival Europeanisation? The Impact of the European Neighbourhood Policy on Ukraine“. *ERI European Research Working Paper Series*, 18, 2007.
<<http://www.download.bham.ac.uk/govsoc/eri/working-papers/wp18-wolczuk.pdf>>
103. Woolcock, Stephen, „Trade Policy.” Kn. Helen Wallace, William Wallace, Mark A. Pollack (sud.), *Policy Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

104. Yurevich, Andrei Vladislavovich, Irina Pavlovna Tsapenko, „The sociopsychological state of modern Russian society“, Herald of the Russian Academy of Sciences, 2007, Vol.77, No.9, 10 cituota iš Asta Šmitaitė, „*Rusijos valdžios ir verslo suaugimo poveikis santykiams su Europos Sąjunga*“, Bakalauro darbas, VU TSPMI, 2009.